

52358

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE TARİHİ ANA BİLİM DALI

SENECA'NIN
AHLAK FELSEFESİNİN ve "RUH DİNGİNLİĞİ"
ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Meral İŞILDAK

DANIŞMAN

Prof.Dr. Ahmet ARSLAN

İZMİR-1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
GİRİŞ	II
1.BÖLÜM.....	1
A.HELLEN FELSEFESİNDEN HELLENİSTİK-ROMA FELSEFESİNE	
DOĞRU	1
Antik Yunanın Kültürel ve Düşünsel Yaşamı.....	1
Antik Yunanda Yaşanan Siyasal Gelişmeler	2
Antik Yunan İnsanın Genel Özellikleri	3
Hellenistik Dönem	6
Hellenistik-Roma Döneminin Düşünsel Gelişimi ve Düşünce Akımları.....	8
B. STOA FELSEFESİ	12
Stoanın Mantığı	14
Bilgi Kuramı	15
Stoanın Fiziği.....	18
Stoanın Ahlak Kuramı	25
1-Stoa Ahlakının Düşünsel Kaynakları.....	25
2-Stoa Ahlakının Temel İlkeleri ve Kavramları	29
Bilge Kavramı.....	32
İnsan Anlayışı	34
Ruh Anlayışı	35
Tanrı anlayışı	37
Kader, Tanrısal Kayra ve Talih Kavramları.....	38
Determinizm ve Özgürlük Sorunu.....	40
Stoa Felsefesine Yöneltilen Eleştiriler.....	41
Stoanın Siyaseti	42
Stoa Felsefesinin Değerlendirilmesi	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	51
SENECA	51
Hayatı.....	51
Eserleri	55
Roma'nın Sosyal Koşulları	60
Seneca'nın Felsefesi.....	63
Seneca'da Bilge Anlayışı	67
Erdem Anlayışı	72
Kader Anlayışı	75

Özgürlüğün Önündeki En Büyük Engel : Korku	79
Zevk Anlayışı.....	84
Seneca'nın Politikaya ilişkin Görüşleri	87
Seneca'nın Görüşlerinin ve Yaşamının Genel Değerlendirmesi.....	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	98
"Ruh Dinginliği Hakkında" Adlı Eserin amacı, konusu ve incelenmesi	98
SONUÇ	123
EK	125
Ruh Dinginliği Hakkında	125
ÖZET.....	154
BİBLİYOGRAFYA	156

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu, "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eserinden hareketle Seneca'nın ahlak felsefesini incelemektir. Bu inceleme sırasında göz önünde tuttuğumuz amaç: bir yandan, Seneca'nın neden böyle bir kitap yazma gereğini duyduğu, ne tür bir soruna çözüm aradığı, amacının ne olduğu sorularının yanıtını aramak, bir yandan da onun ahlak felsefesini kendi bütünlüğü içinde tanımaktır. Bu amaçla sürdürdüğümüz çalışmalar ilerledikçe, incelememiz gereken konuların kapsamı da zorunlu olarak genişledi ve Stoa felsefesi de araştırmamızın ağırlıklı bir bölümünü oluşturdu. Bu çalışmada ayrıca Seneca'nın döneminde hüküm süren düşünsel, kültürel ve politik atmosferi, çağın düşünsel ve etik taleplerini ve yönelimlerini, Seneca'nın bu taleplere karşı yanıtını ve kendisine kaynaklık eden düşünürlerden aldığı etkileri de incelemeye çalıştık.

Bu çalışma sırasında benden değerli yardımlarını esirgemeyen Özcan Kavasoglu ve Aydın Müftüoglu'na, ayrıca İ.Ü. Latin Dili Ed.Böl. Öğretim üyelerinden Çiğdem Dürüşken'e ve Danışmanım Prof. Dr. Ahmet Arslan'a teşekkürü bir borç bilirim.

İZMİR 1996

GİRİŞ

Bildiğimiz gibi Stoacılık tarihsel olarak üç bölüme ayrılmış ve bu akımın temsilcilerinin görüşleri her zaman kurucularının görüşleri ile aynı doğrultuda olmamıştır. Araştırmamızın konusu olan Seneca, stoacı olduğunu söyleyen, bundan gurur duyduğunu belirten bir düşündürdür; ama öncelikle düşünce özgürlüğüne önem veren bir filozof olarak o, kendini körü körüne bir düşünceye bağlı kalmak zorunda görmemiştir. "Güzel söylenmiş her söz benimdir" diyen Seneca, farklı okulların temsilcilerinin görüşlerine dahi katıldığını belirtmekten ve eserlerinde bunlara yer vermekten kaçınmamıştır.

Genelde Seneca'nın görüşleri orta stoa düşünürlerinden çok, eski stoa düşünürlerinin görüşlerine daha yakındır; çünkü bu düşünürlerin mütevazı ve disiplinli yaşamı vurgulayan katı öğretileri, eski roma erdemlerine, eklektik eğilimlerle bulanmış orta stoa öğretilerine nazaran daha uygundur. Bu nedenle Seneca da, kendi döneminin diğer iki düşünürü gibi, eski stoa felsefesini yeniden canlandırmaya çalışmış ve biraz da bu amacın etkisiyle, zaman zaman kynik unsurların ön plana çıktığı bir öğreti geliştirmiştir; ama Epiktetos ve Marcus Aurelius'un tersine Seneca, hiç bir zaman orta stoa temsilcilerini yadsıyan katı bir tavır içine girmemiştir.

Görüleceği gibi Seneca'nın görüşlerinde en belirleyici unsurlardan biri, onun bir romalı olması olgusudur. Roma koşullarında yetişmiş ve roma eğitimi almış bir düşünür olarak o, kendi görüşlerine en uygun öğretiyi benimsemiş ve o görüşün temsilcisi olmuştur; ama belirttiğimiz gibi o, kendini tek bir düşünce akımı ile kısıtlamamış ve doğru olduğuna inandığı düşünceleri, farklı okulların temsilcilerince savunulsalar bile, benimsemekten ve savunmaktan kaçınmamıştır. Bu nedenle Seneca'nın felsefesine nüfuz edebilmek için, onun nerelerde, hangi okullara yaklaştığının ve kimlerin hangi düşüncelerini benimsediğinin iyi izlenmesi zorunludur. Üstelik bildiğimiz gibi Seneca devlette önemli görevler üstlenmiş, Neron'un öğretmenliğini yapmış bir düşündürdür. Yaşadığı hayat ve bulunduğu konum nedeniyle görkemli bir yaşam ve sürekli ölüm korkusunu bir arada yaşamış bir filozof olarak Seneca, bir yandan çevresini gözlemleyerek, hırs ve tutkunun insanı ne dereceye kadar alçalttığına ilişkin derin bilgi sahibi olurken, bir yandan kendisi de ikiyüzlülük ve tutarsızlık suçlamalarına hedef olmaktan kurtulamamıştır. Bütün bu anlatılanların etkisiyle onun görüşleri doğal olarak, stoanın diğer temsilcilerinin görüşlerinden farklıdır; çünkü hem onun içinde bulunduğu

koşullar, stoanın diğer düşünürlerinin içinde bulunduğu koşullarla aynı değildir hem de Seneca'nın olaylarla dolu yaşamı, ona daha farklı görüşler kazandırmıştır.

Öğretisini böylesine farklı unsurların biçimlendirdiği bir düşünürün felsefesine iyi nüfuz edebilmek için biz de doğal olarak, saydığımız bu unsurların hiç birini ihmal etmemeye, her birine gereken önemi vermeye çalıştık. Çalışmamızın daha başlarında, yalnızca Seneca'nın dönemini ve bu dönemin koşullarını incelemenin Seneca'yı anlamaya yetmeyeceğini gördüğümüz için çalışmamızın birinci bölümünü stoa felsefesinin incelenmesine ayırdık. Onun hangi düşünceyi, nasıl bir amaçla ve hangi etkinin altında öne sürdüğünü anlayabilmek için, hellenik döneme kadar geri giderek, stoa felsefesinin, yunan felsefe geleneği ile olan ilişkisini inceledik.

Seneca'yı etkileyen düşünsel ortamı ve filozofları inceledikten sonra, ikinci bölümü onun hayatına, eserlerine ve felsefesine ayırdık. Romalı bir düşünür olması nedeniyle Roma'nın sosyal koşullarına da yer verdiğimiz bu bölümde, Seneca'nın stoa öğretisinin genel çizgisinden ayrıldığı yönleri de belirttikten sonra, son olarak Seneca'ya yapılan suçlamalar üzerinde durduk. Bilindiği gibi Seneca yaşamının öğretisiyle uyuşmaması nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmış bir düşünürdür. İçinde bulunduğu koşulların konuşmasına izin vermemesi nedeniyle suçlamalara doğrudan cevap veremeyen bu düşünürün, bu suçlamalara yanıt teşkil edebilecek konuşmalarını, yine onun eserlerine başvurarak belirtmeye çalıştık.

Üçüncü ve son bölümü Seneca'nın "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eserinin incelenmesine ayırdık. Bu bölümde, Seneca'nın ayrıca açıklamaya gerek bırakmayan net anlatımından dolayı, biz de açıklamalarımızı uzatmamayı tercih ederek, yalnızca belirli konular üzerinde yoğunlaştırdık.

1.BÖLÜM

A.HELLEN FELSEFESİNDEN HELLENİSTİK-ROMA FELSEFESİNE DOĞRU

Antik Yunan'ın Kültürel ve Düşünsel Yaşamı

Seneca'nın ve Stoacıların felsefi öğretilerini daha iyi anlayabilmemiz için, önce bu düşünür ve düşünce okuluna temel teşkil eden Eski Yunan'dan Hellenistik döneme kadar geçen süre içinde meydana gelen tarihsel olayları ve bu olayların Grek düşünme biçimini, dünyaya bakış tarzlarını, toplumsal - politik koşullarını nasıl etkilediğini bir bütünlük halinde, kısaca özetlemekte yarar görmekteyiz.

Antik Yunan'ın siyasi ve düşünce tarihini üç dönemde incelemek mümkündür. Yunanlılar, ilk zamanlarda ayrı boylar ve bağımsız şehirler halinde, herhangi bir politik birleşmeye gitmeden yaşamışlardır. Bir devlet ya da imparatorluğun bir parçası olmaktansa, küçük site-devletler halinde yaşamayı tercih eden yunanlılar kendilerinden olmayan tüm toplumları küçük görmekte aynı fikirde olmalarına karşın, kendi aralarında da sürekli çatışırldı. Bu nedenle, bu ilk dönemde, felsefe de ayrı ayrı merkezlerde gelişmiştir.

Felsefenin yaklaşık olarak İ.Ö. 6. yüzyıllarda İonia adı verilen bölgede başladığı kabul edilir. İlk büyük doğa filozofları olarak anılan Thales, Anaximandros ve Anaximenes ile Herakleitos, yunan düşüncesinin ilk düşünürleridirler. 5.yy. başlarında (İ.Ö.525) İyon kent devletleri, Perslerin saldırısına uğradı. 494 yılında İyonya uygarlığı Perslere kesin yenildi ve son buldu. Artık Perslerin eline geçen İonia uygarlığının halkı Batı Akdeniz'e (Güney İtalya), Karadeniz'e ve Atika yarım adasındaki ve Ege adalarındaki Yunan kent devletlerine sığındılar. Bundan böyle İonia kültürü yeni kültürlerle kaynaşarak varlığını sürdürdü. Fakat yaşadığı toplumun yapısına uygun olarak değişikliklere uğradı. Güney İtalya'daki bu değişikliklerin ilk örnekleri Ksenophanes, Pythagoras ve Parmenides'tir.

Yunan düşünce tarihinin ikinci dönemi, Atina'nın yunan kültür hayatında öne çıkması ile başlar. Bu dönem gezici bir takım düşünürlerin ortaya çıkıp, felsefe bilgilerini şehirden şehire taşıdıkları ve ağırlıklı olarak insan sorununu ele aldıkları dönemdir.

Sofistler ve Sokrates, kozmolojik dönemde üzerinde durulan evren ile ilgili metafizik sorunları bir yana bırakarak, bilgiyi pratik hayat bakımından değerlendirdiler. Yunan aydınlanma çağı olarak da kabul edilen bu dönem çok büyük siyasi, kültürel, toplumsal olaylara tanık olmuş ve yunan düşüncesini en derinden şekillendirmiş olan bir dönemdir.

İnsan sorununa yönelmesinin dışında, bu dönemin ikinci büyük düşünsel olayı, Sokrates'le birlikte ahlak felsefesinin ortaya çıkışıdır. Ortaklaşa yaşamın doğurduğu gereksinimlere cevap arayan yunan düşüncesi, doğaya yönelik teorik ilginin devam ettiği ilk döneminde de, insanın evrendeki yeri ve görevine ilişkin soruları daima sormuştur. Bu tür sorular yunan düşüncesinin ilk ortaya çıkmasından itibaren hiç eksik olmamıştır. Ne var ki, insan eyleminin nasıl olması gerektiğine ilişkin bu soruları, Homeros, Hesiodos, Solon ya da Theogonis söylence ve dinin etkisi altında kalarak ve özdeyişler, şiirler şeklinde cevaplamışlardır. Buna benzer sorular, Herakleitos ve Demokritos'ta da karşımıza çıkar. Ama burada da, kullanılan ahlak kavramlarını bilimsel bir şekilde belirleme çabası ile karşılaşmayız. Eylemin ilkeleri üzerinde düşünme ve ahlak kavramlarını belirleme çabası olarak etik, ilk kez İ.Ö.5.yy. sonlarında Sokrates ile ortaya çıkar.

Antik Yunanda Yaşanan Siyasal Gelişmeler

Düşünsel olaylarını kısaca özetlediğimiz İ.Ö.5.yy.'ın çok önemli siyasal olaylara sahne olduğundan söz etmiştik. Atina'nın yunan kültür hayatında önder duruma geçmesi ile başlayan bu dönemde yunanlılar kültürel ve siyasal bir birliğe ulaştılar. İonia'nın fethinden sonra, Doğu Akdeniz, boğazlar ve Mısır'ı ele geçiren Pers ordusu, yalnız Atina için değil, Isparta, Korint ve diğer kent devletleri için de bir tehlike oluşturarak, ilerlemeye devam ediyordu. Bu nedenle tüm yunan kent devletleri bir araya gelerek, güçlerini birleştirmek zorunda kaldılar ve Atina önderliğinde Atika Delos deniz birliğini oluşturdular.¹ Bu birlikten en çok yararlanan site, Atina oldu. Birlik, Atina'nın başta olduğu bir imparatorluğa dönüşürken, donanmanın kurulmasında ve donatım malzemeleri ile yiyeceklerin sağlanmasında kullanılmak üzere, tüm sitelerden büyük miktarda paralar Atina'ya aktı. Ticareti canlanan, ekonomisi gelişen Atina, felsefe, bilim ve sanatın merkezi oldu. Çünkü Atina'nın Perikles gibi bir devlet adamı vardı. Hayalinde büyük bir İmparatorluk yaşatan Perikles, bir yandan kentin savunmasını kusursuz hale getirirken, diğer yandan şehrin demokratik yönetim sistemindeki eksiklikleri tamamladı. Bütün yurttaşların yönetime eşit olarak katılımını sağlayarak, yurttaşların oluşturduğu

¹ A.W.F. Blunt, *Batı Uygarlığının Temelleri*. Çev: Müzehher Erim. 3.Baskı. İstanbul: İ.Ü.Ed.Fak. Yayınları, 1984, s.18-19

meclisi güçlendirdi. Fakirlerin sıkıntısını giderip, şehrin acil ihtiyaçlarını karşıladı. Bu arada yıkılan, tahrip edilen eski eserleri ve tapınakları onardı ya da yeniden yaptı. Görüldüğü gibi gerçek bir devlet adamı olan Perikles, bir yandan harabe haline gelen şehirleri onarıırken ve insanların ihtiyaçlarını giderirken, diğer yandan da yazarları, ressamı, heykeltıraş ve düşün adamlarını teşvik ve himaye etti.

Epikuros ve stoa düşüncelerinin de yeşermeye başladığı Aristoteles sonrası dönemde felsefenin yaşadığı büyük dönüşümün nedeninin daha iyi anlaşılması amacıyla, Pers savaşlarının etkisi üzerinde biraz daha durmakta yarar görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere, Pers savaşının ilk etkisi, Atina'nın, bir araya gelen yunan kent devletlerinin başına geçmesi ve böylece yunan düşünce hayatının ikinci döneminin başlamış olmasıdır. Ama Pers savaşının ikinci büyük etkisi de kanımızca en az bunun kadar önemlidir. En azından, stoa düşüncesini yaratan filozofların, yunan düşüncesinin en belirgin özelliği olan, doğaya karşı katıksız, saf bir meraktan kaynaklanan teorik düşünce tarzını ikinci plana iterek, asıl ilgilerini insan yaşamının sorunları ile ilgilenen pratik felsefeye yani etiğe yönelttiklerini anlamamızda bize çok yardımcı olacağına inandığımız bu ikinci etki, İrankıları yakından tanıyan yunanlıların yaptıkları *hellen-barbar* ayrımıdır. Aslında bu ayrım ilk olarak Pers savaşları sonunda yapılmış bir ayrım değildir. Daha koloniler halinde, ayrı ayrı yaşadıkları dönemlerde bile yunanlılar, kendilerinin meteklerden, kölelerden ve barbarlardan üstün olduklarına inanıyor, yunanlı olmayan tüm kavimleri küçük görüyorlardı. Pers savaşları sürerken doğu uygarlığını ama en önemlisi doğu zihniyetini yakından tanıyan yunanlılar, kendilerinde olan ve asla kaybetmemeleri gereken özgürlüğün değerini çok iyi anladılar. Bu özgürlük ve uygarlık ruhunu daima yaşatmalarının ve geliştirmelerinin ne kadar önemli olduğunu farkeden yunanlılar, kendi uygarlıklarına *hellenizm* adını vererek, *barbarizm* zıt bir kavram olarak benimsediler.²

Antik Yunan İnsanın Genel Özellikleri

Bu kısa saptamadan sonra siyasi ve düşünsel özelliklerini kısaca özetlediğimiz hellenlerin toplumsal ve politik yaşamlarına da kısa bir göz atmakta yarar görmekteyiz. Doğaya ilişkin salt meraktan kaynaklanan, çıkar gözetmeyen araştırmalarından da anlaşılacağı gibi yunan insanı, her zaman çocuk gibi kalmayı başarmış, yaşama sevincini ve gençlik neşesini korumayı bilmiş, kuvvetli bir estetik duygusuna sahip, yaşamaktan ve öğrenmekten zevk alan bir insandır. Yaşlanmayı çok bunaltıcı gören bu insanlar, politika ile de yakından ilgilenir, tüm yaşama karşı canlı ilgilerini korurlardı. Evlerinde yalnızca yemek, uyku, misafir ağırlama gibi gereksinimler nedeniyle vakit geçiren yunanlılar,

² Blunt, *Batı Uygarlığının Temelleri*, s.17

bunun dışındaki zamanların tümünü dışarda, açık havada geçirir, hep bir arada olurlardı. Meclise, mahkemelere giden, düzenlenen şenliklerde Homeros ya da Pindaros'un şiirlerini, filozofların konuşmalarını dinleyen ya da büyük trajedicilerin oyunlarını izleyen bu insanlar, kendi yaşam tarzlarının dışında da bir yaşam tarzı olabileceğini, insanların site yönetiminden farklı bir yönetim içinde de yaşayabileceğini düşünmek bile istemezlerdi. Çoğunlukla büyük bir kent -site- ve onun çevresindeki küçük kasaba ve köylerden oluşan bu site-devletlerde yaşam, her ne kadar zaman zaman yoksunluklar ve sıkıntılarla karşılaşılrsa da, çok renkli ve canlı idi. İş saatleri kısa, işler ise hafifti. Sıkıcı ve zor işlerin çoğunu kendilerine çok katı davranılmayan, para ve hatta bağımsızlıklarını kazanmalarına izin verilen köleler yaparlardı. Çoğunlukla yoksul olan Atina'nın önem verdiği şey, geçimini sağlamaktı, servet sahibi olmayı düşünmezdi. Herkesin kendilerini yöneten kimseler ve onların hareketleri hakkında bilgi edinebildiği ve kendi hayatlarını ilgilendiren kararların alınması sırasında söz sahibi olabildiği bu sitelerde yaşam yeterince doyum verici idi.³

Bu toplumda yaşayan Platon, Aristoteles gibi yunan düşünürleri de, mutlu bir yaşam ve gelişmiş bir uygarlığın ancak kendilerinin de içinde yaşadıkları gibi küçük, kalabalık olmayan ve bağımsız sitelerde mümkün olduğuna inanırlardı. Bu dönem filozoflarından bahsetmeye geçmeden önce, İ.Ö.480-430 yıllarında Perikles ile en parlak dönemini yaşayan Atina'nın yavaş yavaş zayıflamaya başladığını belirtmek gerekir. Kendi içinde, soylular ve halk arasında sürüp giden parti kavgalarıyla uğraşan Atina, dışarıda da kendisini çekemeyen bir çok kent-devleti ile savaşmak zorunda kalıyordu. Özellikle Isparta ve Korint, Atina'ya en çok hınc besleyen sitelerdi. Sonuç olarak İ.Ö.431 yılında Isparta'nın, Atina'ya saldırmasıyla, 404 yılına kadar süren ve Atina'nın bağımsızlığını kaybetmesiyle sonuçlanan Peloponnes savaşları başlamış oldu. Daha sonra, Makedonya'lı Philippos'un tüm Yunanistan'ı egemenliğine almasına kadar geçen sürede sırasıyla önce Isparta (İ.Ö.404-378), sonra Thebai ve İ.Ö.360 yılında tekrar Atina başa geçti. Ve nihayet İ.Ö.338 yılında, tüm yunan devletleri bağımsızlıklarını kaybettiler. Peloponnes yıkımının ardından, Makedonya'nın fethine kadar geçen süre içinde, Atina kendini her ne kadar toplamış olsa da, gerçek şu idi ki, artık hiç bir hellen kentinin gücü kalmamıştı. Tüm kent-devletler, iç ve dış olayların sonucunda yorgun, bıkkın ve güçsüzdüler. Sokrates, Platon ve Aristoteles, bu olayların yaşandığı ya da etkilerinin hissedildiği dönemde yaşamışlardır. Her ne kadar yaşadığı dönem (hellenik dönemin sonu-hellenistik dönemin başı) ve zihniyet açısından, daha çok bir geçiş dönemi filozofu olsa da, görüşlerini Sokrates ve Platon'a dayandırdığı için Aristoteles'i de bu döneme dahil etmemiz mümkündür.

³ Blunt, *Batı Uygarlığının Temelleri*, s.51-59

Bu dönem düşünürleri bireyi toplumdan, etiği ise siyasetten ayrı olarak düşünmezler. Yunan insanının genel özelliklerini incelerken de gördüğümüz gibi, birey herşeyden önce bir yurttaştır. Bu nedenle kendi yaşamını da yakından ilgilendiren kararların alınmasına katılması doğal ve gereklidir. İnsanın iyi bir yaşam sürmesi ve insani yetkinliğe ulaşması ancak toplum içinde, diğer bir deyişle kent-devletinde mümkündür. Çünkü insanlar birbirlerinden bağımsız değildir; işbirliği ve yardıma gereksinim duyarlar. Gerek Platon, gerekse Aristoteles'e göre, insan toplumsal bir varlıktır ve birey toplumdan ayrı düşünülemez. Aristoteles ve Platon'un siyasi görüşleri birbirine oldukça benzer. Her iki düşünür de, geliştirdikleri devlet kuramlarında, içinde yaşadıkları kent-devletini örnek alarak bireyciliğin yayılmasını önlemeye çalışıyorlardı. Aslında, yunan kent-devletlerinin gerek birbirleri ile çatışmaları, gerekse her sitenin kendi içersindeki bölünmeler, yunan kentlerinde de bireyciliğin hiç eksik olmadığını bize gösterir. Ne var ki bu bireycilik topluma karşı bir başkaldırı anlamını taşııyordu.

Platon birey için ayrı, devlet için ayrı bir ahlakı kabul etmez. Dahası ahlakı, siyasetin içinde eritir. İnsanın doğal amacı olan mutluluğu sağlayacak yaşam biçimi olan ahlak ve siyasal rejim, tek insan için değil, bireyi de içine alan toplum gözönüne alınarak geliştirilir. Bu nedenle kendi siyasal kuramında da Platon bireyin değil, toplumun mutluluğunu sağlayacak yönetim biçimini araştırır.

Aristoteles de hocası ile benzer görüşlere sahip olmasına karşın hocasından farklı olarak politik ve özel yaşam alanlarını birbirlerinden ayırır. Aristoteles'e göre *oikos* ve *polis*⁴ iki bağımsız etkinlik biçimidir. Her ne kadar aralarında organik bir ilişki olsa da, bu iki alan birbirinden kesinlikle ayrıdır. Aristoteles'e göre siyasal eylemin özel yaşama indirgenmesi ya da özel hayatın varlığının yadsınması mümkün değildir.⁵

Yunan düşünce tarihinin üçüncü ve son döneminde, İskender'in fethi sonucu tüm yunan siteleri bağımsızlıklarını kaybederler. İskender'in ordularının Yunanistan üzerinden geçerek Hindistan'a kadar uzandığı Asya seferleri sonucunda yunan ve doğu düşünceleri bir araya gelerek karışır. Bu tarihe kadar kendi içinde kapalı kalan yunan kültürü ve düşüncesi doğu'ya ve Akdeniz'e yayılarak, bu uygarlıkları etkilemiş, özellikle Asya üzerinde uygarlaştırıcı etkileri olmuştur. Ne var ki, bir araya gelen bu uygarlıklarda başat

⁴ *Oikos*: Aile veya hane anlamına gelir ve insanın özel yaşamını ifade etmek için kullanılır. Oikos'un varlık nedeni doğal ihtiyaç ve zorunlulukların karşılanmasıdır. Oikos, biyolojik ihtiyaç ve güdüleri tatmin eder. Doğal zorunluluklar ve pratik etkinlikler özel yaşamı oluştururlar.

Polis: Kamusal yaşamı ifade etmek için kullanılır. Polis'in varlık nedeni ise yetkinliktir. İnsanın gelişmesini ve mükemmele erişmesini sağlayan şey siyasal eylemdir. Polis düzeyinde örgütlenen insan, böylece hayvansal tarafını aşarak manevi bir varlık haline gelir; bir "zoon politikon" olur.

⁵ İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986. s.56

öge olma özelliğini sonuna kadar koruyan Yunan felsefesi ve sanatının kendisi de doğulu unsurlarla karışarak, saflığını yitirir. Bu dönem, yunan düşüncesinin hellenik döneminin kapandığı ve doğulu unsurlarla karışmış bir yunan felsefesi anlamına gelen hellenistik dönemin başladığı dönemdir. Hellenistik dönem, Roma'nın fethi ile devam ederek, Hristiyanlıkla son bulur.

Hellenistik Dönem

Epikuros okulu ve incelememizin konusunu oluşturan stoa öğretisi de bu tarihlerde (İ.Ö.4.yy. sonları) ortaya çıkarlar. Hellenistik ve Roma dönemi felsefesinde, Platon ve Aristoteles ile en yüksek olgunluğuna erişen yunan felsefesinin büyük etkisi vardır. Her ne kadar, büyümekte olan okulların kurucuları doğulu düşünürler olsa da, bunlarda kullanılan dil grekçe idi. Bu felsefeler, doğudan gelen bir çok düşüncenin karışmış olduğu yunan felsefesi idi. Artık yunan felsefesi, gelişmesinin en son sınırına ulaştığı için tek tek bilimlerin ayrılmasıyla başlayan yeni bir çağ söz konusudur. Çünkü pek çok konudaki ayrıntılı incelemeler sonucu bilginin artması, özel bağlantıların anlaşılmasını kolaylaştırdığı için artık bu dönem düşünürleri, başta Aristoteles olmak üzere, ilgilerini metafizik sistemlerde yoğunlaştırmak yerine, fenomenleri incelemeyi ve bilimsel bilginin ana kavramlarını geliştirmeyi tercih etmişlerdi. Kısacası hellenistik dönemin felsefesinde ilk gözümüze çarpan özellik, büyük metafizik sistemleri yaratmış olan teorik ilginin zayıflaması ve felsefeden ayrılan tek tek bilimlerin gelişmesidir.

İnsan bilgisinin olanakları ve sınırı probleminin yeniden önem kazandığı hellenistik dönemde "bilgi" yalnızca pozitif bilimlerin gelişmesi bakımından değil, aynı zamanda mutlu bir yaşamın temeli olması bakımından da önem kazanıyordu. Hiç yıkılmayacağına inanılan kent yaşamının yıkılmasıyla dinsel, siyasal, sosyal tüm dayanakların yitirilmesi, tek başına kalan bireyin geri kalan her şeye karşı ilgisini kaybederek, tüm ilgisini kendi yaşamı üzerinde yoğunlaştırmasına, kendi yaşamına bir yön vermeye çalışmasına neden oldu. Stoa ve Epikuros okulları, birey ve yaşamın kendisine göre belirleneceği en yüksek değer üzerinde yoğunlaşırken, Platon ve Aristoteles'in okulları da dönemin genel havasına ayak uydurarak, şüphecilerle birlikte yaşayışta bir bilgeliği sağlaması bakımından "bilgi"ye yönelmişlerdir. Sokrates, Platon ve Aristoteles'e göre, mutluluğun en büyük şartı olan erdem, yalnızca "gerçek varlığın" bilgisini edinmekle mümkündür. Diğer bir deyişle bu filozoflara göre mutluluğun temeli bilgidir. Şüphecilik de, bilgece yaşamın ne olduğu sorusuyla yola çıkar ama, Pyrrhon'a göre hayatın en büyük ereği olan mutluluğa ulaşma yolunda bilgiye güvenmek doğru değildir. Her sav için birbirinin tam karşıtı iki kanıtın ileri sürülmesi mümkündür; bu yüzden yapılacak en iyi şey yargıdan kaçınmadır. Duyular

ve akıl, bize nesnelere oldukları gibi gösteremezler; biz nesnelere yalnızca görünüşlerini bilebiliriz. Belli bir disiplini ve çerçevesi olmadığı için okul özelliği taşımayan şüphecilik akımının ikinci büyük temsilcisi Timon (İ.Ö.320-230), hocası Pyrrhon'un öğretilerini üç soruya verdiği cevapla özetlemiştir. Buna göre, nesnelere gerçek yapısı kavranamaz, bu nedenle yargıdan kaçınılmalıdır. Mutluluğa ulaşmanın tek yolu, ruhun tutkularından arınarak, dirlik ve düzene ulaştığı sarsılmazlık durumuna ulaşmasıdır. En yüksek mutluluğa ulaşmanın yolu, yalnızca teorik değil pratik anlamı ile de yargıdan kaçınmadır. Bu yapıldığı zaman insan, hem mutlak nitelikteki değerlendirmelerden kaçınması nedeniyle nesnelere yönelik istek ve tutkularından uzak kalmış, hem de ölüm ve ölümden sonraki hayatla ilgili temelsiz korkulardan kurtulmuş olacaktır. Şüphecilerin bu görüşlerinin etkisi iki yönlü olmuştur; akıl adına yola çıkarak, hakiki bilgiyi vaat eden dogmatik felsefeye yönelttikleri eleştirilerle ve hakiki bilginin imkansızlığını öne sürmeleriyle, felsefe ve akıla karşı duyulan güveni sarsan şüpheciler, aynı zamanda felsefede eklektizme yol açılmasında da büyük rol oynamışlardır. Özetlersek, özellikle ahlak öğretilerinde okulların birbirleriyle yakınlaştığı hellenistik dönemin ikinci büyük özelliği de pratik felsefenin ön plana geçmesidir. Artık bu dönemde, teorik sorunlar başlı başına amaç olma özelliklerini yitirerek, bireyin yaşamına sağlam bir temel bulma çabalarına yardımcı olmaları bakımından ele alınmışlardır. Metafizik kavramlarını Sokrates öncesi düşünürlerden ödünç alan epikurosculuk ve stoacılığın ahlak öğretilerinin kaynakları ise, kynik ve kyrene okullarıdır. Hellenistik dönemdeki öğretilerin özgünlükten yoksun olmalarında ve eski öğretileri ufak değişikliklerle yeniden ileri sürmelerinde, bu öğretilerin kurucularının içinde buldukları umutsuzluğun payı oldukça büyüktür. Yunan kent devletlerinin çöküşü ile yunanlıların kaybettikleri şeylerden ilki, ideal kent yaşamına ilişkin spekülasyonlardır. Hayatlarının ve toplumsal yaşamlarının kontrolünü yitiren bu insanlar, hiç olmazsa kendi kişisel yaşamlarına yön verecek "en yüksek iyi"nin ne olduğunu bulmaya çalışmışlardır. Yunanlıların kaybettiği ikinci önemli şey, sahip olduklarına inandıkları önem duygusudur. Atina, İsparta, Korint gibi büyük merkezlerin kendileri de artık, çevrelerindeki barbarların sahip olmadıklarına inandıkları özgürlük ve bağımsızlık gibi büyük değerlere sahip değildiler.

Kendisini bir yunanlı olarak kabul etmesine karşın yunanlılar tarafından bir barbar olarak kabul edilen Büyük İskender, greklerin sahip oldukları bu üstünlük duygusunu kırmaya çalışarak, insanlığın bir bütün olduğu anlayışını getirmeye çalışmıştır *Polis* (kent) ve *polites*'in (yurttaş) yerini *kozropolis* ve *kozmpolites*'in aldığı bu görüşün felsefedeki temsilcileri stoacılar olmakla birlikte, bu fikir pratikte İskender'in uygulamalarıyla başlar; ulusallık kavramını ve grek soyuna olan bağlılığı ortadan kaldırarak, kurduğu imparatorlukta hellen ve barbar öğeleri biraraya getirir. Hellenistik dönemde filozoflarda

gördüğümüz bu büyük dönüşümün bir başka nedeni de, İskender'in kurmaya çalıştığı bu imparatorlukta siyasi ve toplumsal düzeni tam sağlayamamasıdır. İskender'in ölümünden sonra yerine geçecek kimsenin belirlenmemiş olması nedeniyle bitip tükenmek bilmeyen iktidar çekişmeleri, çatışmalar, çıkar kavgaları ve yağmacılıklar yaşandı. İstikrar ve güvenlik diye bir şey kalmamıştı. Roma'nın başa geçmesine kadar sürüp giden bu düzensizlik, dönemin düşünürlerini de etkileyerek dünyadan umutlarını kesmelerine neden olmuştur. Aristoteles'e dek grek filozofları, zaman zaman yakınmalarına karşın, umutsuz değillerdi; güçsüz ve çaresiz olduklarını, ne yaparlarsa yapsınlar faydası olmayacağını, olayların kontrolünü ellerinden kaçırmış olduklarını düşünmezlerdi. Pythagoras, Platon gibi gizemciliğe kaçan filozoflar dahi umutsuz değillerdi. Doğulu unsurlardan etkilenen ve yoğun bir umutsuzluk duygusunu yaşıyan yunanlı düşünürler, tüm bu faktörlerin sonucu olarak sordukları soruları değiştirirler.⁶

Artık "En iyi yönetim nedir?" , "İyi bir devlet adamı nasıl olmalıdır?" soruları yerine, "Kötü bir dünyada kişi nasıl erdemli olabilir?" , "Acılarla dolu bir dünyada mutlu olmanın yolu nedir?" sorularının cevabı aranmaktadır. Bu sorular daha önce de zaman zaman sorulmamış değildir ama bu dönemde taşıdıkları anlam ve önem iyice belirginleşmiştir. Bu dönem düşünürlerinin öğretilerinin özgünlükten yoksun olmalarının nedenini anlamamızı kolaylaştırır bu durum. Yunan kent devletleri dönemindeki filozoflar, bu dönem filozofunun tümüyle yitirdiği iki büyük değere sahipti; tüm yürekleri ile bağlı oldukları bir site yani bağımsızlık ve düşüncelerinin günlük politik-toplumsal yaşamda uygulanabileceğine dair bir umut... Bu dönem filozofları da, aksi mümkün olmadığı için düşünüyorlardı; ama düşünceleri özgünlük ve yaratıcılıktan yoksundu. Bu dönem, Hristiyanlıkla sona erecek bir sürecin psikolojik hazırlıklarının başladığı bir dönemdir.

Hellenistik-Roma Döneminin Düşünsel Gelişimi ve Düşünce Akımları

Buraya kadar anlattıklarımızın ışığında Hellenistik-Roma dönemi felsefesini kısaca özetlersek; İ.Ö:4.yy. sonlarında yunan kent devletlerinin çöküşüyle başlayarak İ.S.5.yy. sonlarında Roma İmparatorluğunun çöküşüyle sona eren Hellenistik-Roma felsefesini kabaca Ahlaki ve Dini olmak üzere iki dönemde incelemek mümkündür. Ahlaki Dönem, Aristoteles'in hemen ardından başlayan ve yaklaşık olarak İ.S.3.y. sonlarına kadar süren dönemdir. Bu dönemde Akademia, Lykeion, Stoa ve Epikuros okullarının yanısıra, bir okul örgütü ve disiplini olmamakla birlikte kendi içinde sistematik bir bağlantısı olan şüphencilik akımı varlıklarını sürdüren felsefe akımlarıdır.

⁶ Zerrin Kurtoğlu, *Plotinos'un Aşk Kuramı* . Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s.23-27

Aristoteles ve Platon'un sorunları en geniş çerçevede işleyen felsefelerinden sonra ortaya çıkan okullar tüm sorunları ahlak sorunlarına indirgediler. Bu dönemin filozofları, tüm Akdeniz ülkelerini ve uzak doğuyu kapsayan büyük bir imparatorluğun, çok sorunlu ve karmaşık toplumunun bir üyesi olmak sıfatıyla içinde bulunduğu bu yeni topluma, çözümler ve yeni bakış açıları getirmekle yükümlüdür. Ne var ki, yetkin kültür değerleri ortaya koymuş, çok gelişmiş ve karmaşıklaşmış insan sorunlarının incelendiği bir toplumdan gelen yunan düşünürünün tüm bu değerleri, kültürce daha az gelişen ve karmaşık toplumsal sorunları hiç olmamış topraklarda aynen koruması mümkün değildi. Böylece yunan düşüncesi akdeniz ülkelerine yerleşirken özgün değerlerini yitirdi ve bir umutsuzluk felsefesi niteliğine büründü. İyi ve kötüden söz etmeyen bilimsel düşünce yadsındı. İ.Ö.3. ve 2. yüzyıllarda dogmatik nitelikteki bu dört felsefe okulu ile şüphecilik akımı birbirleriyle kıyasıya savaştılar.

İ.Ö.2.yy. Roma'nın Makedonya ve Akdeniz ülkelerini ele geçirip, imparatorluk haline geldiği dönemdir. Yunan kültürü ve felsefesinin Roma'yı derinden derine etkilediği bu yüzyıl, aynı zamanda felsefe çıgırlarının birbirine yaklaştığı ve bir eklektizme yol açıldığı yüzyıldır. Şüphecilerin sürekli eleştirileri sonucu dogmatik okulların dogmatizmi yumuşarken, şüpheciler de teorik yargılar ileri sürerek yaptıkları bu eleştiriler sonucunda, bu dogmatik okullara yaklaşırlar. Nihayet İ.Ö.268 yılında şüphecilik Arkesilaos ile Platon'un Akademiasına girip yerleşir. Orta stoa düşünürleri Panaitios ve Poseidonios, Platon ve Aristoteles felsefelerinden bir çok düşüncelyi kendi öğretileri içine katarlar.

Bu eklektizmin sonucu olarak, aslında çeşitli felsefe sistemlerinin birbirlerinden o kadar da farklı olmadıklarına, çeşitli yönlerden birleştiklerine inanılır. Doğrular, bu öğretilerin ortak oldukları yönlerde bulunacaktır. Felsefede yaşanan bu eklektizmin bir nedeni de romalıların yunan felsefesiyle tanışmasıdır. Bu dönemde yunanlı düşünürler bağlı oldukları okulun görüşlerini diğer okullara karşı savunmanın yanısıra, romalı aydınlara yunan felsefesini öğreten öğretmenlerdirler. Roma'ya giren üç büyük felsefe çıgırı epikurosculuk, stoa ve şüpheciliktir. Epikurosculuk daha çok imparatorluk Romasının zevk ve eğlenceye düşkün yukarı sınıfları arasına benimsenir ve yayılır. Etkileri Cicero, Horatius, Seneca gibi büyük romalı düşünürlerde görülen epikurosculuğun en büyük temsilcisi Lucretius Carus'tur. Şüphecilik akımının romalı temsilcisi Marcus Tullius Cicero'dur.

Romalı düşünürlerin en verimli olduğu düşünce akımı stoadır. Çünkü bu öğretiy, Eski Romalıların kahramanca yaşayış ideallerine ve disiplinli yaşamlarına çok uygun idi.

Ayrıca teorik ve metafizik sorunlardan çok pratik ve ahlaki konularla ilgilenen stoa felsefesi, bu yönüyle de romalı düşünörlere daha çekici geliyordu.

Miladın ilk yüzyıllarında felsefede, ortodoksluğa geri dönüş dönemi yaşanır. Bir çok düşünce çıkırını etkileyen bu akım, stoa düşüncesini de etkiler. Stoa Öğretisini, felsefedeki eklektik akımdan etkilenecek diğer öğretilerle karışmış şekli ile (Orta stoa) tanıyan romalı düşünörlere, eski stoa öğretisini yeniden kurmaya çalışırlar ve bu amaçla eski stoanın başlıca kaynağı olan kynizm yeniden uyanır. Ayrıca bu yüzyıllar, Roma imparatorluğunu derin bir din gereksiniminin kapladığı yıllardır. Çünkü Roma imparatorluğunda Cumhuriyetin idealleri ve gelenekleri sönmüştür. Büyük çalkantıların yaşandığı Roma'da, bireyin yaşamını doğru olarak yönlendirmesini sağlayacak davranış kurallarını bulmak felsefeye düşüyordu. Çünkü özellikle eğitilmiş sınıflar halksal mitolojiye, doğudan gelen dini kültürlere ya da yapay devlet dinine inanmıyorlardı.

Stoacılık ve epikurosculuk, yaşayış bilgeliği öğretisini dini inancın yerine koymak ve devlet ve din bakımından dayanaksız kalan aydınların dini gereksinimlerini karşılamak ister. Bu haliyle tam bir ahlak felsefesi olan bu görüş, din ile çatışır. Bu çatışmanın en belirgin olduğu akım epikurosculuktur.

Yunan-Roma dünyasında tek başına kalan bireyin yaşamı için güvenilir bir dayanak bulma ve dini gereksinimini giderme görevini yavaş yavaş felsefe üstlenir. Roma imparatorluğu içinde yayılan dini kültürlere, felsefe literatüründeki din ile felsefe sınırları arasında bulunan ve mistik unsurlar içeren Pythagoras ve Platon felsefelerinin yeniden ele alınmalarına neden oldu. Özellikle yeni platonculuk din ve felsefe uyumunda doruğa ulaşarak, dini gereksinimi fazlasıyla karşıladı. Bu akımın dine dönüştüğünü söylemek bile mümkündür, çünkü düşünsel etkinliğin en yüksek noktası tinin gizemsel yükselişi sonunda varılan esrimedir. Dine duyulan bu gereksinimin yükselişi aynı zamanda, ağırlıklı olarak ahlaki bir öğreti olan stoacılıktaki dinsel öğelerin varlığını da yeterince açıklar.

Böylece Aristoteles sonrası felsefede ağır basan sensualizm (Epikuros) ve rasyonalizm (stoa) yerini mistisizme bırakır. Platon'un duyulur dünyayı aşan, dünyayı maddi ve ideal olarak ikiye ayıran teolojik metafiziği, dinlerin kaynaşması sürecinde felsefi bir temel sağlaması açısından çok elverişli idi. Nitekim böyle oldu. Bu felsefenin kavramları, doğu dinlerinin (Mısır, İran, Anadolu) dini tasavvurlarını da içine alarak yeni bir din olarak ortaya çıkan Hristiyanlığa, birliği olan bir dini öğreti olarak kendini geliştirmesi için gerekli felsefi araçları sağladı. Felsefenin gereçlerini kullanan bu yeni

dünya görüşünün iki temsilcisi Yeni Platonculuk ve yeni din Hristiyanlık çerçevesinde yayılan Patristik Felsefedir.

B. STOA FELSEFESİ

3.yüzyılın başında kurulan ve hellenistik dönemin en önemli felsefe öğretisi olan stoacılık, erken, orta ve geç stoa olarak adlandırılmış olan bir dizi evreden geçmiştir. Stoa okulunun kurucusu, yaklaşık olarak İ.Ö.336'da Kıbrıs'ta doğan, 314 yıllarında Atina'ya gelerek 300 yıllarında Stoa Poikile'de (resimlerle süslü, direkli bir galeri) kendi okulunu açan ve İ.Ö.264 yılında ölen Zenon'dur. Zenon Atina'ya geldiğinde Ksenophon'un "Sokrates'ten anılar" (*Memorabilia*) ve Platon'un "*Apologia*" (Sokrates'in Savunması) adlı eserlerini okuyarak Sokrates ve Platon'dan etkilenir. Stoa ahlakının en temel kavramlarından biri olan "doğaya uygun yaşama" kavramı, Zenon'un bu iki filozoftan esinlenerek geliştirdiği bir kavramdır. Zenon okulunu kurduğu sırada Atina'da Platon'un Akademisi, Megara, Kynik ve Epikuros okulu ile Aristoteles'in Lykeion'u varlıklarını sürdürmekteydiler. Yunan felsefesinin bu çeşitli okullarının derslerine katılan Zenon, kyniklerden ve hatta megaralılardan çok etkilenmiştir. Zenon'un ilk yapıtlarında etkisi oldukça fazla hissedilen kynik görüşün etkisi zamanla hafiflemiş, bazı kısımları ise terkedilmiştir. Zenon da insanın ahlaki özgürlüğüne çok önem vermektedir ama bu amaç uğruna töreleri ve uygarlığı tümü ile reddetmeye gerek görmemektedir. Stoa felsefesinin kozmopolit insan anlayışı, doğa ve özgürlük sevgisi gibi temel ahlak kavramlarını borçlu olduğu okul, Kynik okuludur. Felsefeyi mantık, fizik ve etik olarak üç bölüme ayıran Zenon'un asıl önem verdiği alan etikdir. Ahlakı temellendirmek için fizikle de ilgilenmeyi zorunlu gören Zenon, mantıkla da bu ikisini desteklemeye çalışır. Metafizik öğretisinde de kynik okuldan etkilenerek materyalist ve monist bir anlayışa sahip olan Zenon'un etkisi altında kaldığı bir diğer düşünür de Herakleitos'tur.

Eski Stoanın diğer ünlü temsilcileri Kleantes (331-233) ve Khryssippos (281-208)'dur. İ.Ö.2. ve 1. yüzyıllarda okullar arasında yaygın bir hale gelen seçmecilik eğilimi stoa öğretisini de etkilemiştir. Bu dönem, ortodoks stoacılığın katı dogmatizminin yumuşadığı ve öğretiye Platoncu ve Aristotelesçi öğelerin katıldığı dönemdir. Bu yumuşamanın tek nedeni Platon'un Akademia'sının şüpheli filozoflarının, stoa okuluna yönelttikleri bitmez tükenmez eleştiriler değildir.

İ.Ö.2. ve 1. yüzyıllar, aynı zamanda yunan felsefesinin Roma ile tanıştığı yıllardır. Orta stoa'nın iki büyük temsilcisinden biri olan Panaitios (İ.Ö.180-110) Roma'da geçirdiği süre içinde Genç Scipio ve Roma tarihçisi Q. Mucius Scaevola ile yunan tarihçisi Polybius'un yunan felsefesine ilgi duymasını sağlarken, bu okulun diğer temsilcisi olan Poseidonios (İ.Ö.135-51)'un Rodos'ta kurduğu okula romalı pek çok aydının yanısıra Cicero ile Pompeius da devam etmişlerdir. Yunan felsefesini romalı aydınlara öğreten

filozoflar, kurgudan çok kılışsal uygulama ve karaktere önem veren bir toplumun yaşamını doğru olarak yönlendirmesini sağlayacak davranış kurallarını sağlama görevi ile karşı karşıya idiler. Orta stoa filozoflarının, kurucularının kaskatı öğretisini yumuşatarak, bu öğretiye farklı öğeleri katmalarının diğer nedeni de, yukarıda bahsettiğimiz gibi, dönemin ihtiyaçlarına cevap verme çabasıdır.

Stoa felsefesinin son dönemi, Yeni Stoa olarak da adlandırılan, Roma stoası dönemidir.(İ.S.1.-2.yy.) Bu dönemin en önemli temsilcileri: Lucius Annaeus Seneca (İ.Ö.3.-İ.S.65), Epiktetos (50-130) ve Marcus Aurelius (121-180)'dur. Stoa felsefesini romaya tanıtan ilk düşünürlerin orta stoa felsefesini temsil eden Panaitios ve Poseidonios oldukları bilinir. Romalılar bu felsefe akımını, daha ılımlı bir çizgi izleyen orta stoa dönemindeki biçimiyle tanıdılar. Ama romalılar, bundan önce İ.Ö.159 yılında kynik Krates'in ve İ.Ö.155 yılında eski stoanın son temsilcilerinden Babilli Diogenes'in Roma'ya yaptıkları ziyaret nedeniyle, eski stoaya kaynaklık etmiş olan kynik felsefesini ve eski stoa felsefesini tanımışlardır.

Antikçağ felsefesine ilişkin bilgilerimizin önemli bir bölümünü borçlu olduğumuz ve gerçek anlamda ilk felsefe tarihçisi olarak kabul edilen Diogenes Laertios'un verdiği bilgilere göre stoa filozofları felsefeyi mantık, fizik ve ahlak olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Felsefeyi kimi zaman bir hayvana, kimi zaman bir yumurtaya, ama en çok bir tarlaya benzeten bu filozoflara göre hayvanın kemikleri ve sınırları mantık, eti ahlak, ruhu fiziktir; yumurtanın kabuğu mantık, akı ahlak, sarısı fiziktir; tarlanın çiti mantık, meyvası ahlak, toprağı ve ağaçları fiziktir. Sokrates ve kyniklerin öğretilerinden esinlenen Zenon'a göre felsefenin ereğı etikdir. Ancak daha az önemli olsa da, fizik, ahlakı bilimsel olarak temellendirmek için gereklidir. Stoacılar ve epikurosculara göre eğer ahlakla ilgili sorulara doyurucu cevaplar verilmek isteniyorsa, nesnelere hakiki doğasının bilinmesi zorunludur. Şeylerin doğasını ve dünyanın anlamını bilmeden, doğru eylemin hangisi olduğunu yanıtlamak olanaksızdır. Nasıl yaşanması gerektiğı konusunda derli toplu bir görüş oluşturmadan önce, nasıl bir evrende yaşandığı bilinmelidir. Bu görüşün bir sonucu olarak stoacı ve epikuroscu filozoflar, etike sağlam bir temel oluşturması amacıyla metafizik spekülasyonlarla ilgilenip, fiziğe önem vermişlerdir. Kyniklere göre yaşamın tek amacı ve en yüce iyi "erdem"dir. Ahlak, sosyal değerler, sanat, öğrenim, aile, devlet, gelenekler ve bilim gibi uygarlığın temsil ettiği herşeyi reddeden kynizm'den farklı olarak Zenon, ahlakı temellendirmek için fiziğı gerekli görür ve bu ikisini de mantık ile destekler.

Stoanın Mantığı

Epikuros ve Zenon'un hakikati aramalarının ardında yatan neden, iyi ve faydalı olana ulaşmaktır. Zenon'a göre hayatın son gayesi bilgelik, diğer bir deyişle teorik ve pratik erdemdir. Aslolan pratik erdem yani iyi yaşamak ve akla göre hareket etmektir. Stoa öğretisinde çok büyük önem taşıyan bilge, tartışma ile ilgili prensiplerin tümünü, dolayısıyla mantığı bilmelidir. Stoacıların mantıktan anladıkları şey, mantıksal incelikler ve bir takım gramer oyunları değildir. Onlar bu tür incelikleri boş ve gereksiz bulurlar. Onlara göre mantık, kendi inanç sistemlerine götüren tartışma ilkelerini ortaya koyan bir bilimdir. Nitekim az ilerde görüleceği gibi, stoanın bilgi kuramı ve fiziği aslında, ahlak görüşlerini sağlamlaştırmak için gerekli tüm alt yapıyı içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Ayrıca bilindiği üzere, stoa düşüncesine göre evrene hayat kazandıran prensip, evrensel bir akıldır. Eğer insan evrensel aklı anlayarak, onun gereklerini yerine getirirse, doğaya uygun bir yaşam tarzı sürer. Doğa yasası, tanrı yasası olduğuna göre, mantık eğitimi insanın, evrensel akıl ve doğa ile uyum içinde yaşamasını sağlar ki, bu erdemdir ve bilgenin ideali de budur. Stoa öğretisinde mantık, erdeme götüren en önemli araçtır çünkü insana doğruyu yanlıştan ayırtma yeteneği kazandırarak, yanlış akıl yürütmelerden korur.

Stoa mantığı anlam ve ifadeye önem vermiştir. Konuşma ve düşüncenin özdeş olduğuna inanan stoacı düşünürler, konuşmanın eylem yaparak düşünmek olduğuna inanarak, lektion (ifade) bilimini geliştirmişlerdir. Doğruluk tabloları, anlamın anlamı üzerine çalışmalar, mantık yasaları ile meta-lojik çıkarım kuralları arasındaki kesin ayrımı içeren semiotik öğretiler ve işlem ile kaplam arasındaki farklılığı belirten mantıksal keşifler daha çok megaralı mantıkçıların ilgilendiği konular olmasına karşın stoacı mantıkçıların da zaman zaman yönelmiş oldukları konulardır.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, stoacı düşünürler mantıkla daha çok, bir teorik erdem olması bakımından yani iyi düşünmenin yollarını gösterip, şeylerin doğasının doğru bilgisini edinmeye yardımcı olması ve böylece en yüksek erdem olan pratik erdemini gerçekleştirilmesine hizmet etmesi bakımından ilgilenmişlerdir. İnsanları daha erdemli hale getirmeyen ve onların davranışlarını düzeltmeye yardımcı olmayan şey ya kötü ya da önemsiz olduğuna göre, hem mantığın hem de metafiziğin değerleri pratik faydalarına bağlıdır ve bunlar kendileri bakımından değil, ahlaka bir giriş, sağlam bir temel oluşturmaları bakımından önemlidirler.

Bilgi Kuramı

Zenon'un bilgi kuramında hem kynik hem de Sokrates-Platon'cu unsurlara rastlamak mümkündür. Dış etkiler vasıtasıyla ruhta meydana gelen izlenimleri bilginin kaynağı olarak gösteren sensualist görüş, Zenon'un kynizm'den esinlenerek geliştirdiği bir görüştür. Zenon, Platoncu aşkınsal-evrensel öğretiyi kabul etmez. Zenon'a göre, yalnızca bireysel olan vardır ve biz yalnızca tikel nesnelere bilgisine sahip olabiliriz. Bizim bilgimizin kaynağı, tikel nesnelere ruhumuz üzerinde yarattıkları izlenimlerdir.

Zenon idelerin objektif varlıklarını tümüyle reddeder. İdeler Platon'un söylediği gibi, şeylerin dışında ya da Aristoteles'in söylediği gibi nesnelere içinde bulunmazlar. Zenon'a göre gerçekte ideler, dış dünyada hiç bir karşılıkları olmayan zihinsel soyutlamalardır. Bununla birlikte, Sokrates ve Platon'un, bilginin olabileceğinden şüphe eden, hatta bunun imkansızlığını savunan sofistlere ve ardılları olan septiklere karşı verdikleri mücadelede, stoacıların Sokrates ve Platon'dan yana tavır koyarak, sağlam bilgiye ulaşmanın olanaklı olduğunu, bilginin bilgisinin işte böyle sağlam bir bilgi olduğunu savunduklarını da görürüz.

Şimdi, bir bütün olarak kısaca toparlarsak, Platon duyusal algıyı değersizleştirirken, Zenon, Kleanthes ve Khryssippos tam tersine tüm bilgiyi duyusal algıya dayandırır. Kynik Krates'in öğrencisi olan Zenon, doğal olarak tek insanı gördüğünü ama insanlığı göremediğini söyler. Ayrıca yine Platon'a zıt olarak, doğuştan bilgiyi reddeder. Ruh, bir "tabula rasa"dır ve tüm bilgisi ona algı yolu ile dışarıdan gelir. Stoacılar iç durumlarımızın bir bilgisini taşıdığımızı inkar etmezler ama Khryssippos'a göre bu bilginin kaynağı da algıdır. Bir kez algılanmış olan bir nesne, artık orada olmasa bile geride bir anı bırakır. İşte Khryssippos'a göre iç durumlarımızın bilgisinin kaynağı olan bu anılar çokluğudur.

Tüm fikirlerimizin kaynağı duyuların insan ruhunda bıraktığı izlenimlerdir. Bilginin kaynağını gerek tek başına duyuma, gerekse tek başına akla dayandırmak, bir çok eleştirilere maruz kalacak bir önermedir ve gerçekten de şüpheli okulun sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Duyu verilerinin yanıltıcı olabileceği çok öncelerden beri bilindiğine göre, bu verilerle edindiğimiz bilginin, yani tasavvurlarımızın yanlış olanlarını doğru olanlardan ayıracak bir gerçeklik ölçütünün bulunması zorunluluğu da çok açıktır. Zenon bu sorunu çözmek üzere, üç tür bilgi olduğunu söyler. Bunlar; sanılar(*doxa*), objenin ilk doğru yansısı (*phantasia kataleptike*) ve bilimsel bilgidir(*episteme*). Sanılar, objenin doğru olmayan yansısı, ruhta bıraktığı izlerdir. Objenin ilk doğru yansısı, doğru bilgi veren bir algıdır; ama bu bilme türünü tüm insanlar paylaşır. Deliler ve

budalalarda dahi bulunan bu bilgi türü, inanç vb. gibi öznel engeller nedeniyle yanıltıcı olabilen ortalama bir bilgi türüdür. Bu bilgi türü, şüphecilerin yoğun eleştirileri nedeniyle stoacı düşünürleri çok uğraştırmıştır. Eğer öznel bir inanç dolayısıyla, ruhun nesnel olarak doğru olan bir algıyı kabul etmemesi mümkün ise, bu bilgi türü geçersiz bir bilgi türüdür, çünkü böyle öznel engellerin ne zaman olduğunu ve ne zaman olmadığını saptamak mümkün değildir. O halde, teorik düşüncenin doğru yolda ilerlemesi için gerekli olan, aldatıcı tasavvurlardan tamamen arınmış en sağlam gerçeklik ölçütü, yalnızca bilgilerde olan bilgidir. Bu bilgiye sahip olan kişi, erdemli bir kişidir, bilgedir.

Şüpheci akımın stoa felsefesine, özellikle bilgi kuramlarına yönelttiği eleştirileri bilmek, stoa düşüncesinin gelişimini anlamak açısından önemlidir. Çünkü özellikle orta stoa dönemi filozofları olarak gördüğümüz Panaitios ve Poseidonios'un, Platon ve Aristoteles okullarına yakınlaşmalarının ve eski stoanın katı görüşlerini yumuşatmalarının nedenlerinden birisi de, şüpheci akımın yönelttiği eleştirilerdir.

Sokrates, Platon ve Aristoteles'e göre erdem, doğru eylemdir ve bu, bilgisiz olmaz. İçinde yaşadığı dünyanın, gerçek varlığın yapısını bilmeyen insanın nasıl eyleyeceğini bilmesi ve erdemli olabilmesi olanaksızdır. Erdemli olmadan mutlu olmanın mümkün olmaması nedeniyle, bilgi mutlu bir yaşamın en önemli şartı haline geliyordu. Buraya kadar Sokrates, Platon ve Aristoteles'le aynı görüşte olan şüpheciler, bilginin, kendisine yüklenen bu önemli görevi başarıp başaramayacağı konusunda, hem Sokrates, Platon ve Aristoteles ile ve hem de onların, bilginin bu görevi başarabileceği konusundaki dogmatik görüşlerini paylaşan stoacılarla görüş ayrılığına düşerler. Sofistlerin ardılları olan bu ilk şüphecilere göre gerçek varlığın bilgisine ulaşmak mümkün değildir ve yapılacak en iyi şey, her türlü yargıdan kaçınmaktır. Çünkü ne akıl, ne de duyular bize nesnel gerçek bilgisini veremez. Duyu algılarının tümü görelidir. Akıl bilgisine gelince, her sav için birbirinin tam karşıtı iki kanıtı ileri sürmek mümkündür. Sonuç olarak biz nesnel gerçek yalnızca görüntülerini bilebiliriz, gerçekte ne olduklarını bilmemiz mümkün değildir. Kısaca kurucularının görüşlerini anımsattığımız şüpheci çağır İ.Ö.268 yılında Platon'un Akademia'sına girer. Stoanın bilgi teorisine en büyük eleştirileri, şüpheci çağırın bu dönem temsilcileri olan Arkesilaos ve Karneades yapmıştır. Bu iki filozofun, bilginin olabilirliği ve hakikatin ölçütü konusuyla ilgili görüşleri, stoacı filozofların bilgi anlayışlarına yönelttikleri eleştirilerle biçimlenmiş ve gelişmiştir. Arkesilaos'un eleştirilerinin hemen hepsi Zenon'un doğru bilginin ölçütü olarak belirlediği *katalepsis* kavramına yöneliktir. Zenon'un bu doğruluk kriteri, Arkesilaos'a göre hiç de güvenilir değildir. Arkesilaos duyuların ve aklın güvenilmezliğini ve öznel bazı kabul ve inançların nesnel doğruların algılanmasını önleyebileceğini ve bu engeller nedeniyle herhangi bir

tasavvurun varolan bir şeyle mi yoksa varolmayan bir şeyle mi ilgili olduğunu bize bildirecek güvenilir bir doğruluk ölçütü olmadığını temellendirerek, Zenon'a oldukça güçlü eleştiriler yöneltir. Gerçekten *kataleptik* tasavvurların ne derece güvenilir olduğu sorunu, cevaplanması gereken ciddi bir sorundur. Üstelik, hangi tasavvurun kataleptik olup, hangisinin olmadığını belirlemek de o kadar kolay değildir.

Karneades'in Khrysispos'a yönelttiği eleştiriler, Arkesilaos'un eleştirilerinden hem daha sağlam ve hem de daha serttir. Karneades, stoacı bilgi kuramının kataleptik tasavvur anlayışını reddetmekle yetinmez, bu kuramın tümünü yadsır. Hiç bir doğruluk ölçütü, Karneades'e göre güvenilir değildir. Duyular yolu ile edinilen bilginin tıpatıp gerçekliği yansıttığını kesin olarak bilmemiz asla mümkün değildir. Akla dayalı çıkarımlar da gerçekliği yansıtmada konusunda, duyulardan farklı bir konumda değildir. Yaptığı bu çok detaylı ve çok sağlam temellendirilmiş eleştirilerinin sonunda, Karneades, mutlak olarak doğru bir bilginin elde edilemeyeceği, bizim tüm yargı ve önermelerimizin ancak olası olarak doğru olabileceği sonucuna varır. Karneades'in "doğru, bilinemez" yargısı da dahil olmak üzere tüm yargılar subjektiftir, olası olarak doğrudur. Mutlak doğruyu biz bilemeyiz, bu bilgi bize kapalıdır. Pratik hayatta biz olasılık bilgisi ile yetinmeli, diğer tasavvurlarımızla bir araya geldiğinde bir çelişki yaratmayan, inandırma gücü yüksek tasavvurlara göre davranmalı ama nihai olarak tüm tasavvurlarımızın bir sanı olmaktan ileri gitmediğini gözönünde tutmalıyız. Stoacıların doğruluğun ölçütü olarak ileri sürdükleri *katalepsis* ya da *episteme* bilgisini, çok ince ve işlenmiş eleştirilerle çürüten Akademia şüphecilerinin (Orta Akademia) ileri sürdükleri bilgi kuramı yargıdan kaçınmayı, tüm olanakları ve yanılma payını hesaba katmayı, bilgimizin sınırlı olduğunu gözönünde tutmayı öneren bir bilgi kuramıdır.

Şüpheli çıkışın bilginin olabilirliği ve hakikatin ölçütü konusunda, dogmatik bir nitelik taşıdığı söylenebilecek bu dört okula karşı yönelttiği eleştiriler, hellenistik düşüncenin seyrini yönlendirecek kadar etkili olmuşlardır. Özellikle stoacılar karşı geliştirdikleri teorik yargılarla, dogmatizmi yumuşatırken kendisi de yumuşayarak bu okullara yaklaşan ve eklektizm akımının doğmasında ve devam etmesinde önemli bir rol oynayan şüphecilik çıkışı, daha sonra diğer okulları da etkileyen ortodoksiye dönüş hareketinden etkilenerek dogmatizme karşı mücadelesini tekrar sertleştirecektir. Bu eleştirileri öylesine sert ve etkili olacaktır ki, yaşamlarını belirlemek için kullanmak üzere gerek duydukları hakiki bilginin, insanın asla ulaşamayacağı bir bilgi olduğunu gören insanların dinsel arayışlara yönelmesi ile sonuçlanacaktır. Şüpheli akıl ve bilgi adına yola çıkmış; ama felsefeye ve akla duyulan güvenin sarsılmasına neden olarak, akılcı dogmatizmin artık kendini toparlayamayacak derecede sarsılmasına neden

olmuşlardır. Böylece antik felsefede rasyonel bir metafizik olanaksız hale gelerek, akıl bilgisi yerini pozitivism ile dini felsefeye terketmiştir.

Stoacıların bilgi kuramı ile ilgili olarak üzerinde duracağımız son konu, sensualist ve nominalist olan, bilginin kaynağının duyular olduğunu ileri sürerek, genel kavramları reddeden bu görüşün diğer yandan deneye önsel genel düşüncelerin varlığını da savunmuş olmalarıdır. Stoacılar gerçekten de bir yandan, bilgilerimizin kaynağının duyular olduğunu, aklın boş bir levha olduğunu ve aşamalı bir şekilde algılardan oluştuğunu, bir yandan da olgusallık dizgesinin yalnızca akıl yoluyla bilinebileceğini, insanın doğuştan düşüncelere doğal bir yatkınlığı olduğunu savunurlar. Stoanın fizik, ahlak ve tanrı öğretilerini incelerken karşımıza çıkacak en temel kuram olan *logos*, stoanın akılcılığının da kendisine dayandığı bir ilkedir. Ama stoanın akılcılığı, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in düşünsel akılcılığından çok farklıdır. Stoanın akılcılığı, düşüncenin en yüksek biçimlerine yükselmek üzere duyulur verilerle yola çıkan yöntemsel bir tavır değildir. Zenon ve ardılları, tümel kavramlara ulaşmak amacıyla duyulur dünyayı yadsımak ve duyulur verilerin güvenilmezliğini kanıtlamaya çalışmak durumunda değillerdi. Çünkü onlara göre akıl, duyulur dünyada ortaya çıkar. Doğa akılsaldır, doğadaki her şey akıl tarafından düzenlenmiştir. Tanrısal olan bu dünya düşünsel ve canlıdır da aynı zamanda. Hiç bir şeyin tesadüfen ve bir rastlantı sonucu olmadığı, her değişim ve devinimin sarsılmaz bir akılsallığı yansıttığı bu dünya tek ve tam yetkin bir dünyadır. Zenon'un monist ve materyalist evren anlayışı gözönüne alındığında, duyumculukla bir arada bulunan akılcılık anlayışı, artık o kadar şaşırı görünmez, çünkü Zenon'a göre akıl da dahil olmak üzere her şey cisimseldir, duyumsal olanla akılsal olan özdeşleşmiştir. Kendisi de bir madde olan akıl, maddeyi somut olarak etkileyerek, devindirir. Etkin ilke olan akıl, yani Tanrı, niteliksiz töz ve edilgin ilke olan maddeyi etkileyerek, onu devindirir. Stoanın evren anlayışına göre doğada şeyler arasında farklar yoktur, hepsi özdeştir; çünkü hepsi cisimdir. Dünyada var olan yalnızca iki ilkedir; etkin ve edilgin ilke. Bu nedenle Zenon ve ardılları, akılsal olanı duyumsalın dışında aramazlar, onlara göre akılsal olan, duyumsal olanın içindedir

Stoanın Fiziği

Stoanın etik, bilgi kuramı ve tanrı konusundaki düşüncelerini anlayabilmek için, fizik öğretisini çok iyi bilmek zorunludur; çünkü Zenon, Hellenistik-Roma döneminin en belirgin eğilimine uygun olarak kuramdan çok pratiğe önem veriyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak kendi özgün görüşünü oluşturmak yerine, önceki filozofların görüşlerine başvurarak kendi öğretisini geliştiren filozof, fizik kuramında da aynısını yaparak

Herakleitos'un öğretisine başvurmuştur. Herakleitos'un felsefesi, Zenon'un geliştirmeye çalıştığı ahlak felsefesine sağlam bir temel teşkil edecek bir çok öğeyi içinde barındırdığı için Zenon bu felsefeden pek çok öğeyi alıp, kendi felsefesinde kullanmıştır. Bu nedenle, Zenon'un Herakleitos'tan ne amaçla, hangi öğeleri aldığını incelemeye geçmeden önce, çok kaba çizgilerle Herakleitos'un fizik kuramını belirtmekte yarar görmekteyiz.

Herakleitos'a göre evrendeki temel madde ateştir. Evrendeki her şey, tüm cisimler, hava, su, toprak yalnızca tek bir maddenin, ateşin değişmeleridir. Bütün aleme yayılan bu madde her şeyin kaynağıdır ve her şeyin sonunda tekrar kendisine dönmek istediği ilkedir. Görüldüğü gibi, bu ana madde Herakleitos'ta, diğer Milet'li filozofların aksine kalıcı ve değişmez değildir. Tam tersine Herakleitos'un ana maddesi sürekli değişir, hareket içindedir. Biz evrende değişen şeylerin yanısıra değişmeden hep aynı kalan bazı şeylerin de olduğunu sanırız. Herakleitos'a göre bu yalnızca bir yanılgıdır, çünkü bir andan diğerin değişmeden, hep aynı kalan hiç bir şey yoktur. Tüm bu değişmeler, bu her an, kesintisizce süren oluş, belli bir yasaya uygun olarak sürdüğü için biz bazı şeylerin değişmediğini sanırız. Oysa evrende iki yönlü bir akım vardır. Bir yandan ateş kendini havaya, suya, toprak ve katı cisimlere dönüştürür, bir yandan da oluşmuş olan bu cisimler tekrar ilk hallerine geri dönerler. Bütün evren sürekli olarak yanıp sönen, değişim halindeki canlı bir ateştir. Herhangi bir tanrının yaratması ile var olmayan bu evren, yok da olmayacaktır. Bütün bu oluş-bozuluşların sonunda, bir "büyük yıl"da varolan her şey, yeniden var olmak üzere ateş tarafından yutulacaktır. Oluşların ve bozuluşların birbirini takip ettiği bu süreçte her şey, bütün evrene hakim olan bir yasaya, düzene göre olup biter. Bu yasa evrensel akıldır, logostur. İnsanın görevi, tüm evrene hakim olan bu yasayı öğrenerek, eylemlerini bu yasaya uydurmak, akılı bir kılavuz, bir ölçüt olarak kabul etmektir. Zenon'da bu fikrin işlenerek pantheizme dönüştüğü görülür. Herakleitos yalnızca evrene hakim olan yasadaki söz eder, onda doğa ve tanrının bir ve aynı şey olduğuna ilişkin herhangi bir açıklamaya rastlanmaz. Evreni tanrısal varlığın (evrensel aklın) bedeni olarak konumlayan, akılsal ve maddesel varlığın, doğanın ve aklın özdeş olduğunu, aynı şeyin iki farklı yönü olduğunu söyleyen Zenon, böylece pantheizm görüşünü geliştirir. Varlık tektir. Akıl, bu gerçek varlıktaki aktif elemandır, etkileyici kuvvettir; madde ise, bu varlığın pasif, etkilenen elemanıdır. Maddesiz akıl ya da akıl içermeyen madde yoktur.

Akıl ve maddenin, aynı varlığın iki farklı yönünü oluşturduğuna dair açıklama, hiç bir şekilde Zenon'un dualist olduğu anlamına gelmez, çünkü son çözümde akıl da

cisimseldir. Bu görüşleri ile Zenon'un fizik anlayışı mutlak monizme oldukça yaklaşır.⁷ Herakleitos'tan aldığı bu öğeleri, tüm felsefesinin en temelini yerleştirerek, bu temel üzerinde kendi etik felsefesini, bilgi kuramını, evren ve tanrı anlayışını geliştiren Zenon'un amacı, ayrıca açıklamaya gerek kalmayacak kadar açıktır. En başından itibaren, insanların davranışlarını kendisine uygun olarak yönlendirecekleri temel ilkeyi soruşturan Zenon, bu soruyu "akıl" olarak cevaplamıştır. Bu görüşünü bilimsel olarak temellendirecek ve ikna gücünü arttıracak dayanakları o, Herakleitos'un felsefesinde bulur ve benimser, bu nedenle Herakleitos'a, stoa fiziğinin babası denir.

Zenon'a göre yalnızca maddi olanın gerçekliğinden söz edilebilir, madde tek gerçek varlıktır. İki öğeden oluşan bu maddenin pasif ögesi nicelikçe değişmeyen, niteliksiz tözdür; Bu töz maddenin devingenlikten önceki durumudur (*prote hyle*-ilk madde). Etkin olan ikinci öğe, maddeyi harekete geçiren ve evrene akılsal bir düzen kazandırarak onun bir *kozmos* olmasını sağlayan etken nedendir. Bu ilkelerin her ikisi de özdekseldir ve birlikte oluşturdukları bu bütüne Zenon kimi zaman "doğa" der, kimi zaman de "tanrı". Maddeyi harekete geçirerek evrene düzen kazandıran etken nedenin özü ateştir. Evrene içkin olan tanrı, etkin ateş ve cisimsel dünyayı oluşturan ilksel kaynaktır. Evrendeki her şey tanrıdan gelerek, sonunda yine ona dönmektedir. Bu nedenle, evrende oluşan her şeyin tohumlarını kendinde barındıran bu ateş yok edici bir ateş değil, tam tersine dünyanın kaosa dönmesini engelleyerek ona düzen veren, yaşamı doğuran bir ateştir. Bu oluş süreci sonsuza kadar sürmez. Bir süre sonra bu ateş tüm nesnelere kaplayarak onları geriye, içine alır. "Büyük Yangın" adı verilen ve periyodik olarak sonsuz kez tekrarlanan bu süreç yaratıcı ateş ile başlar, diğer element ve cisimlerin oluşması ile devam eder ve böylece oluşan evren sonunda büyük yangın ile son bulur. Zenon'un evreni yaşayan, canlı ve zeki bir varlıktır ve bu canlı evrendeki içkin tanrı ruhu nedeniyle her şey tam bir determinizmle belirlenmiştir. Her şeyin evrensel akla göre olup bittiği bu dünyada, tanrılık akıl önce dünyayı oluşturup, daha sonra evrensel bir yangınla onu yine geri almakta ve böylece kabalaşan nesnelere arınmasını sağlamaktadır. Stoanın evreni ne ilerler, ne de geriler; daima devir halindedir ve her yeniden var oluşunda meydana gelen nesne ve olaylar bir öncekinin aynıdır. Her şeyin akıl tarafından tam bir zorunlulukla önceden belirlenmiş olduğu bu evrende doğal olarak insanın özgürlüğü ya yadsınacaktır ya da ona yüklenen anlam değişecektir. Zenon ikinci şıkkı uygular.

Olayları değiştirerek onların farklı bir şekilde olmasını sağlamak insanın elinde değildir ama karşılaştığı olaylara karşı yargısını ve takındığı tavrı değiştirmek insanın

⁷ Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*. 1.Cilt, Çev: Ahmet Arslan. İzmir: E.Ü.Ed.Fak. Yayınları, 1982. s.59

elindedir. Başına gelen olaylardan yakınabilir ya da katlanmak zorunda olduğu şeyler cesaretle ve isteyerek katlanabilir. İşte, Zenon'a göre özgürlük: kişinin yapmak zorunda olduğu şeyleri severek ve isteyerek yakınmadan yapmasıdır. Stoacılar evrendeki bu sıkı belirlenimciliği kimi zaman "yazgı", kimi zaman "evrensel akıl" ya da tanrı olarak adlandırırlar. Stoacıların *Zeus, logos, yaratıcı ateş, dünyanın oluş nedeni, dünyanın ruhu, doğa yasası, tanrısal öngörü* gibi terimleri de aynı şeyin ifadesidir.

Zenon insanın ruhu ile tanrıyı birbirine benzetererek der ki: "Nasıl insanın ruhu, bedeninin her kısmına yayılmış ve her yerinde mevcut ise, aynı şekilde tanrının ruhu da tüm evrene yayılmıştır, her yerde mevcuttur. Bu nedenle evrende her şey mükemmeldir". Evrendeki her şey mükemmel olduğuna göre, kötülüklerin nasıl olup da mümkün olabildiğinin açıklamasını yapmak Zenon ve iki ardılı için zor değildir. Onlar bu kötülükleri yadsımazlar; ama bu kötülüklerin varlığının tanrısal akıl ve inayetten şüphelenmek ya da kötümser olmak için bir neden teşkil ettiklerini de kabul etmezler. Evrenin ruhu bizi sever ve daima bizim iyiliğimizi ister. Kötülük gibi görünen şeyler evrensel uyum için zorunludur; çünkü kötü olmadan iyi de olamaz. Bir zıtlar çiftinden her birinin varlığı, diğerinin de varlığını gerektirir. Üstelik bazen biz ilk anda bize kötülük gibi gelen şeylere daha dikkatli baktığımızda aslında onların bir başka açıdan iyilik olarak yorumlanmalarının da mümkün olduğunu görürüz. Örneğin vücudumuzun herhangi bir organında hissettiğimiz bir acı hiç kuşkusuz haz verici değildir; ama eğer bu uyarı olmasaydı karşılaşılabilecek daha büyük acılar düşünülürdüğünde, bu acıyı bir iyilik olarak yorumlamak da mümkündür. Aynı şekilde eğer açlık duymasak, yetersiz beslenmeden dolayı sağlığımız bozulur. O halde ilk anda acı veren dolayısıyla bir kötülük olarak nitelenen şeylerin, gelecek daha büyük acılara karşı bir uyarı görevini yerine getirmeleri nedeniyle aslında bir iyilik olduklarının ortaya çıkması mümkündür. Son çözümde Zenon'a göre evrenin bütününde hiç bir kötülük, eksiklik yoktur. Varolan tek dünya bu dünyadır, bu dünyadan daha mükemmel ya da bu dünyaya benzer başka bir dünya yoktur. İnsanlara eksiklik, kötülük olarak gelen şeyler yalnız tek tek şeylerde ya da ayrıntıdadır. Bu dünyada rastlantıya ve gelişigüze yer olmadığı gibi eksikliğe de yer yoktur; olan her şey daha büyük evrensel uyuma hizmet etmektedir. Bir tablodaki gölgenin, ışığı ve renkleri belirginleştirmesi gibi, kötülük de iyiliği daha belirgin hale getirir.

Evreni oluşturan tanrı, "biçimlendirici bir soluk" ya da "yaratıcı ateş" (*pneuma*) olarak kendini dört farklı şekilde gösterir; Bu ruh cansızlarda bir yetenek olarak (*hexis*) kendini gösterir. Bunlar en az gerilim (tanrı) ile bir arada tutulurlar. Bitkilerde gerilim (tanrısal ruh) biraz daha fazladır ve tanrı kendini doğa (*physis*) olarak gösterir.

Hayvanlarda artık az gelişmiş bir şekilde de olsa, tanrının ruh (*psykhé*) biçiminde kendini gösterdiği görülür. İnsanda ise tanrı, kendini *nous* şeklinde gösterir. Akla sahip olan varlıklar aynı zamanda tanrısal akıl ve ilahi bir kıvılcıma sahiptirler.

Felsefede karşıt görüşlerin birbirleriyle yakınlaşıp, uzlaşma eğilimine girdikleri dönemlerde (İ.Ö.2.yüzyıldan itibaren) Roma'ya giden Yunanlı filozofların aracılığıyla Yunan felsefesi ve stoacılık, Roma tarafından tanınmaya başlar. Romalılar stoa felsefesini ilk olarak, eski stoanın sert doktrinleri ile değil, orta stoanın yumuşak ve canlı bir hava kazanmış öğretisiyle tanıdılar. Orta stoanın iki büyük temsilcisinden ilki, stoa felsefesine Roma kapılarını açan düşünür olarak tanınan Panaitios (İ.Ö.180-110), ikincisi ise öğrencisi Poseidonios'tur (İ.Ö.135-51). Bu dönemin en belirgin özelliği Akademia şüphecilerinin sert eleştirileri ve kuramdan çok pratiğe önem veren Roma dünyasıyla girişilen ilişki nedeniyle stoacı okula Platoncu ve Aristotelesçi öğelerin kabul edilerek, ortodoks stoacılıktan uzaklaşmasıdır. Karneades ve Arkesilaos'un etkileriyle kurama biraz daha fazla ağırlık veren Panaitios, Platon'un bazı görüşlerini benimser ve stoa öğretisini daha ılımlı bir çizgide ve biraz daha rasyonalist bir anlayışla sürdürür. Astrolojiyi ve dünya yangını öğretilerini kabul etmez. Ona göre evren, periyodik olarak ana ateşe geri dönen bir yanma süreci değildir. Evren, Aristoteles'in öğretisinde belirttiği gibi öncesiz ve bitimsizdir. Panaitios bu konudaki görüşünü şöyle dile getirir: "Her şey ateşe dönüşseydi, ateş yakıttan yoksun kaldığı için sönecekti."

Zeller'in Aristoteles'ten sonra Yunanistan'da yetişen en evrensel kafa olarak tanımladığı Poseidonios, kendisinde akılsal ve gizemci öğeleri barındıran bir düşünürdür. Felsefesinde değişik okulların öğretilerinden aldığı esinleri kuramsal bir şekilde birleştirirken, bu kuramsal bilgileri empirik bilgilerle de destekliyordu. Tarih, coğrafya ve matematik üzerine de çalışmaları bulunan Poseidonios'un öğretisi aynı zamanda din ve duyu öğelerini de yoğun bir şekilde içerir.

Poseidonios, daha rasyonalist ve daha az dogmatik olan Panaitios'un tersine, empirik kanıtlarla desteklenmekle birlikte daha dogmatik bir dünya görüşü geliştirmiştir. Yapıtlarının bulunamamış olmasından dolayı, ondan etkilenmiş yapıtların incelenmesi yoluyla edinilen bilgilere göre Poseidonios, stoacı monist-materyalist öğretisi içinde eritmek istediği eklektik görüşlerini pozitif bilgi ile desteklemek istemiştir.

Stoanın ahlak, psikoloji ve tanrı görüşlerini incelerken de göreceğimiz gibi, bir çok konuda eski stoa çizgisinden oldukça farklı bir çizgiyi benimseyen Poseidonios, eski stoanın monistik dünya görüşüne sadık kalarak onu felsefesinin temeline yerleştirir; ama

bu saptamadan sonra felsefesinde kimi zaman Aristotelesci, kimi zaman ise Platoncu unsurlar ön plana çıkmaya başlar.

Örneğin evrenin büyük bir organizma olduğunu ileri süren görüşü Aristoteles'ten alınmıştır. Fakat o, organizmayı bir kavramdan çok, canlı bir birlik olarak tasarlar ve evrenin tüm varlıkları arasında bir duygudaşlığın egemen olduğuna inanır. İnorganik varlıklardan başlayarak derece derece yükselen ve içine organik varlıkları da alarak nihayet insana, oradan da tanrısal olana yükselen hiyerarşik bir evren düzeni tasarlar. Tanrı tarafından yaratılan ve her ayrıntısı yine tanrı tarafından düzenlenen bu bütünde, her şey birbirine duygudaşlık bağlarıyla bağlıdır. Hiyerarşinin en üstünde yer alan bu etkin, dinamik ögeyi eski stoa öğretisinde olduğu gibi akılsal, ateşten bir soluk olarak tasarlayan Poseidonios, ortodoks stoanın büyük yangın öğretisini yeniden canlandırarak, eski stoanın monistik evren anlayışını pekiştirir. Bununla birlikte Poseidonios'un evren anlayışında dualizmin de yeri vardır. Poseidonios, Platon'u anımsatarak evreni ayüstü ve ayaltı dünyalar olarak ikiye ayırır. Ayüstü dünya, yok edilemez. Buna karşın yersel olan ayaltı dünya yok edilebilir. Bu iki dünyayı birbirine bağlayan ve her iki dünyadan da bazı özellikleri kendinde barındıran insan, tin gibi yok edilemez bir unsur ile beden gibi yok edilebilir bir unsuru bünyesinde birleştirir. Poseidonios, görüldüğü gibi bir yandan evrende kesintisiz bir hiyerarşinin varlığını savunurken, bir yandan da evreni ayaltı ve ayüstü olarak ikiye ayırır. Aynı tavırla Poseidonios'un ruh biliminde de karşılaşırız. Bir yandan eski stoanın öğretisini devam ettirerek ruhun ateşten bir soluk olduğunu ve tıpkı beden gibi maddi bir ilkedden oluştuğunu (monizm-materyalizm) ileri sürer, öte yandan ruh ve beden ikiliğini vurgular. Platon gibi o da, bedeni ruh için bir engel olarak görür ve ruhun ölümsüzlüğünü savunur; ama bu ölümsüzlük eski stoanın dünya yangını görüşüne uygun olarak, yeni bir dünya yangınına kadar sürecek ve böylece arınmış olarak tüm varlıklar ve ruhlar yeniden yeryüzüne döneceklerdir. Poseidonios'un dualizm ve monizmi birleştirme çabası, daha sonra Yeni Platonculuk akımının temel öğretisi olarak karşımıza çıkacaktır. Görüldüğü gibi orta stoa filozoflarının, Herakleitos'un, eski stoanın ve Platon ile Aristoteles'in öğretilerine yeni bir yorum getirmenin dışında stoa öğretilerine başkaca bir katkıları olmadı. Gerçi Panaitios ve özellikle Poseidonios'un fizik görüşleri stoanın metafiziği ve kozmolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ne var ki, bu filozoflar yalnızca daha önceki ustaların inceledikleri konuları yeni bir yorum ve seçmeci bir tavırla yeniden işlemişlerdir. Stoa felsefesine tüm katkıları bundan ibarettir.

Stoa öğretisinin üçüncü ve son dönemi, Yeni Stoa olarak da tanınan Roma Stoasıdır. Bu dönemin üç büyük temsilcisi olmasına karşın, doğa bilimi ile ilgili sorunlarla en çok uğraşan filozof olması nedeniyle, biz bu bölümde ağırlıklı olarak Seneca'nın doğa

görüşlerine yer vereceğiz. Aslında Seneca da, tıpkı diğer iki romalı filozof gibi esas olarak felsefenin kılğısal yanına önem verir ve kendi ahlak öğretisini geliştirirken bile, erdemın doğasını araştıran kuramsal çalışmalardan çok nasıl erdemli olunabileceğini araştırmaya yönelir. Poseidonios'un da etkisi ile doğa bilgisinin gerekli olduğuna inanmakla birlikte, Seneca'nın fizik kuramlarla yalnızca doğanın bilgisini edinmek amacıyla ilgilendiğini söylemek pek mümkün değildir. Nitekim Seneca'nın ilgilendiği fiziksel konulardan ahlaksal sonuçlar çıkaran tutumu bunu bir kanıttır. O. zaman zaman doğada meydana gelen olayları, kendi ahlaksal söylemini desteklemek ve kuvvetlendirmek için kullanmıştır. Diğer iki romalı filozof gibi Seneca da felsefenin sistematik yanıyla ilgilenmez. Ona göre de önemli olan, erdemli olmaktır ve bunun nasıl olacağını göstermesinden ötürü felsefe zorunludur; ama amaç erdemli olmaktır, felsefenin kendisi değil. Doğa bilimlerine karşı da aynı tavrı sergileyen Seneca, fizik ile yalnızca kendi ahlak öğretisi için gerekli gördüğü kadarıyla ilgilenmiş olmasına karşın, yine de bu konudaki katkıları diğer iki filozoftan fazladır. Bu konuda, yedi kitaptan oluşan "*Naturales Questiones*" (Tabiat Sorunları) adlı büyük bir eseri de bulunan Seneca, bu çalışmasında meteorları, gökkuşağını, şimşek ve yıldırım gibi hava olaylarını, kuyruklu yıldızları, topraktaki suları, su baskınları ve Nil Nehrini, dolu, kar, buz, rüzgar ve yer sarsıntısı gibi doğa olaylarını incelemiştir.

Bunun dışında Seneca, hiç bir diyaloğunu, herhangi bir metafizik konunun incelenmesine ayırmamıştır. O, zaman zaman diyaloglarında doğanın meydana gelişi ve yok oluğu ile ve tanrı ile ilgili metafizik görüşlere yer vermiştir; ama bunlar, kendi ahlak görüşlerini açıklarken yeri geldikçe değindiği ve pek uzatmamaya özen gösterdiği belli olan açıklamalardır.

Zenon gibi Seneca da var olan her şeyi etkin ve edilgin ilkeye dayandırır. Etkin ilke "ruh"tur, edilgin ilke ise "madde". Seneca'ya göre de ruh, özdekseldir. Seneca eski stoanın monizmini ve materyalizmini benimsemekle kalmaz, Zenon'da görülen, son çözümdede cisimsel olan ruha, bu karakteri aşan nitelikler yükleyen tavır, Seneca'da da karşımıza çıkar. şu farkla ki, Zenon, Herakleitos'un monistik dünya görüşünden ve *logos* öğretisinden esinlenerek varlığın tek ve cisimsel olduğunu, aklın bu gerçek varlıktaki aktif eleman olduğunu ama aklın da cisimsel olduğunu söylemişti. İlk anda dualizmi çağrıştıran bu önerme, aklı da cisimsel olarak kabul ettiği için monistik niteliğini koruyordu. Seneca da, Zenon gibi özdekçi ve monist olmasına karşın ruha, bir cismin özelliğini aşan nitelikler yükler ve bedeni, yüksek insani ideallere ulaşmaya çalışan ruhun önünde bir engel gibi görür. Seneca monist bir öğretinin takipçisi olmasına karşın, dualizme eğilimli bir düşünürdür. Ona göre ruh ve beden arasında bir çatışma vardır ve yüksek ideallere

ulaşmak isteyen insan, bedeninin arzularını en aza indirmeye çalışmalıdır. Ona göre de, olan her şey, tüm evreni kaplayan zorunlu, değişmez bir düzen olan doğa yasasına göre olur, biter. Bu doğa yasası ise, tanrıdan başka bir şey değildir. O da, eski stoacılar gibi olan her şeyi tanrı'ya dayatır, her şeyde tanrısal olanı görür. Her şeye karşın, akıl sahibi bir varlık olmasından ötürü her insanın erdemli olma seçeneği vardır; çünkü insanlar kendi dışlarındaki olayları değiştirebilme gücüne sahip olmayabilirler; ama dış olaylara karşı takınacakları tavırları seçme özgürlüğü verilmiştir insanlara. Eski stoa öğretisine yeniden dönüşü simgeleyen Seneca, büyük yangın öğretisini de kabul eder.

Roma stoasının bir diğer ünlü düşünürü Marcus Aurelius da, eski stoa öğretisinin izinden giderek, anahatları ile bu öğretiyi benimser. Fakat onun öğretisinde de özdekçilik geri plandadır. Her iki düşünürü göre de evren tanrının işidir, tüm evren tanrı ile dopdoludur. Tüm dünyayı kuşatan tanrı, bütün varlıkları (maddeyi) kontrol eder. Kuramsal olarak her iki filozofun öğretisinde tanrının maddiliğinden söz edilmesine karşın onlar tanrının, tanrıya dayanan maddeden daha güçlü ve daha değerli olduğunu kabul eder gibidirler.

Stoacılar evrendeki herşeyin zorunlu olarak doğa yasalarına uyduğunu kabul etmekle birlikte öğretilerinin nihai hedefini bu yasaların açığa çıkarılması oluşturmuyordu. Bu nedenle, stoanın fizik kuramları, evrene ilişkin metafiziksel sorunların çözülmesinde fazla bir ilerleme kaydedemedi. Şimdi inceleyeceğimiz bölümde göreceğimiz gibi, stoa felsefesinin başarısının ve yarattığı etkinin büyüklüğünün kaynaklandığı yer, onların doğaya ilişkin kuramları değil, insana ve insan onuruna yüklemiş oldukları değerdir. "Erdem" ve "ahlaksal istenç" gibi kavramlardan başlayarak insanın bağımsızlığı, doğal haklar, hümanizm gibi kavramları da kuşatarak çok geniş bir çerçevede içinde insanın incelendiği ve insana verilen önemin vurgulandığı stoa felsefesinin esas önemi, yalnızca kendi dönemi için değil, kendinden sonraki yüzyıllar için bile göz ardı edilemeyecek ilkeleri içeren ahlak felsefesidir.

Stoanın Ahlak Kuramı

1- Stoa Ahlakının Düşünsel Kaynakları

Birinci bölümde hellenistik düşüncenin gelişimini incelerken gördüğümüz gibi Stoa ahlakı, bu okulun kurucularının Yunanistan'da doğup büyümemesi nedeniyle her ne kadar doğulu düşüncelerin etkisi altında kalmış olsa da, daha sonra bu düşünürlerin yaşamlarının büyük bir bölümünü Atina'da geçirmeleri nedeniyle esas olarak yunan

düşüncesinin içinde gelişmiş, dolayısıyla yunan düşüncesinin genel izlerini taşıyan bir ahlaktır. Bu nedenle stoa ahlakını ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce çok kısa bir şekilde, ana hatlarıyla yunan ahlakının temel özelliklerinden ve stoa düşüncesine kaynaklık eden kynik düşünürlerden bahsetmeyi yararlı bulduk.

Antik yunan kültürü, bütün İlkçağ medeniyetinde insan ve doğanın ayırılarak, bütün dikkatlerin doğrudan doğruya doğaya yöneltildiği ilk kültür olma özelliğini taşır. Diğer yandan doğa hakkında rasyonel dogmatik açıklamalar yapan akıl, aynı zamanda tüm ruhsal yetenekler üzerinde düzenleyici bir ilke olarak belirginleşir. Bu genel gelişme ahlakı da etkiler ve metafizik ahlakların ilk örneğini veren yunan ahlakları, ahlaki hareketin köklerini, var olan evrensel düzen hakkındaki bilgiden çıkarmak ister gibi bir tavır sergilerler. Özellikle Sokrates'ten sonra, büyük metafizikçilerin ahlaki görüşlerini metafizik sistemlerden çıkarmalarına ve ahlakı metafizik prensiplere bağlamaya çalışmalarına karşın, bu metafizik ahlaklar tabiat üstü bir ilkedен doğmuş değillerdir. Adlarının gösterdiğine tümüyle aykırı olarak yunan ahlakları metafiziksel özelliklerden çok, modern ahlaklara yakın denilebilecek naturalist özellikler gösterirler. Yunan felsefesinde rastladığımız bu ahlak teorilerinin stoa düşüncesine kaynak teşkil eden genel özelliklerini şöyle sıralamamız mümkündür:

1-Yunan ahlaklarında doğa üstü ve mistik prensip hakim değildir. Bu ahlakların ortak amaçları insanın mutluluğudur. Bu mutluluk öte dünyada gerçekleşecek bir mutluluk değildir, bizzat bu dünya için geçerlidir. Kendisine düşünülür dünyayı ideal olarak alan Platon'da ya da organik dünyaya yönelen Zenon'da dahi bu durum değişmez. Bütün bu büyük düşünürlerin hedefi bu dünyadır. İnsanların mutluluğu bu dünyada gerçekleşecektir. Kısacası yunan ve stoa ahlaklarının bazı ilkelerini metafizik prensiplere dayandırmaları ve hatta Stoa ahlakının hristiyanlığın bazı tezlerini destekleyebilecek öğeleri barındırması, bu ahlakların uygulamada tümüyle bu dünya ve doğa ahlakları olmalarını engellemez.

2-Yunan ahlakından stoa düşüncesine geçen ikinci özellik, stoa ahlakında da akla verilen önemin büyüklüğüdür. Buna göre, ahlaki hareketlerimizin ölçüsü akıldır. Yunan ahlakında "iyi" "doğru"nun, "kötü" "yanlış"ın karşılığıdır. Kötülük yanılmanın yerine geçer ve ahlaki hata ile bilgi yanlışlığı aynı sayılır; dolayısıyla ahlaka akıl ve bilgi yolundan gidilir. Bildiğimiz gibi bu ahlaklar düşünülür dünyada ya da nesnelere içindeki ideaların varlığına ve sitenin sarsılmazlığına duyulan güvenin sürdüğü dönemde geliştirilmiştir ve yoğun bir kuramsal çabanın ürünüdür. Gerek Platon'un gerekse Aristoteles'in geliştirdikleri tüm kuramların temelinde yatan varsayım, devlet hayatına

katılmanın iyi ve doyurucu bir hayatın koşulu olduğu varsayımdır. Bu dönemin sona ermesinden sonra geliştirilen ahlak kuramları, genelde vatandaşlık hakkına sahip olmaması nedeniyle site düzeninden de hoşnut olmayan zümre tarafından geliştirilen ahlaklardır. Onlar sitenin ideallerine olduğu kadar bu idealleri besleyen teorilere de ilgisizdiler ve tıpkı site düzeninin ideal bir düzen olduğuna inanmamaları ve onu kolayca ihmal edilebilecek bir şey olarak görmeleri gibi, kuramsal bilgilere ağırlık vererek oluşturulacak bir ahlakın yararlı olabileceğine de inanmıyorlardı. Kent devletlerinin bağımsızlığını yitirmesinden sonra kurulan okulların dördüncüsü ve sonuncusu olan Stoacılığın da amacı, diğer üç okulda olduğu gibi bireyin mutluluğunu ve kendine yeterliğini sağlamaktır ve bu felsefenin içinde yer alan kuramsal nitelikli çalışmalar da yalnızca bu amaca iyi hizmet edebilmeleri ölçüsünde değerlidirler; yoksa bu amaçtan bağımsız olarak başlı başına ayrı bir değerleri yoktur; ama stoa felsefesinin bu amacının gerçekleşmesini sağlayacak ilke de yine akıldır. Stoa düşüncesine göre, "doğa" yani "tanrısal akıl" ile gerçek bir ahlaksal düzen bir ve aynı şeydir. Doğaya tümüyle hakim olan evrensel akıl, insanların ruhuna da kendi kıvılcımından attığına göre, insan özü itibarıyla akılsal bir varlıktır. Sahip olduğu bu yeti insanı, diğer varlıklar arasında özel bir konuma yerleştirdiği gibi, onu yapıp etmelerinden de sorumlu kılar. Stoa düşüncesinin en temel önermelerinden biri olan "insanın doğa ile uyumlu olduğu ölçüde mutlu olacağı" önermesi, temelinde ahlaka yalnız akıl yolundan gidileceği varsayımını barındıran bir önerme olması nedeniyle, stoa ahlakında akla verilen önem büyüktür.

3-İnsan için bütün diğer iyiliklerin en son ölçütü olarak belirlenen "en yüksek iyi"nin ne olduğu sorusu, hellenistik dönemdeki kadar olmasa da, Yunan düşüncesinde de önemli bir yer tutan ve yanıtı aranan bir soru olmuştur. Yunan düşünürlerine göre tüm insanların elde etmeye çalıştığı en temel ve kalıcı iyiliğin "mutluluk" olarak belirlenmesi nedeniyle yunan ahlak kuramlarının *eudaimonist* (mutçu) kuramlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak mutluluktan ne kastedildiği düşünürden düşünüre değiştiği için bu düşünürlerin geliştirdikleri ahlak kuramları birbirlerinden belirgin farklarla ayrılmışlardır. Stoa düşünürleri de yunan düşünürleri gibi, tüm insan eylemlerinin kendisine yöneldiği "en yüksek iyi" nin ne olduğu sorusuna yanıt ararlar; ama onlar başka bir şeyin aracı olmayan yalnızca kendisi için istenen bu en yüksek iyinin "mutluluk" değil, "erdem" olduğunu söylerler. Stoacılık, "en yüksek iyi"nin ne olduğu sorusuna yanıt ararken yunan düşüncesinin bir devamı gibidir; ama bu soruya verdiği yanıt ile yunan ahlakında bir dönüm noktası oluşturur; çünkü artık ahlakın ulaşmak istediği en son amaç mutluluk değil, erdemdir. Hatta mutsuzluk pahasına bile olsa, erdemdir. Stoacılara göre ahlakın özü "doğaya uygun yaşamak" ve bedensel itki ve tutkuları akıl yoluyla düzenlemektir.

Antik yunanın stoa düşüncesini etkileyen yönlerine bu kısa bakıştan sonra stoa düşüncesinin içinden çıktığı kynik öğretisi ile devam etmek istiyoruz. Kynikler, yabancıların ve sürgünlerin, yani devletin vatandaşlığı dışında kalanların arasından gelen ve gerek şehir devletine gerekse onun temelindeki toplumsal sınıflara karşı yoğun bir şekilde itiraz eden, dolayısıyla kent devletlerini aşılması gereken bir toplum düzeni olarak gören düşünürler oldukları için onların geliştirdikleri kuramın özü, site düzenini savunan düşünürlerin değer verip yüceltikleri her şeyin topluca yadsınmasını içeriyordu. Sokrates'in "erdem" kavramını öğretilerinin temelini alan ve bu kavramı en uç noktaya vardırarak kynikler, erdem her şeyden üstün ve değerli olduğunu belirterek, insanın ilk görevinin hiç bir karşılık beklemeden erdemli ve tüm gereksinim ve eğilimlerden uzak, disiplinli bir yaşam sürdürmek olduğunu ileri sürdüler. Bu öğretinin doğal sonucu servet, aile, vatandaşlık, evlilik, öğrenim gibi uygar yaşamın tüm değerlerinin reddedilmesi ve doğal duruma yönelik, çileli bir yaşamın ideal ve erdemli bir yaşam tarzı olarak sunulması olmuştur. Kyniklerin geliştirdikleri bu kuramla yapmak istedikleri şey belki de eski yunanda çok yaygın olan toplumsal ayrıcalıkları ortadan kaldırmak ve eşitliği sağlamaktır; ama var olan tüm değerleri hiç bir ayrıma tabi tutmadan eşit bir önemsizlik düzeyine indirgeyen ve tümüne sırt çeviren bu felsefe, tüm uzlaşmaları reddeden bir başkaldırı felsefesi olmaktan ve insanlara nihilizmin eşitliğini sunmaktan öteye gidemedi.

Stoacılık başlangıçta kynik felsefenin bir uzantısı olarak başlar; ama Zenonda doğaya uygun yaşam öğretisi kyniklerin vardığı uç noktaya kadar gitmez. Zenon'a göre doğaya uygun yaşam, ilkel ve içgüdüsel bir şekilde değil, doğada etkin olan ve insan ruhu tarafından da paylaşılan akıl ilkesine uygun olarak sürdürülen bir yaşamdır. Stoacılar uygar toplumun uzlaşım ve geleneklerini küçümsemez, tam tersine toplumsal düzeni sağlamalarından dolayı bunlara itaat edilmesi gerektiğini savunurlar. Zaten o dönemde kurulan okullar arasında stoacılığın en çok benimsenen okul olmasının nedeni, gelenekleri küçümseyen ya da toplumsal görevlerden uzak durmaya çağıran diğer öğretilerin tersine insanları bu geleneklere uymaya ve üzerine düşen görevleri yapmaya davet eden bir öğretisi olmasıdır. Ne var ki, stoacılık daha başından itibaren kynik öğretilerden farklı bir çizgi izlemesine ve özellikle Orta stoadan sonra öğretilerini Romalıların gereksinimlerine göre ayarlamasına karşın yine de içine işlemiş olan kynik öğelerin etkisinden tümüyle kurtulamaz. Eski stoadan nispeten kendilerini ağırlıklı olarak hissettiren bu öğeler, orta stoa olarak anılan dönemde öğretilere katılan Platon ve Aristotelesçi öğelerle biraz hafifler; ama öğretinin son dönemi olarak kabul edilen dönemde özellikle disiplinli ve katı bir yaşamı öneren yönleriyle tekrar kendilerini gösterirler. Kynik felsefenin stoa öğretisindeki bir başka uzantısı ise, insanlar arasında

sosyal ve sınıfsal ayrımları reddeden stoacıların, bilge kişilerle ahmaklar arasında yaptıkları ayrımdır.

2-Stoa Ahlakının Temel İlkeleri ve Kavramları

Öncelikle davranışla ilgilenen stoa okulunun ahlak görüşü temelde iradeci olmasına karşın, içinde Sokrates'in etkisinden kaynaklanan entellektualist bir yönü de barındırır. Zenon bilgiyi erdemin, erdemi ise mutluluğun şartı olarak belirleyerek bunu "bilgi ve eylemin birliği" şeklinde formüleştirebilir; çünkü ona göre nesnelere ve insanların evrendeki yerlerini ve anlamlarını bilmeden erdemli davranmak mümkün değildir. Eylemlerinde doğru ve erdemli olmayan bir insanın mutlu olması ise olanaksızdır. Stoa düşüncesinde doğa ile akıl aynı şeyi ifade ettiği için, doğayı bilmek ve ona uygun hareket etmek, aynı zamanda akla uymak anlamına da gelmektedir ve zaten, istenç gücünü ve özgürlüğü doğuran da doğru durumda işleyen bu aklın bilgisidir.

Stoa düşüncesinde ahlak, akılsal olanla olmayan arasında yapılacak seçimlerden oluşur; çünkü kötülüğün nedeni akıl dışı bir nitelik taşıyan tutkulardır. Aralarında bazı görüş farkları olmasına karşın stoacı filozofların hemen hemen tümü hazzın yerine sevinci, arzunun yerine iradeyi, korkunun yerine basireti koymakta aynı fikirdedirler. Ruhun gerçek doğası akılsaldır. Çok güçlü itkiler nedeniyle, bu gerçek doğaya aykırı olan davranışlar, kötülüğe neden olurlar. Bu durum bilgeliğe aykırı olduğu için bilgenin arzularında ve eylemlerinde duygulanımlarından bağımsız olması gerekmektedir (*apatheia*). Aklın tutkuları denetlemesi gerektiğini söyleyerek, Sokratesçi iç görü üzerine dayalı bir ahlaksal eylem modeline yaklaşan stoacı düşünürler, tutkuları bir hastalık olarak gördükleri için, bireylerin onları kişiliklerinden tümüyle uzaklaştırması gerektiğini savunurlar; çünkü Onlara göre *apatheia* öğretisi, bilgenin duygusuz olmasını buyurmaz. Tam tersine bilge, tutkularının gözlerini kör etmesine izin vermeyerek, tüm evren ve içerdiklerine karşı duyarlılığını koruduğu için insanların en duygulusudur. Ayrıca stoa ahlakının en önemli ideali olan bu duygusuzluk durumu, yalnızca akıl dışı duygular için önerildiği ve nesnelere doğru olarak değerlendirilmesi sonucu oluşan doğal duygular reddedilmediği için, insanlar duygulanımlarına dikkat etmeli ve bir takım arzuların tutkuya dönüşmesine izin vermemelidirler.

Stoa düşünürlerine göre, nesnelere ve elde edinilecek ya da kaçınılacak şeylere ilişkin doğru tasavvur ve değerlendirmenin önemi çok büyüktür; çünkü her eylemin nedeni bir yargıdır. Bu nedenle insan kaderine egemendir; çünkü tanrısal iradenin takdiriyle zorunlu bir biçimde oluşan olayları değiştirmek mümkün olmasa da, olayların

yapısını bilmek ve onlara kendi isteğiyle katlanmak kısacası onlara karşı tutumlarını belirlemek insanların elindedir. Zenon'da ahlaklılığın ölçüsü düşünce olduğu için, eylemin değerini belirleyen şey de, düşüncedir. Eylemin iyi bir eylem olarak kabul edilmesinin koşulu, sonucunun iyi olması değil, iyiyi istemeden doğmuş olmasıdır. Zenon, ahlaksal içgörüyü, yürekliliği, öz-denetim ve adaleti ana erdemler olarak belirler. Ama ayrı ayrı ifade edilmiş olan bu erdemler, gerçekte tek bir karakterin anlatımıdır ve birbirlerinden ayrılamazlar. Bir insanda bazı erdemlerin bulunması, bazılarının bulunmaması diye bir durum söz konusu değildir; çünkü tek ve bölünmez bir bütün olan erdem ya vardır, ya da yoktur. Birine sahip olan, hepsine sahiptir ya da tümüne sahip olmayan hiç birine sahip değildir. Özellikle erken stoacılar göre, bir insan ya tümüyle erdemlidir ya da bütünüyle erdemsiz. Ahlaksal ilerleme yolunu bütünüyle tamamlamamış olan insan erdemli sayılamaz. Bu öğretiye göre yalnızca çok az sayıda insan erdeme erişebilir ve bu da ancak yaşamlarının geç yıllarında gerçekleşebilir. Bu öğreti insanların hemen hemen tümünün, bütün yaşamları boyunca kötülük içinde yaşadıklarını kabul eder. Bu kötülüğün içinden yalnızca çok az sayıda kişi sıyrılacaktır; ama onlar da bunu yaşamlarının sonlarına doğru başarabileceklerdir. Stoa ahlakının bu aşırı sertliği daha sonraları aşılmaya çalışılacak ve ilerleme anlayışı vurgulanmaya başlanacaktır.

Gerçekten de, özellikle orta stoadan sonra stoacı filozoflar, insanları erdem yoluna girmeleri konusunda yüreklendirmeye çalışırlar; ama bu çaba, stoa görüşü üzerinde önemli bir değişiklik yaratmaz; çünkü bu filozoflar da, tıpkı Zenon gibi hiç bir bireyin bilge insan idealine uymadığını kabul ederek, insanlığı bir yanda erdemsizler, diğer yanda bilgeliğe doğru ilerleyenler olmak üzere ikiye ayırmaktaydılar. Zenon'a göre, bir yanda bilge vardır, diğer yanda bilge olmayanlar. Bilgenin eylemleri her zaman doğrudur. Bilge olmayanlar anlaksal olarak yetersizdirler ve daimi bir kötülük ve eksiklik içindedirler. Bu nedenle bilge idealinin dışında kalanların eylemlerinin doğru olması olanaksızdır. Genel ahlak ve adalet anlayışına uygun, akılcıca eylemler de bu yargıya dahildir. Zenon'a göre "doğru eylemler", ruhun birliğinin (*hegemonikon*) doğru durumundan çıkan eylemlerdir. Ruhun birliğinin bozulması durumunda meydana gelen eylemler ise, "eğri eylemler"dir. Bir de "ilgisiz kalınacak eylemler" vardır ki, bunlar ne erdem, ne de erdemsizlik oldukları için, ne iyi ne de kötüdürler; ilgisiz olundurlar. Bir eylemin, sözcüğün tam anlamıyla erdemli ve "iyi" olabilmesi için akıl ile uyumlu olması, akıldan kaynaklanması zorunludur. Herhangi bir umut, korku ya da dışsal bir nedenden kaynaklanan bir eylem, erdemli sayılamaz. Erdem kendi için yeterli olmalı, herhangi bir ödül ya da acıdan kaçma için değil, yalnızca kendi için istenmelidir.

Bu öğretide haz kendi başına bir değer değildir, hatta kimi zaman erdeme aykırı olabilir. Haz geçicidir ve kötü eylemde de ortaya çıkabilir. Oysa erdem yalnızca iyi eylemde bulunur. Kimi zaman sıkıntıları beraberinde getirirse de, tek yüksek ve kalıcı iyi, erdemdir, mutlu olmak için erdem yeterlidir, başka bir şey gerekmez. Sağlık, zenginlik, şeref ve yaşamın kendisi "iyi" sayılamayacağı gibi, hastalık, yoksulluk, ölüm gibi şeyler de kötü sayılmaz. Bunlar kendi başlarına bir değer değildirler, bu nedenle bunlara karşı ilgisiz olunmalıdır. Bununla birlikte, erdem dışında kalan her şey tamamen değersiz değildir. Yetenek, beceriklilik, kuvvet, sağlık, hayat, zenginlik, saygınlık, iyi bir soydan gelme vb. gibi insanın doğal varlığını sürdürmesi açısından bir değer taşıyan ve bu yüzden istenmeye değer olan şeyler de vardır; ama bunlar mutlak iyi olmadıkları için gerektiğinde vazgeçilecek şeylerdir. Stoa öğretisine göre, bilge gerektiğinde her şeyden yararlanabilir; kesinlikle varlıklı olmaması gerektiği şeklinde bir yasa söz konusu değildir; ama bilge zaten bu tür dış iyilere gereksinim duymaz; çünkü o bilir ki, iyi ya da kötü olarak değerlendirilen bir şey, kişinin o şeye ilişkin yargısının ve seçiminin bir sonucudur. Kişinin yoksul ya da hasta olması, onun erdemli olmasına engel olamaz; çünkü erdem istemde yer alır ve yalnızca insanın iradesine bağlıdır.

Stoa ahlakında amaç, bir ahlak öğretisi geliştirmekten çok, ahlaklı yaşamayı sağlamaktır. Bu nedenle bilgenin düşüncelerinden çok davranışları ve yaşam biçimiyle örnek olması önemlidir. Eğer birey dünyayı düzeltmek istiyorsa, önce kendisini düzeltmesi zorunludur. En büyük erdem olan "doğaya uygun yaşamak", doğanın zorunluluklarını ve yazgısını güler yüzle karşılayabilmeyi gerektirir. Edilginlik, hiç bir eylem yapmaksızın yalnızca sonuçları beklemek anlamında değildir; o daha çok, katlanmayı bilmektir; çünkü insanlara iyi ya da kötü gelen olaylar aslında kendi içlerinde ne iyidir, ne de kötü. Bir şeyden çok onun zıddını istemenin gereği yoktur.

Ama stoa ahlakı yalnızca katlanmayı önermekten ibaret bir sistem değildir, bu öğretide "eylem" de çok önemlidir. Stoanın ortaya koymak istediği kendine egemen insan tipi her güçlüğü yenmeye hazırdır; çünkü değiştirmek için güçlü olmak lazımdır. Bireyler arasındaki dostluğa büyük önem veren stoacılar, bireyin mutluluğunu toplumsal yaşamda ararlar. Bununla birlikte, özellikle eski stoa düşünürleri, toplumsal sorunlarla roma stoası düşünürleri kadar ilgilenmemişlerdir. Medeni sorumlulukların yerine getirilmesi gereğini büyük bir önemle vurgulayanlar, daha çok romalı stoacılarıdır. Roma stoası filozoflarından Epiktetos, öğretilerinde yurttaşlık görevlerine büyük ağırlık vermiş ve uzun zaman okulun gölgesinde kalmak isteyen gençleri kınamıştır. Epiktetos'a göre normal bir insanın yaşamı aile babası, yurttaş ve devlet görevlisi yaşamından ibarettir. Bilge de dahil olmak üzere toplumda her bireyin görevleri vardır. Toplum herkesin kendi üzerine düşen

rolü, görevi en iyi bir şekilde yerine getirmekle sorumlu olduğu bir alandır. Düşünme ve tefekküre çok büyük önem verilmesine karşın, bu uğraşlar sırasında bile toplumsal hayatla ilişkilerin koparılmasına izin verilmez. Bununla birlikte, bilge görevinin devamının koşullara bağlı olduğunu ve gerektiğinde aile ve devlet görevlerini bırakmasının daha iyi olduğu durumların olduğunu da bilir ve koşullar bunu zorluyorsa eğer, onlara uyararak görevlerini bırakır.

Stoacı düşünörlere göre her insan "kendini koruma eğilimi" taşımaktadır. Bu eğilim, insanın doğumıyla başlayan eğilimlerden birisidir ve doğadan kaynaklandığı için bu eğilimin bozulması ya da kişiden kişiye değişmesi de söz konusu değildir. Doğa insanlara bu eğilimi vererek sanki insanları bizzat kendilerine emanet etmiştir. O halde doğaya uygun olan ve olmayan şeyleri/eylemleri tayin etmede ilk ölçütümüz budur. Doğa tarafından verilen her şey ve insanların temel eğilimlerinin objeleri - örneğin sağlık, ruhen iyi durumda olmak- doğaya uygun şeylerdir.⁸ Şeylerin "iyi" olarak anılmaya hak kazanmaları için yalnızca doğadan gelmeleri yeterli değildir, ayrıca doğanın verdiği kadarıyla yetinilmesi zorunludur. Stoacılar, akılsal varlıkların hayatlarını koruyacak ve yetkinleştirecek görevler kadar, uygun eylemlerin de bir listesini çıkarmaya çalıştılar. Bu liste, vücudun korunması, dostluk ve iyilik, dostluklarda uyumlu olmak, insanlarla iyi geçinmek, hiç bir şeye fazla bağlanmamak gibi maddeleri içeriyordu. Bilge için önemli olan mutlu olmak, mükemmel yaşamak değil, yalnızca erdemli olmaktır. Eğer doğaya uygun olmayan aşırılıklara katlanamazsa, bilge intihar ederek yaşamına son verebilirdi.

Aristoteles'te olduğu gibi kişiden kişiye değişen, görelî bir mutluluk ve iyi anlayışını kabul etmeyen stoacılar "mutluluk" ve "iyi"nin tek kişiye göre değil, evrensel insan doğasına göre belirlendiğini söylerken, Sokrates'e yaklaşırlar. İyi, tüm insanlar için ortak olduğuna ve yalnızca erdem ve güzel davranış "iyi" olduğuna göre, bu durumda mutluluk artık tanrısal bir lütuf olmaktan çıkarak, insanın kendi iradesi ile elde ettiği bir değer anlamını kazanır. Mutluluk tanrı lütüfı olmadığı gibi, dışsal bir objeye ya da olaya da bağlı değildir. Yalnızca insanın kendisine bağlıdır.

Bilge Kavramı

Stoa ahlakı, en başından itibaren irade tarafından yaratılan düzenin dışında bir iyi olacağını kabul etmediği için, sonuçta tümüyle erdeme sahip insanları yani bilgeyi anlatan bir sistem oluşturmuştur. Bilge, ruhuna tümüyle hakim olan, hiç istisnasız her zaman

⁸ Émile Bréhier, *The Hellenistic and Roman Age*. İngilizceye çev: Wade Baskin. Chicago. The University of Chicago Press, 1965. s.56

akılcı davranan kimsedir; çünkü o, evrensel aklın yani *logos*'un bir parçasıdır. Bilgenin eylemleri bilgelik kadar, kendini yönetmeyi yani iradeyi de gerektirir. Pişmanlık, üzüntü, korku gibi duygulanımları tanımayan bilgenin mutluluğu kusursuzdur. Onun tek serveti, özgürlüğü ve bağımsızlığıdır. Bilge arzularının esiri olmadığı gibi, onları tamamen de kırmaz, olaylara karşı tepkisini seçerek ortaya koyar. Doğa ve yazgının zorunluluklarına direnmediği için boşu boşuna acı da çekmez. Kendine ve başkalarına karşı yararlı olan ve bu nedenle sevilen ve bir çok dosta sahip olan bilge, gerektiğinde yalnız kalmayı da bilir. Görüldüğü gibi bir çok zıtlıkları barındıran bu özellikler ve daha bir çokları bilgenin mükemmel karakterini oluştururlar. Bu karakterin en net ve özlü tanımı şudur: Kusurlu bir insan bilge olamaz. Kusurun büyüğü ya da küçüğü yoktur, bilge için tüm kusurlar birdir. Bir tek kusurun varlığı dahi, erdemin yokluğu anlamına gelir. Bu nedenle bilgenin dışındaki tüm insanlar akılsızlıkta eşittirler. Bilgelige ulaşma yolunda çok büyük adımlar atılıp, pek çok kusurdan arınılmış olursa dahi bir tek kusurun varlığı, erdemin yokluğu anlamına gelir.

Erdemin en yetkin temsilcisi olan bilge, her ne koşul altında olursa olsun mutlu olmasını bilen kişidir; çünkü o, "bir tanrı olmak için" yola çıkmıştır. Hastalık, ölüm, hor görülme, aşağılanma, yoksulluk ve tehlikeli durumlar onu mutsuz edemezler. Elbette bilge kişi de hastalanır, zaman zaman tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalır, onurunu yitirir, hatta ölür; ama o, tek bir insanın bireysel çabalarıyla bu durumlardan kaçınmasının mümkün olmadığını bildiği için, kendini sağlık, zenginlik, onur, güvenli yaşam gibi dışsal şeylerin hiçbirine bağlamaz. Başına gelen her şeyi yazgı olarak kabul eder ve hiç bir şekilde şikayet etmeksizin tanrısal istence boyun eğer. Bilge her şeyden önce insanın gücü içinde olanla, olmayanı ayırdetmesini bilen kişidir, dolayısıyla o, yalnızca olaylarla ilgili yargılarının ve istencinin kendi gücü içinde olduğunu bilir. Olayları değiştirmesi mümkün değildir; ama bu olaylar karşısında takınacağı tutum tümüyle onun istencine bağlıdır ve bu istenci hiç bir şey yenemez. Stoa düşüncesinin temel görüşü olarak belirginleşen bu düşüncenin de gösterdiği gibi "insanın mutluluğu" amacıyla yola çıkan bu akım, gittikçe katılaşıyor, insan eğilimlerine tümüyle kayıtsız bir hale dönüşür ve insanın iradesini ön plana çıkarır. İyi tümüyle erdemdir, erdem kendine yeter ve yalnızca kendisi için istenir, onun sonucunda elde edilecek olan tek şey yine erdemdir.

Stoa düşünürlerine göre bilgeyi diğer insanlardan ayıran özelliklerden birisi de, onun her türlü iyilik ve kötülükten dolayı yalnızca kendini sorumlu tutmasıdır. Bilge, bu nedenle tüm ömür boyu yükümlü olduğuna inanan kişidir. Aslında yalnızca bilge değil, tüm insanlar bütün yaşamları boyunca düşüncelerinden ve davranışlarından sorumludurlar; çünkü insanlar tek başlarına yaşayamazlar, birbirlerine gereksinim

duyarlar. Bu yüzden düzenli bir toplumda yaşamak isteyen insan, önce kendisini düzene koymalı, tüm yaşayış biçimiyle diğer insanlara örnek olmalıdır. Stoacılıkta toplumsallığa verilen önem, ödev anlayışını da beraberinde getirdiği için stoacı düşünür akla aykırı, yanlış şeyleri asla yapmayan, pişmanlık, keder ve korkuyu tanımayan; eksiksiz mutluluğa, gerçek zenginlik ve egemenliğe sahip bir insan ideali olarak bilgeyi gösterir ve onu toplum karşısında yükümlü kılarak, ondan diğer insanlara örnek olmasını, onları etkilemesini bekler.

İnsan Anlayışı

Stoanın bireysel insana yaklaşım tarzları temel olarak stoacıların bir bütün olarak evren yorumlarına bağlıdır. Monistik yaklaşımın doğal sonucu olarak insan, evrenden ayrı bir birim değildir; çünkü stoacılara göre, evrenin kendisi yalnızca tek bir bütündür. İnsan kendisini bir an bile ayıramadığı bu bütünün bir parçasıdır. Bizim tek tek bireyleri, birbirlerinden ayrı ve bağımsız fertler gibi kabul etmemizin nedeni duyularımız ve geleneksel telkinlerdir. Yine aynı şekilde, benimsediğimiz popüler lisanın etkisiyle biz, insanın bir ruh ve bir bedenden oluştuğunu söyleriz. Oysa stoacılara göre ruh ve beden, bir ve aynı şeydir. Bu ikisi, ruhun derece derece değişmelerinde ya da kendini ortaya koyma tarzlarında ortaya çıkan farklılaşma nedeniyle, sanki ayrı şeylermiş gibi görünürler; ama aslında son çözümde ikisi bir ve aynıdır. Stoacıların evren doktrinlerinin, evrenin en geniş ölçüde canlı, akılsal bir varlık olduğu postülasına dayandığını biliyoruz. Bunun devamı olarak her insan da bir mikrokozmosdur. Evrenin bu minyatürü, evreni tümüyle temsil eder, onun içerdiği her şeyi içerir. Tıpkı evrende olduğu gibi insanın bedenine de baştan aşağı ruh hakimdir. Evreni bir arada tutan tanrısal soluk yani ruh, insan bedenini de bir arada tutan ilkedir.⁹ Ruhta sekiz kısım vardır; akıl, beş duyu, konuşma yetisi ve üreme gücü. Bu sekiz kısım, ruhun birliğinin yani *hegemonikon*'un çeşitli görünümleridir. Doğadaki şeyleri birbirine uyumlu bir şekilde düzenlerken derece derece farklılaşarak, çeşitli görümlere bürünen evrensel ruh, aynı şekilde insanın doğasını düzenlerken de sekiz farklı görüme bürünür. Böylece oluşan insan doğasının evrendeki yeri, tanrıların biraz aşağısında; ama hayvanlardan oldukça yukarıdadır. Bitkilerde ruh bulunmaz. Hayvanlarda bulunur; ancak insanda bulunan ruhtan çok farklıdır; çünkü akıl yalnızca insanda vardır. İnsanın ruhu bütünüyle akıldır.¹⁰ Bu yüzden ki, stoacılara göre insan, tanrı ya da evrenle özdeştir ve yine bu nedenle ahlaken de sorumludur.

⁹ E. Vernon Arnold, *Roman Stoicism*. London:Routledge and Kegan Paul Ltd, 1958. s.238-239

¹⁰ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*. İstanbul; BDS Yayınları, 1992. s.219

Ruh Anlayışı

Stoa felsefesinden önce, beden ve ruhun ayrı ilkeler olarak kabul edilmesinden dolayı, gerek doktorlar gerekse biyoloji ile uğraşan bilim adamları ilgilerini fizyolojide yoğunlaştırmışlardı. Ruh, ancak bir tamamlayıcı, bir ek olarak ve bedeninin incelenmesinde kullanılan yöntemlerle ele alınıp, işleniyordu. Stoa felsefesiyle birlikte bu süreç tersine döndü. Ruhun incelenmesi ön plana geçti. Ayrıca ruh artık bedeninin incelenmesinde kullanılan yöntemlerle değil, doğrudan doğruya ruhun fonksiyonlarının gözlenmesiyle önerilen yöntemlerle incelenmeye başlandı. Beden tümüyle küçümsenmiyordu; ancak ruha nazaran daha az önemli olduğu kabul ediliyordu. Özellikle stoa felsefesinin merkezinde bu düşünce bulunuyordu. Bilindiği gibi, tanrı evrenin ruhudur; doğa, tanrı, akıl, evrensel ruh vd. tüm bu terimler bir ve aynı şeyin ifadeleridir. Şimdi, burada ilginç olan şudur; Zenon metafizik ile pek ilgilenmiyordu, onun esas ilgilendiği konu erdemdi. Çağının metafizik yönelimleri (duyuların güvenilirliği ve bilginin olabilirliği hakkındaki kuşkular) onu tedirgin etmiş ve bunlara maddecilik akımının yardımıyla savaş açmaya çalışmıştı. Ne var ki, Zenon bu çabasını aşırı uçlara götürerek, metafizik karşıtı bir çabayla kendi metafiziğine girer; çünkü Zenon'un tanrısı, ruh ve akıl son çözümde cisimseldir, yani maddedir. Duyuların güvenilirliği ve bilginin olabilirliğine ilişkin bir kuşku Zenon'a göre tümüyle yersizdir; çünkü doğa ve akıl özdeştir. Doğa akılsaldır, evrende düzensizlik, akıl dışılık ve rastlantı yoktur. Akılsal olan duyumsalın ötesinde, ondan farklı bir şey değildir, onlar özdeştirler. Duyulur nesnelere aynı zamanda kesin bilginin alanıdır. Doğrunun kaynağı algıdır. Doğru bilgi yetkin bir algının sonucudur ve bu doğruları bilmek için bilge olmak gerekir. Zenon bir nesneye ilişkin olarak insanlardaki algının ve bu algıyla oluşan bilginin ya da yargının farklı olabildiğini görmezden gelmez; ama ona göre bunun nedeni algılayanın yetkin olmayışı nedeniyle oluşan hatalı yargılardır. Görüldüğü gibi Zenon, zamanına kadar gelen süreci tersine döndürerek, ruha büyük bir önem atfeder, onu felsefesinin merkezine yerleştirir. Ne var ki, bu ruh cisimseldir.

Aslında Zenon ruhun cisimsel olduğunu bildirirken, yeni bir şey söylemiş değildir. Yunan felsefesinde bir çok düşünce akımında *nous* ya da *logos*, maddi bir ilkedir. Çok ince, seçkin bir maddedir; ama yine de maddi bir ilkedir. Zenon'da yeni ve ilginç olan, onun bedenden çok ruha önem vermesi; ama aynı zamanda Tanrı olan bu ruhun cisimsel olduğunu ifade etmesidir. Onun ahlak felsefesinde, sıradan bir materyalizm, iyiliksever bir tanrı ile bir aradadır.

Kleanthes'e göre ruhun madde ile bir ve aynı şey oluşunun en büyük kanıtı ruhun bedenden, bedeninin ise ruhtan etkilenmesidir. Maddi olmayan bir şeyin maddeden, maddenin ise maddi olmayandan etkilenmesi olanaksızdır. Oysa biz biliriz ki, korkan kişinin yüzü solar ya da utanan kişinin yüzü kızarır. Aynı şekilde bedenen sakatlanan ya da bir ağrısı olan insanın ruhu bundan etkilenir. Vernon Arnold'a göre insanın ruh ve bedene bölünmesi yapılabilecek en son, tek bölümlenme değildir. Stoacıların insanın bir mikrokozmos olduğuna ilişkin öğretilerini hatırlamamız, bu bölümlenmeyi kolaylaştırır. Evrende olan herşeyin insanda da olduğunu söyleyen stoacılara göre, insan cansız varlıklarla bir araya gelme, bir bütün oluşturma yeteneğini (*hexis, unitas*), bitkilerle büyüme yeteneğini (*physis, natura*), hayvanlarla ise ruhu (yaşam soluğu, *psykhé, anima*) paylaşır. Akıl (*nous, mind*) yalnızca insanda vardır ve bu dört öge birbirinden ayrı şeyler değildir, hepsi ruhun aşamalarıdır.¹¹ Bu aşamaların, ateşin geçirdiği değişimler olduğunu söylemek de mümkündür; çünkü ruhun taşıyıcısı ya da aslı, evrenin özü olan "yaratıcı ateş"tir. Grek felsefesinde ruhun, hava ya da soluk (nefes) olduğunu, ateş ve havanın ya da sıcak havanın bir karışımı olduğunu kabul eden çok yaygın bir kanı vardır. Stoa felsefesinin de paylaştığı bu kanının kökleri Herakleitos'a kadar gider. Herakleitos'un öğretisinin bir devamı olan bu doktrine göre ruh ve tanrısal ateş özdeştir. Ya da ruh, ateşten oluşmuş düşünsel bir öz olarak Tanrı'dır.¹²

Stoa felsefesinin çağdaşı epikurosculuğa göre cisimsel olan ruh, ölünce dağılır. Bu nedenle epikurosculuk ölümsüzlük ve ruh göçü kavramlarını kabul etmez. Epikuros'a göre de insanlar için gerekli olan tek bilim, nasıl mutlu yaşanacağını öğreten bilimdir. Kuramsal bilgiler insanları mutlu kılacak bir yaşamın nasıl olması gerektiğini söyleyemez. Mutluluk, ruhun rahatlığı ve bedeninin sağlığı olduğuna göre, insanları mutsuz eden boş inançları çürütmeye yetecek kadar fizik bilgisi yeterlidir. Tanrı ve ölüm korkusuna yol açan olayların doğal açıklamalarını vermek, insanların korkularını dağıtacak ve mutsuzluklarını giderecektir.

Stoacı düşünürlere göre ise cisimsel bir özde olan ruh, ölümden sonra bir süre daha varlığını sürdürür. Daha az saf ve daha az kalıcı bir maddeden yapılmış olan kötü ve bilgisiz ruhlar, daha kısa zamanda ortadan kalkarlar. Erdemli ruhlar ise, mutlu insanların ruhlarının bulunduğu yere yükselir ve orada var olan her şeyle birlikte, büyük yanma anı gelinceye kadar yaşamalarına devam ederler.¹³ Mutlak ölmezlik yalnızca tanrıya

¹¹ Arnold, *Roman Stoicism*, s.241-242

¹² Arnold, a.g.e., s.243-244

¹³ Lange, *Materyalizmin Tarihi*, s.59

özgüdür; ama ruhun ölmesi, onun cevherinin mahvolması demek değildir. Ruh ölünce, kendisinden çıktığı ve büyük yangından sonra yine çıkacağı sonsuz okyanusa geri döner.

Tanrı anlayışı

Evrenin genel işleyişi ile uyum içinde olmayı öneren stoacı düşüncede akıl, doğa ve tanrı, aynı bir ilkenin üç değişik ifadesi olduğu için, erdemın tanımı, içinde dinsel bir niteliği de barındırır; çünkü bu öğretı aynı zamanda tanrı (yazgı) ile işbirliği yapmaya istekli olunması gerektiğini de savunmaktadır. Aynı zamanda yazgı, tanrı, Zeus vb. gibi isimlerle de anılan evrensel akıl tarafından yasaklanan hiç bir şey yapılmamalıdır; çünkü monistik bakış açısına sahip stoacılara göre insanın ulaşmak istediği amaçla, erdemın amacı birdir ve erdem, tanrıya direnmeyi ve başkaldırmayı yasaklar.¹⁴

Stoa düşüncesinde oldukça önemli yer tutan kavramlardan bir olan tanrı teriminin içerdiği anlam oldukça karmaşıktır ve "kişiselik", "maddi olan" , "nitelik" vb. gibi yerleşmiş kavramların bir çoğunun anlamlarını yeniden gözden geçirmeye istekli olmaksızın tanrı teriminin asıl anlamını kavramak mümkün değildir. Stoacıların tanrısının kişisel bir tanrı olup olmadığını anlamak oldukça güçtür; çünkü bu akımın temsilcileri tanrıyı bazen "efendi", "baba" gibi kişisel bir tanrıyı kabul edenlerin kullandıkları terimlere benzer terimlerle ifade ederler. Bazen ise materyalizmi çağrıştıran terimleri kullanırlar. Stoa fiziğinde görmüş olduğumuz gibi stoacıların en yüce varlığı, kendini doğal yasalarla varlığın her şekline dönüştüren ve özdeksel olan ilksel ateştir. Bu yüzden stoacılar materyalist olarak kabul edilirler; ama onların öğretilerinin büyük bir kısmında materyalizmle uyuşmayan öğeler de vardır. Ayrıca stoacılar kişisel ve materyalist bir tanrı kavramı dışında, oldukça farklı bir yaratıcı kavramını da benimser ve geliştirir. Onların kabul ettikleri yaratıcının bir görüş açısına göre kişisel bir tanrı olduğunu söyleyerek, tüm yapıp etmeleri bu kişisel tanrıya atfetmek mümkündür; ama yine stoacıların benimsediği bu yaratıcı bir başka açıdan, hiç de kişisel bir tanrı değildir ve tüm yaratıcı eylemler ondan yayılan gücün yansımalarıdır.¹⁵ Bu tanrı, kimi zaman insana benzemeyen kişilik dışı, içkin bir tanrıdır¹⁶ kimi zaman ise, insanların iyiliğini isteyen, onlarla ilgilenerek onları gözeten bir tanrıdır.¹⁷

Stoacıların tanrısı Aristoteles ve Platon'un tanrısından çok farklıdır; çünkü evrene içkin olan bu tanrı, insanlarla ilgilenir, onların iyiliğini ister. Aristoteles ve Platon'un

¹⁴ Arnold, *Roman Stoicism*, s.281-282

¹⁵ Arnold, a.g.e., s.18

¹⁶ Lange, *Materyalizmin Tarihi*, s.293

¹⁷ Bréhier, *The Hellenistic and Roman Age*, s.52-53

tanrısı ise aşkın bir varlıktır. Her iki filozofun da daha çok tanrı ile dünya düzeni arasındaki ilişki üzerinde durduklarını söylemek mümkündür. Tanrı ve insan arasındaki ilişkiye bu filozoflar pek önem vermemişlerdir. Stoacılar ise, Tanrı ve insan arasında doğrudan ilişkinin varlığına inanır. ¹⁸

Kleanthes ile birlikte stoa felsefesinin görünümü biraz daha dinsel, adeta tapınmacı bir niteliğe bürünür. Stoanın teolojik temellerinin bu düşünür tarafından atıldığını söylemek mümkündür; çünkü Kleanthes, Zeus'a hitaben yazdığı "ilahi"sinde evrensel yasanın tanrısal ve sonsuz olduğunu belirterek, tanrıya yakarır. Stoacı filozofların yaşadıkları dönemin koşulları dinsel duyguların gelişmesine elverişliydi; çünkü daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi bu dönem insanların kapıldıkları umutsuzluk onları tanrıya yöneltiyordu. Mücadele gücünü kaybeden bu insanlar, tanrının onların sorunlarını çözeceğini umarak, tanrıya sığınıyor ve yazgılarına boyun eğiyorlardı. ¹⁹

Stoacılığın kurucusu ve onu takip eden ardılları, bir metek'diler. Kıbrıslı Zenon'un ailesi fenikeli idi. Kleanthes ve Khryssippos ise Suriye'li idiler. Bu nedenle geliştirdikleri tanrı anlayışında, Sami tanrısını hatırlatan özellikler vardır. Bu tanrı Olimpos dağında yaşayan yunan tanrılarında ya da kutsal sarhoşluk tanrısı Dionios'tan oldukça farklıdır. İyiliği ve yüceliği ile tüm insanların yaşamını kuşatan bu tanrı, tüm evrene yayılmış olan ve tüm nesnelere ayrılmamalarını sağlayan gerilimi (*tension*) veren soluktur. Bu soluk evrendeki her şeyi birleştiren ortak bir bağıdır. "Bütünle duygudaşlık" (*Sympatheia ton holon*) kavramı olarak isimlendirilen bu kurama göre tanrı ile doğa ve değişik doğal nesne türleri arasında aslında herhangi bir ayırım yoktur. Tüm dünya, bütünlük ve dayanışna içindedir. ²⁰

Kader, Tanrısal Kayra ve Talih Kavramları

Stoa felsefesinde meydana gelen olayların açıklamalarında karşımıza sürekli çıkan üç kavram vardır: kader (*fate*), tanrısal kayra (*providence*) ve talih (*fortune*). Stoacılar her türlü olayı ve bu olayları etkileyen güçleri bu üç terimden biri ile açıklarlar. Kader sözcüğü ile ifade edilen şey, sonsuzluk boyunca evrenin her yanında hüküm süren ve kişisel olmayan bir güçtür. ²¹ Bu etkin ve akıllı güç, görünür evren ve gök cisimlerinin devinimlerini düzenler. Örneğin gök cisimleri devamlı kendi yörüngelerinde hareket

¹⁸ Bréhier, *The Hellenistic and Roman Age*, s.52-53

¹⁹ Kıvanç Ertop ve Çetin Yetkin, *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi*. 1.Cilt İstanbul: Say Yayıncılık, 1985. s.185

²⁰ Ülken, *Felsefeye Giriş*, s.203

²¹ Arnold, *Roman Stoicism*, s.17

ederler; onların ne içlerinde ne de dışlarında onları yöüngelerinden kıl payı saptıracak ya da hızlarını değiştirecek bir güç yoktur. İnsanların duası ya da tanrıların bir müdahalesi onlarda bir değişiklik yapamaz. Kader, olayların kör bir şekilde ard arda gelişinden ibaret değildir. Nedensiz hiç bir etki yoktur ve her etki yeni bir nedene sebep olur. Böylece evrende varolan, canlı cansız her şeyin tabi olduğu sonu olmayan bir zincir kurulur. Stoacıların kehanetin olabilirliğine inanmalarının nedeni budur; çünkü onlar bir insanın evrende var olan tüm nedenleri bilmesi durumunda, o insanın olabilecek tüm olayların sonuçlarını bilebileceğine inanırlar. Zenon ve diğer tüm stoacılara göre kader, aynı yasalar vasıtasıyla ve aynı tarzda maddeyi harekete geçiren bir güçtür ve tanrı, doğa, tanrının inayeti, logos ve evrensel akıl gibi kavramlar bu aynı gücün değişik ifadeleridir. Şeylerin geçmişte, şimdi ve gelecekte neyseler o olmalarını sağlayan bu yasa, zorunluluğun diğer ismidir ve onun değiştirilmesi mümkün değildir. Buna göre, olacak olan bir şey, insanlar onu istese de istemese de olacaktır. Olmayacak olan bir şey ise, olmayacaktır.²²

Kader ve inayet bir ve aynı şey olmasına karşın, stoacılar inayet terimini daha çok bir güç olarak değil, kişisel bir irade olarak tanrıdan söz etmek istediklerinde kullanırlar. Doğa yasaları evreni sağgörü ile yöneten tanrının kendisini cismen göstermesi, ortaya koymasıdır. Bu nedenle inayet yalnızca bir nitelik değil, tanrının fiilen varlığının bir kanıtıdır. Stoacılar, tanrısal inayetin varlığından hareketle, tanrının varlığını kanıtlarlar.²³

Talih sözcüğü ile stoacılar, meydana gelen olaylarda, yukarda adı geçen her iki gücün de bulunmayışını anlatmak isterler. Herhangi bir amaç güdülmeksizin meydana gelen olayları stoacılar talih sözcüğünü kullanarak açıklarlar. Kader olmayan, tanrının takdiri ile olmayan ve bir amaç güdülmeksizin ortaya çıkan olayları ifade eden bu terimin stoacı evren yorumunda bir rolü yoktur. Stoacılar rastlantıyı kabul etmedikleri için, talihin varlığını da kabul etmezler; fakat pratik hayatta ve bireysel ilgilerin sınırlandırılmış görüş açısından bakıldığında, talih her yerde karşımıza çıkan bir şeydir. Talih eseri olarak yorumlanan olaylar, zorunluluk olarak ifade ettiğimiz olaylardan farklı değildirler; çünkü bizim talih olarak adlandırdığımız olaylar nedensellik yasasının dışında kalan olaylar değildirler. Yalnızca anlam verilemeyen, açıklanamayan olaylardır. Talihin beraberinde getirdiğı kazanç ya da kayıplar, kişinin bireysel çabası sonucu hakettiğı, tasarlanmış şeyler değildir. İlk bakışta insan yaşamının efendisi olarak görülen talihi, merhametsiz, ilkesiz,

²² Arnold, *Roman Stoicism* s.199

²³ Arnold, a.g.e., s.203

plansız, insan yaşamına hükmeden ve insanlarla eğlenen bir tiran olarak betimlemek de mümkündür.²⁴

Determinizm ve Özgürlük Sorunu

Görüldüğü gibi stoacıların kader ve tanrısal inayet kavramları ile anlatmaya çalıştıkları şey, evrenin tam bir determinist yorumudur. Onların kader kavramları zorunluluğun diğer adıdır yalnızca; ama evrene tümüyle fiziksel açıdan bakanları belki tatmin edebilecek olan bu açıklama, yalnızca kendi ahlak felsefesini sağlam temellere oturtabilmek için fizik kuramıyla ilgilenen stoacıları doğal olarak tatmin etmez; çünkü eylemlerinden sorumlu olabilmesi için insanın özgür olması gereklidir. Oysa stoacıların geliştirdikleri kader kavramı istençli eylem ve ahlaksal sorumluluk için hiç yer bırakmamaktadır. Stoacılar, felsefelerinin temelini oluşturan bu iki kavramdan hiç birini feda etmeye kesinlikle yanaşmazlar; öte yandan büyük bir sorun olan bu tutarsızlığı gidermek gerektiğinin de farkındadırlar.

Bu sorunu çözmek için, kendi önermelerini yeniden inceleyerek, terimlerini çözümleyen stoacıların verdiği yanıt, Spinoza'yı çağrıştıran bir yanıtır. Stoacılar göre özgür irade, nedensellik ile bir ve aynı şeydir, diğer bir deyişle özgürlük, yapılması zorunlu olan şeyin, bilinçli olarak ve onaylayarak yapılmasıdır. Stoa düşüncesine göre hiç bir eylem nedensiz değildir. Bazen insanlar bazı seçimlerin bir nedene dayanmadığını zannederler ya da tesadüfen yapıldığını düşünürler. O an yapılan seçimin nedenini bilmediklerinden dolayı, seçimin tesadüfi olduğuna inanırlar. Oysa hiç bir eylem, hiç bir seçim nedensiz değildir. Yürümesi gereken bir insan, bu eylemine ya sağ ya da sol ayağıyla başlamak zorundadır, bunlardan birini seçecektir. Aralarında bir fark yok gibi görünen bu seçimde bile bir neden vardır. İnsan aklı her zaman bu tür şeyleri ayırt edemese bile, tamamen şansa dayalı gibi görünen seçimlerin bile bir nedeni vardır. Ve özgürlük de, olayların yapısını bilerek, onları başka çaremiz olmadığı için değil, böyle olmasının bizim için daha iyi olduğunu idrak ederek kabul etmemizdir. Olayları değiştirmek elimizde değildir; ama takınacağımız tavrı değiştirmek bizim elimizdedir.

Stoacı düşünürlerin açıklamaları bu kadarla kalmaz. Onlar bu sorunu biraz daha açıklığa kavuşturmak için, başka yorumlar da getirirler. Stoacılar iyiliksever bir tanrı tarafından en iyi uğruna düzenlenen bir evrende, nasıl olup da kötülüğün bulunduğunu açıklamak için geliştirdikleri düşünceyi, bu problemin çözümü için de kullanırlar. Khryssippos karşıtların her zaman birbirlerini gerektirdiği şeklindeki bir kabulden yola

²⁴ Arnold, *Roman Stoicism.*, s.209

çıkarak, evrendeki iyinin, kötü olmaksızın var olmasının olanaksız olduğunu söylemişti; çünkü bir aykırılar çiftinden hiç biri, diğeri olmaksızın var olamaz. O halde evrende erdem bulunduğu ve karşıtlar her zaman birbirlerini gerektirdikleri için, erdemsizliğin bulunması olanağı da vardır. Başka türlü ifade edilirse, insanın erdeme yetenekli olması, onun aynı zamanda kötülüğe de yetenekli olması demektir. İnsanın sahip olduğu bu iki yetenekten hangisine uygun davranacağını belirleyen şey, onun doğasıdır. Doğası kaba ve disiplinsiz olan insanlar günah ve yanlışlara yönelirler. Burada, bir insanın kendi doğasının iyi ya da kötü oluşundan sorumlu tutulup tutulamayacağı sorunu ortaya çıkar. Stoacılar bu sorunu, her insanın eğer kendini bu konuda eğitmeye razı olursa, kendi iradesini evrenin iradesi ile uyumlu hale getirebilmesinin mümkün olduğunu söyleyerek çözümlediklerine inanırlar. Stoacılar bu şekilde kader, neden ve irade kavramlarını birbirleri ile uyuşturmaya ve tutarsızlığı gidermeye çalışırlar. "Olan her şey kadere uygun olarak oluşur; fakat her şey zorunluluğa dahil değildir" diyerek ahlaksal olmayan, kaskatı, kör bir zorunluluk kavramını yumuşatmaya çalışırlar. Onların bu açıklamaları, stoa öğretisini halihazırda kabul etmiş kişiler için belki ikna edici olmuş olabilir; ama hasımlarını ikna edememiştir. Karşıt görüşe mensup düşünürler, her fırsatta bu argümanların zayıflıklarını göstermeye çalışmışlardır.²⁵

Stoa Felsefesine Yöneltilen Eleştiriler

Stoa felsefesine en yoğun ve sert eleştirileri şüpheciler yöneltmişlerdir. Belirlenimci bir öğreti ileri süren stoacılar, evrenin tüm parçalarının ve olaylarının birbirlerine bağıntılı olmasına dayanarak kahinliğe ve kehanete de inanıyorlar ve kendilerini inanılması ve kabul edilmesi gereken, eleştirinin üstünde bir öğreti olarak sunuyorlardı. Şüphecilerin yoğun eleştirilerinin nedeni de bu dogmatizmdi. İlk olarak Karneades, stoacıların her ulusta tanrı fikri olduğundan hareketle, tanrının varlığı sonucuna ulaşmalarını sorgular. Karneades her ulusta tanrı inancı bulunduğu kanıtlanmış bir iddia olmadığını belirtir. Eğer bu inancın her insanda olduğu söyleniyorsa, o zaman tanrı tanımazların varlığı gösterilebilir. Dünyadaki akıllı varlıklardan hareketle dünyanın nedeninin akıl olduğu sonucunu çıkarmak da kolayca çürütülebilecek bir iddiadır; çünkü aynı akıl yürütmeyi kullanarak, dünyadaki gitar çalan varlıklardan hareketle, dünyayı gitar çalan varlıkların yarattığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Karneades, tüm evrenin gelişmesini yöneten tanrısal soluk (*pneuma*) kavramını da kabul etmez. Ona göre öncesiz-sonrasız bir canlı ateş olamaz; çünkü cisimsel olan bu ateş, tüm cisimler gibi gelip geçici olmak zorundadır. Hiç bir öge değişmez değildir, her öge bir başka ögeye dönüşür. Bu yüzden bir cisim olan ateş bu yasanın dışına çıkamaz. Ayrıca canlı olan bu ateş, diğer canlılar gibi duyum

²⁵ Arnold, *Roman Stoicism*, s.210-215

yeteneğine sahip olmak zorundadır. Duyum ise bir edilginliktir ve edilgin olan, gelip geçicidir. O halde stoacıların tanrısal soluk dedikleri o ana ateş de gelip geçici olmak zorundadır. Evrenin gelişmesinin periyodik olması da mümkün değildir. Bir dönem sona erdiğinde, büyük yangının varolan her şeyi içine alarak yakması kendisinin de sönmesini gerektirir; çünkü geride kendisini besleyecek bir şey kalmamıştır. Karneades, tanrının insanları koruduğu düşüncesini de pek inandırıcı bulmaz; çünkü dünya bunu yalanlayacak örneklerle doludur. Kahinlik fikri de, hiç bir gerçekliği olmayan bir fikirdir. Eğer öğrenmek istediğimiz şey duyu objeleri ile ilgili ise, ilgili bilimin uzmanına danışırız. Ödevlerimizin ne olduğunu bize filozof bildirir. Peki geriye ne kalıyor? Kahinin bize verebileceği tek bilgi rastlantılı bilgidir; ama bir nedeni olmayan şeyi kahin de bilemez. Stoacılar kahinlikle tüm varlıkları birbirine bağlayan "bütünle duygudaşlık" kavramı arasında ilişki kuruyorlardı. Bu bağ onlara göre, bireyin kaderini bütün öteki varolanlara bağlıyordu. Karneades'e göre bu olanaksızdır. Herhangi bir hayvanın karaciğerindeki bir çatlak ile bir insanın alinyazısı arasında bir bağlantının olması mümkün değildir. Karneades her şeyin kader tarafından belirlendiği ve tüm olup bitenlerin zorunlulukla olduğu fikrini de kabul etmez. Stoacılar ne derse desin, ruh davranışlarında özgürdür, bir takım şeyler insanın elindedir. Öyleyse her şey kader tarafından belirlenmiş değildir. Eski stoanın katı ve dogmatik öğretisinin, yerini daha az katı ve diğer okulların görüşlerine yaklaşan eklektik görüşlere bırakmasında şüpheli okulun yapmış olduğu bu eleştirilerin payı büyüktür.

Stoanın Siyaseti

Kent devletlerinin çöküşü ile başlayan yeni toplumsal-politik düzen, düşünsel yaşamı yalnız ahlak görüşleri açısından değil, politik yaşamı da kapsayacak şekilde etkilemiştir; çünkü düşünsel etkinlik artık yunanlı düşünürlerin tekeline çıkmıştır ve yunanlı filozoflarla birlikte düşünsel hayata katılan meteklerin, yunan üstünlüğüne dayalı site yaşamını ve onun değerlerini savunmaları mümkün değildir. Kent devletleri varlıklarını sürdürdükleri sürece vatandaşlık hakkına sahip olmamalarından ötürü yunanlılara göre daha kötü şartlarda yaşayan ve seslerini de çıkaramayan metekler, gerek kent devletlerindeki hayatın gerekse bu devletlerde geliştirilen kuramların yetkinliği konusunda yunanlı düşünürlerle aynı kanaati paylaşmıyor ve hem söz konusu düzenin hem de bu düzende geliştirilen kuramların aşılması gerektiğine inanıyorlardı. Kent devletlerinin bağımsızlıklarını yitirmeleriyle başlayan yeni dönem, bu düşünürlere bekledikleri fırsatı verecek ve hellenistik dönemin düşünsel politik atmosferi daha çok onlar tarafından belirlenecektir. Dolayısıyla hellenistik dönemi belirleyen ilk önemli özellik, yunan düşüncesine yabancı olan evrensellik, bireysellik ve humanite

kavramlarının ortaya çıkışı olmuştur. Bu dönemin diğer önemli özelliği ise insan aklına duyulan güvendir. Epikuroscu ve stoacı akımlar her yönü ile insan doğasının ilkelerini, eylemlerinin kurallarını inceleyerek, insanın itaat etmesi gereken kuralların neler olduklarını ortaya koydular. Her iki okul da insanları yönlendiren temel ilkeleri sosyal adetlerde, tanrı iradesinde ya da kendi kendine varolan nesnel doğrularda değil, bizzat insanın kendi doğal içgüdülerinde ve aklında aradılar. Gerçi stoacılar aynı zamanda insanın kader tarafından yönetildiğini de savunuyorlardı; ama insanın kendisi için iyi olanı ayırnetmesini sağlayacak bir aklı, bir bilinci de vardı.

Pythagorascılığın yeniden dirilmesine ve yeni bir çağın başlamasına kadar geçen sürede hellenistik düşünce, öte dünya fikrine yer vermemiştir. Stoa ve Epikuros düşüncesine göre insan kendine yeterlidir ve hayatına hakim olmak onun elindedir. Aşkın bir tanrı ve insan ruhunun bu dünyaya sürgün edilmesi gibi kavramlar, her iki okula da yabancıydı. Gerçi kurucularının çoğunun yabancıardan olması ve doğulu dinlerin izlerini taşıması nedeniyle, stoa düşüncesinde teolojiye verilen önemle, yunanlı bir düşünür olan Epikuros'un felsefesinde teolojiye verilen önem bir değildir; ama son çözümde her iki düşünce de, bu dünyayı tasvir eden, bu dünya için geliştirilmiş düşüncelerdir.

Stoacıların siyasi görüşlerini incelerken üzerinde ilk duracağımız konu onların bireysellik ve evrensellik görüşleridir. Stoa ahlakının her şeyden önce duygulara ve tutkulara karşı verilen bir kavga ile belirginleşen, ahlaksal özgürlük ve egemenlik durumuna erişme çabası olduğunu biliyoruz. Stoanın en temel kavramlarından biri olan bilge ideali, haz, üzüntü, istek ve korku gibi akıldışı ve doğaya aykırı duygulardan kurtularak, bir duygusuzluk durumuna erişmeyi öngörür. Stoacılar kararlı bir şekilde bireycidirler, bireyin topluma karışmasını, toplum içinde erimesini istemezler. Bilge kişi kendini tüm dış bağlardan özgür kılmalıdır; ama öte yandan bilgeyi, Epikuros'un öngördüğü gibi, tüm toplumsal işlerden elini ayağını çekmiş bir birey olarak görmek de istemezler. Stoacılar göre her insan doğal olarak toplumsal bir varlıktır ve bireyler arasındaki dostluk da insanın doğal bir gereksinimidir; ama bu gereksinim bilge kişiler arasındaki dostluklar ve bütün akıllı insanların oluşturduğu topluluk çerçevesinde giderilmelidir. Bunun dışında kalan ayrı uluslar ve topluluk biçimleri ilgisiz kalınacak şeylerdir. Bilge kişi bunlardan uzak durmaya çalışmalıdır; çünkü bilgenin artık toplum ve devlete ihtiyacı yoktur. Stoacılar kynik akımın etkisinde kalarak dışsal her şeye karşı tam bağımsızlık kazanmaya çalışırlar; ama bunu sonuna kadar götürerek dostluk, kardeşlik, adalet, evlilik gibi ilke ve kurumları dışlamazlar. Stoa felsefesinin filozoflarının çoğunun yabancı olması bu felsefenin politik görüşleri üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Stoa okulunun kurucuları Atina'da bir metek (yabancı) olarak bulunuyorlardı. Bu nedenle

Atina'nın siyasal yaşamında söz sahibi olmaya kalkmaları ya da yurtseverlik ve görev anlayışını romalı stoacılar kadar önemle vurgulamaları söz konusu değildi. Zenon, Kleantes ve Khryssippos gerçi çağlarının politik yeniliklerine açtılar ve öğretilerinde çevresi ile ilgilenen, gerektiğinde devlet işlerine atılan bilge idealini işleyerek insanları toplumsal hayata katılmaya teşvik etmişlerdir; ama bu düşünürler ve arkalarından gelenler politikaya karışmamışlardır.

Stoanın son döneminin temsilcileri ise, birer Roma vatandaşıydılar. Bu nedenle Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius ve kendini bir stoacı olarak kabul etmeyen Cicero, bu konuda daha girgin ve ateşli bir tavır sergilediler. Örneğin Cicero, "Devlet" adlı yapıtında, Roma Cumhuriyetinde görülen politik çalkantılar karşısında can ve mal güvenliklerini korumak için politikadan uzaklaşmaya başlayan aristokratları eleştirerek, onlardan tıpkı cumhuriyetin ilk zamanlarında olduğu gibi yine politikayla ilgilenmelerini ister. Bu düşünürler devlete karşı yükümlülükler, yurtseverlik, yasalara itaat, görev duygusu gibi kavramları fazlasıyla vurgulamışlardır.

Seneca'nın görüşlerini bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz için bu bölümde roma stoası ile ilgili olarak Epiktetos ve Marcus Aurelius'un görüşleri üzerinde duracağız. Aynı ilkeleri savunmalarına karşın Epiktetos ve Marcus Aurelius'un düşünceleri, Seneca'dan biraz daha farklıdır; çünkü bu iki düşünür gelecek konusunda pek umutlu değillerdir. Bu iki filozofun döneminde çöküş henüz başlamamıştır; ama büyük çapta toplumsal ve siyasal yıpranmalar yaşanmaktadır. Bu nedenle her iki düşünürün görüşlerinde umuttan çok, felaket ve yıkımlara katlanmanın gereğini dile getiren ifadeler ön plana çıkar. Her iki filozof da yine aynı nedenle güçlü bir tanrıya yakarma ve sığınma duygusuna sahiptirler.²⁶

Yurt severlik bilinci ve görev kavramının romalı filozofların görüşlerinde çok önemli bir yeri vardı. Marcus Aurelius'un bu konudaki düşünceleri Epiktetos'a çok benzer. Epiktetos'a göre her insan, sahneye konan bir oyundaki oyuncu gibi, kendine ait bir rol ve göreve sahiptir ve o rolü elinden geldiğince iyi oynamalıdır. Bu rol bir prens ya da dilenci rolü olabilirdi. Önemli olan bu rolün ne olduğu değildir. Her ne olursa olsun her insan, yazgısının onun için uygun gördüğü rolü oynamalı, üzerine düşeni en iyi şekilde yerine getirmelidir. Kişi için en iyi yaşam budur. Marcus Aurelius da tıpkı Epiktetos gibi, her insanın kendisine düşeni, bundan bir çıkar beklemeksizin ve başkalarının kendi üzerlerine düşeni yapıp yapmadığına bakmaksızın, toplumsal bütünün bir parçası olarak kendi payına düşen ne ise yerine getirmesi gerektiğini söyler; çünkü her

²⁶ Ertop ve Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.230-231

insan toplumsal bütünü bir parçasıdır ve görevlerini mutlaka yerine getirmelidir. Hatta insanın her eylemi toplumsal yaşamı oluşturan bir parça olmalı, uzaktan ya da yakından toplumun çıkarı ile, toplumsal bir amaç ile ilgili olmalıdır. Aynı şekilde Epiktetos'a göre de yurttaş canı ve malı ile devletin hizmetinde olmalıdır; çünkü devlet kamu düzenini sağlamaktaydı, bu nedenle ona boyun eğmek gerekirdi; ama son çözümde romalı filozoflar için de asıl uyulması gereken yasalar, tanrısal ve değişmez olanlardır. Devletin yasaları uzlaşım sal olduğu için gelip geçer. Üstelik hiç bir devletin yasası, yıldırım ve deprem gibi doğal olaylara karşı insanı koruyamaz; ama yine de düzeni sağladığı için ona itaat edilmelidir.

Stoacıların bir diğer önemli yönleri, onların evrensellik ve dünya yurttaşlığı kavramıdır. Stoa düşüncesinin en büyük ideali bütün insanların kardeşliği ve eşitlikleridir. Stoacılara göre iyilik, mutluluk ve erdem in ölçütü toplumdan topluma değişmez. Tüm insanların ortak özsel doğaları akılsal olduğuna göre tüm insanlar için geçerli tek bir yasa ve tek bir vatan vardır. İnsanlığın pek çok ayrı yasaya sahip devletlere bölünmesi saçmadır. Bilge insan şu ya da bu devletin değil, dünyanın bir yurttaş ıdır. Yine aynı akılsal doğadan ötürü tüm insanlar, ister köle olsunlar ister efendi, doğal olarak eşittirler. Khryssippos'a göre köle yalnızca yaşam boyu tutulmuş iççidir. Akıl ve doğal yasalara uygun yaşayan, duygu ve tutkularını yenen her insan, köle de dahil olmak üzere özgürlüğe, mutluluğa kısacası erdeme kavuşmuş demektir. Stoa öğretisinin düşünce tarihine en büyük katkısı, insan ve evrendeki yerine ilişkin görüşleridir. İnsanlar arasında zenginlik, sınıf, soy vb. gibi tüm ayrımları tümüyle reddeden stoacıların temel kavramlarından biri , doğa ile uyum içinde yaşamaktır; ama başvurdukları doğa yasası, fiziksel değil ahlaksal bir yasadır. İnsanlar arasında yetenek, özyapı ve ait oldukları sınıf gibi konularda farklılıklar olduğunun stoacılar da farkındaydı; ama onlara göre tüm bu ayrımların ahlaksal görüş açısından hiç bir önemi yoktu. Bunlar insanın özüne ilişkin değerler olmadıkları için kayıtsızlıkla karşılanmaları gereken şeylerdi. Bu nedenle son çözümde stoacılar yetenek, özyapı, soy gibi dışsal şeyleri değersiz ve boş bularak insanın özünden titizlikle ayırırlar. İnsanın özü yalnızca onun kendisine verdiği değere bağlıdır ve önemli olan tek şey ruhun içsel tutumudur. Ayrıca stoacılar insanın kendini sorgulaması, varoluşunun her anında kendini incelemesi ve denetlenmesi gerektiğine de inanırlar. Onlara göre insan var olan ile var olmayanı, kuruntu ile gerçeği, iyi ve kötüyü ayırtmayı bilmelidir. İnsanı etkileyen nesnelere ya da şeyler değil kendi yargılarıdır; çünkü dışsal nesnelere ruhu etkileyemez; ama insanın kendi yargıları içsel olduğu için onu etkiler ve huzursuz kılar. Stoa düşüncesi insandan doğaya uygun yaşamasını ve kendi öz doğasını inceleyip, denetlemesini isterken, insana bir yandan doğa ile derin bir uyum

duygusu verir, öte yandan insanın ahlaksal bakımdan doğadan bağımsız olduğunu ifade eder.²⁷

Stoa Felsefesinin Değerlendirilmesi

Grek etiğinin klasik yapıtlarında ve hatta grek dil ve yazınında pek rastlanmayan *humanitas* (insancılık) kavramı, ilk kez Roma'da biçimlendirilmiş ve Cicero, Seneca gibi düşünürler aracılığıyla roma felsefesine ve latin yazınına iyice yerleşmiştir.²⁸ Stoacı düşünürlerin hiç biri doğadan kölelik kavramını kabul etmez. Stoacı düşünürlere göre doğa, toplumsal kölelik anlamına gelemez; çünkü doğa ahlaksal özgürlüktür. İnsanı köle yapan doğa değil, şansıdır.²⁹

Hellenistik dönem düşünce akımları içinde yunanlılar tarafından olsun, romalı düşünürler tarafından olsun en çok benimsenen ve etkili olan düşünce akımı stoa felsefesidir. Bunun bir nedeni Stoanın savunduğu ilkeler ve dünya görüşünün Epikuros ve kynik felsefesine nazaran daha iyimser, daha dışa dönük, kişinin ve toplumun mutluluğunu birlikte gözeterek, akılla duygu arasında denge kurmayı daha iyi başarabilmiş olması, diğer nedeni ise bu felsefenin roma erdemleriyle iyi uyuşmasıdır.

Epikuros ve kynik felsefenin temel kavramları stoanın savunduğu görüşlerden çok farklı değildir. Örneğin Stoa, insanın dışsal iyilerden ve tutkularından bağımsızlığı görüşünü aslında kyniklerden almıştır; ama stoa felsefesi kynikler gibi tüm uygarlığa yüz çevirmeyi, bilimsel çalışmalara önem vermemeyi önermez. Kynik felsefenin bu görüşlerinin benimsenmesi toplumsal ve bilimsel bütün gelişmenin durması anlamını taşımaktadır. Tutkular ve duyguların yenilmesi için her türlü isteğin kısıp, ihtiyaçların daraltılması, bilimin, sanatın, tekniğin kısacası tüm uygarlığın reddedilmesi demektir. Böyle bir felsefe, belki onu benimseyen insanları mutlu edebilir; ama toplumsal açıdan bakıldığında benimsenmesi biraz zordur ve benimsenmemiştir de. Stoacılar da kynikler gibi dış iyileri küçümserler; ama dış iyilerden tümüyle vazgeçmeyi zorunlu kılmazlar. Erdem aklın doğru durumudur. Erdemli insan ise, akla göre yaşayan insandır. Halkın iyi dediği şeyler ne iyidir ne de kötü. Şeyler akıllı biri tarafından kullanıldığında iyidir, akılsızın elinde kötüdür. Dürüstlükten ayrılmamak şartı ile bazı şeylere sahip olmak hiç de kötü değildir. Yeter ki zenginlik bir değer olarak görülmesin. Bir iyilik aracı, bir alet olarak görülen zenginlik kötü bir şey değildir.

²⁷ Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*. Çeviren: Necla Arat . İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980. s.16-19

²⁸ Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çeviren: Necla Arat . İstanbul:Remzi Kitabevi, 1984. s.108

²⁹ Cassirer, a.g.e. , s.109-110

Değer verilecek tek şey olarak gösterilen erdem, insanı mutlu edecek tek şeydir. Bu felsefenin en önemli öğütlerinden biri, özellikle insanlık için çalışmaktır. Bilge toplumdaki uzak durmalıdır; ama tümüyle toplumdan yüz çevirip kendi içine kapanmamalıdır. Epikuros felsefesi de mutluluğun şartı olarak erdemi vurgular; ama Epikuros felsefesi bilgeye devlet işlerinden el çektirir. Epikuros'a göre toplumsal yaşam doğal değildir, bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine zarar vermemek için anlaşmaları sonucunda doğmuş, doğal olmayan; ama katlanılması gereken tatsız bir durumdur. Epikuros'un felsefesi, Yunan kent devletlerinin çöküşüne rastlar. Bir Yunanlı olan Epikuros, çöken bir yapı içinde devamlı çalkalanan, değişen olayların akışının durdurulamayacağını farkındaydı. Bu nedenle, sonunun nasıl biteceği hiç belli olmayan bu akışa kapılmamayı, ondan uzak durmayı öneriyordu. Çözümü olan bir birlikte, toplumsal yaşam ve siyasetten uzak durmayan insanı bekleyen sonun acı olduğu inancıyla, kendi içine kapalı bir yaşamı, olabilecek en iyi yaşam olarak sunuyordu. Epikuros'un içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında, bazı bireyler açısından, en azından o dönem için belki de haklı görülebilecek olan bu felsefe, toplumsal bir yaşam felsefesi olarak önerildiğinde, benimsenmesi kolay olmayacak bir felsefedir. Özellikle ülkeler fethetmekten ve başka toplumlar üzerinde egemenlik kurmaktan, onları yönetmekten çok hoşlanan Romalılar, daha canlı ve çevresiyle ilgilenen, hatta aksine davranmayı gerektirecek bir durum olmadıkça devlet işlerine katılmayı öneren stoacılığı kendilerine daha yakın bulmuşlardır; çünkü Roma ve Stoa erdemleri arasında büyük benzerlikler vardır. Roma devletinin insanları, imparatorluktan önce sade bir yaşamı olan, toprağına bağlı, çevresine saygılı, görevlerinin bilincinde insanlardı. Gayet disiplinli, ciddi, alçakgönüllü ve sade bir yaşam süren bu insanlar, Roma'nın bir imparatorluk haline gelmesiyle değişen yaşamlarından hoşnut olmamaya başladılar. Küçük bir sınıfın zenginleşmesi, halkın büyük çoğunluğunu yoksulluğa itmiş ve sonu gelmeyen savaşlar ve bunların getirdiği yıkım onları iyice bunaltırmıştır. İşte Stoa felsefesi, halkın manevi mutluluk arayışı içinde, dünyevi sıkıntılarından bir an olsun sıyrılmalarını sağlayacak düşünce sistemlerini benimsemeye hazır oldukları bir dönemde Roma'ya gelmişti. Stoa felsefesi bir yandan gereksiz, lüks tüketim malları satın alarak refah içinde yaşayan ve gözlerini iç olaylara yuman zenginlere, diğer yandan da biraz para için her türlü ahlaksızlığı kabul eden fakir halka seslenerek zengin, fakir tüm insanları basit, ama şerefli bir yaşama davet ediyordu. Önce vatansever ve genç yazarlar, şairler arasında benimsenen bu felsefe, kısa zamanda tüm Roma halkına yayıldı. Stoa öğretisi öylesine benimsendi ki, Roma halkı en yüce iyiye ulaşacaklarına yürekten inanarak, tüm davranışlarını Stoa erdemlerine uygun hale getirmeye çalıştılar. Roma kanunları dahi bu felsefenin ilkelerine uygun bir şekilde yeniden düzenlendi. Stoa felsefesi, Romalılar için yaşam kuralları haline geldi.

Stoa felsefesi romalı filozofların elinde bir yandan işlenerek gelişmiş, bir yandan da yepyeni bir kişilik kazanmıştır. Romalılar önce Stoayı eklektizmden sıyrarak, Platon ve Aristoteles'ci unsurları ayıklamışlar, sonra da onu romalılaştırmışlardır. Kuramsal düşünceye pek eğilimli olmayan romalılar, stoa düşüncesinde özellikle kendilerine uygun gelen yönleri ele alıp işlemiş, bu kadarını kendileri için yeterli görmüşlerdir. Romalı düşünürlerin dünya yurttaşlığı, evrensel yasa ve devlet, özgürlük gibi politik kavramları öne sürerken dayandıkları kavramlar: evrensel akıl-bireysel akıl ve doğa yasaları-insan yasaları kavramlarıdır. Bu kavramların dördü de evrensel aklın parçalarıdır ve birbirlerine uygundur. Stoacıların tanrısal akıldan dolayı tüm insanların eşit olduğuna ilişkin görüşlerini biliyoruz. Bunun devamı olarak geliştirdikleri, tüm insanlara aynı yasanın uygulandığı evrensel devlet ve evrensel vatandaşlık düşüncelerini de gördük ki, daha sonra Roma İmparatorluğu bu düşünceden yararlanacaktır; ama romalı düşünürlerin bu kavramlardan sonra dile getirdikleri düşünceler, yine aynı dörtlü kavrama dayandırılmasına karşın, stoacıların baştaki görüşleriyle pek tutarlı değildir. İlk olarak stoacı düşünce (özellikle Romalı stoacılar) bu dörtlü kavramın birbirlerine uygunluğundan hareketle, insan yasalarını ele almış ve yürürlükteki yasa ve kurumların evrensel, tanrısal yasalara uygun olmaları gerektiğini, başka türlü düşünülemeyeceği için bu yasaların tanrısal yasalara uygun olduklarını ileri sürmüşlerdir, yani olması gerekenden hareketle olanı olumlamışlardır.

İkinci olarak, tüm insanların aynı tanrısal akıldan pay alarak aynı yasalara bağlı oldukları düşüncesinin ardından savunulması beklenen görüş, tüm insanların eşit haklara sahip olmasının sağlanması gerektiği yolunda bir görüştür; ama stoacılar tüm insanların eşitliğine ilişkin görüşlerinden sonra, insanlar arasında mevcut farklılıkların kaldırılması gerektiğini ileri sürmeleri beklenirken, bunun tam tersini yaparak özgür-köle, hellen-barbar, zengin-yoksul vb. farklılıkların önemli olmadığını söylerler. Onlara göre kölelik de gerçek özgürlükle ilgili değildir; çünkü gerçek özgürlük dış özgürlük değil, tutkularından ve duygularından kurtularak varılan iç özgürlüktür. Bu nedenle bir kralın gerçekte duygularına köle olması ya da tam tersine bir kölenin özgür olması mümkündür. Görüldüğü gibi köleliği reddederek başlayan düşünce, var olan düzeni yani kölelik kurumunu onaylayarak devam etmiştir.

Üçüncü olarak, stoacıların insanları bilge olanlar ve olmayanlar olarak iki sınıfa ayırdıklarını gördük. Bilge olmayanlar bilgenin düşüncelerine uygun bir şekilde davranmalıdır; çünkü bilgenin aklı evrensel akla uygundur. Dolayısıyla bilge evrensel aklın buyruklarını kavrar ve kavramayanlara iletir. Bilge olmayanlar bu nedenle bilgenin

buyruklarına uymalıdır. Romalı düşünürler, stoanın bu düşüncesine dayanarak, devleti en iyi bilgelerin yönetebileceği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Stoa düşüncesi Roma'da en çok, okumuş, aydın ve egemen sınıfa mensup kişiler arasında yayılmıştı. Dolayısıyla evrensel akli kavradığı gerekçesiyle, bu akli kavrayamayan çoğunluğu yönetmesi gerektiği iddia edilen bilgiler, Romanın aristokrat ve egemen sınıfından çıkacaklardı.

Zenon, Kleantes ve Khryssippos, devletlerin, tapınakların, paranın bulunmadığı, tüm insanların akrabalığı ve kardeşliği ilkesine dayanan bir dünya toplumu ideali çizmişlerdi; ama orta stoaya karışan Platon ve Aristotelesci unsurlarla ve romalı düşünürlerin devlet yönetimine ilişkin kendi inanç ve idealleriyle, ilk dönem stoasının idealleri unutulmuştur. Romalı düşünürlerin ideallerindeki yönetim biçimi, bilgelere yönetilen evrensel devlettir. Onların bu idealleri gerçekleşmedi; ama onların geliştirdikleri evrensel dünya devleti ve tüm insanların aynı evrensel yasalara uymaları gerektiği görüşü, Roma İmparatorluğunun evrensel yönetiminin meşrulaştırıcı temeli olarak kullanıldı.³⁰ Evrensellik ilkesi Roma devletinin çok işine yaradı. Roma diğer ülkeleri egemenliği altına alacak bir bütün oluşturdu. Evrensellik ilkesini kullanarak, evrensel bir devlet kurma bahanesi ile kendi imparatorluğunu kurdu, diğer tüm ülkeleri egemenliği altına aldı. Dünya devleti düşüncesinin pratikteki sonucu Roma İmparatorluğu oldu. Roma, "dünya devleti" düşüncesini, kendi resmi ideolojisine dönüştürdü.³¹ Roma devleti, stoacılığın yurtseverlik, görev anlayışı vb. kavramlarını benimseyip, bu kavramları Roma devletinin dayandığı temel ilkeler haline getirirken, onların kölelik kurumuna yönelik eleştirilerini duymazlıktan geldi. Roma devleti, stoacılığın kendi ideolojisine uyan yönlerini destekleyerek kuvvetlendirmiş, ideolojisine ters düşen yönlerini unutulmaya bırakmıştır.

Stoa felsefesinin iki yönü vardır: bir yandan başta köleler olmak üzere ezilmiş sınıflara seslenmiş ve onların insan olarak değerlerini vurgulamış, öte yandan aynı stoacılık Roma devletine siyasal bir ideoloji sağlamıştır. Zaten Roma stoasının en önde gelen iki sözcüsünden biri bir köledir, öteki ise bir imparator. Romalı bir köle ve bir imparatorun aynı şeyi, yani devletin yasalarına itaati vurgulamaları ve humanizm kavramı ile büyük bir imparatorluğun aynı devlette bir araya gelmesi bu döneme özgü ilginç iki özelliktir.

Stoacılığın bir başka önemli rolü, özgür istenç, doğal ve evrensel eşitlik ve kozmopolitlik kavramlarının Hristiyanlığın temel tezlerini kuvvetlendirecek özellikleri

³⁰ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Teori Yayınları, 1986. s.230-233

³¹ Ertop ve Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.228-231

taşımasıdır. Gerçekten de stoanın bu kavramlarının özellikle köleler arasında yayılması, Hristiyanlığın gelişmesinde yardımcı oldu. Öte yandan stoacılar tanrılardan söz etmekle birlikte, tek bir tanrı olduğuna yani tüm tanrıların üstünde tek bir tanrısal güç olduğuna inanıyorlardı. Stoacılık bu yönü ile de, gerekli düşünsel ortamı hazırlaması bakımından, tek tanrılı bir din olan Hristiyanlık için yararlı olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

SENECA

Hayatı

Kendisinden ve başka yazarlardan edinilen bilgiye göre Lucius Annaeus Seneca, İ.Ö.4 yılında, o tarihte Roma İmparatorluğunun kültür merkezlerinden biri olan Corduba şehrinde doğmuştur. Cumhuriyet geleneklerine bağlı olan babası, atlılar sınıfından olmakla birlikte edebiyata düşküncü ve aynı zamanda bir yazardı. Büyük hatiplerin nutuklarından derlediği eserinden dolayı "Rhetor Seneca" adı ile anılır. İyi bir eğitim görmüş, zeki ve yetenekli bir kadın olan annesi Helvia'nın etkisiyle felsefeye yöneldiği söylenen Seneca ailenin üç oğlundan ortancası ve sağlığı daima bozuk olduğu için en çok ilgi gösterilen çocuğudur. En büyük kardeş olan Novatus ve Seneca devlet yönetimi için hazırlandılar ve iyi konuşma sanatını öğrendikten sonra eğitimlerinin tamamlanması için ikisi de Roma'ya götürüldüler. Küçük kardeş Mela ise, malların yönetimi için Corduba'da kaldı. Seneca'nın eserlerinde ağabeyi Novatus'a karşı olan sevgisini sık sık dile getirmesine karşın, küçük kardeşinden daha az bahsetmesinde, Mela'nın paraya ve mala düşkün bir insan olmasının büyük rolü olduğu düşünülmektedir.

Ağabeyi Novatus, babasının ölümünden sonra, babasının bir arkadaşı olan Junius Gallio tarafından evlat edinilerek Gallio adını alır. Achaia'da valilik (*praetor*) görevinde bulunan Novatus, Seneca kadar büyük bir edebi şöhrete ulaşmamış olmakla birlikte zeki ve bilgili bir insandır. Özel hayatlarındaki benzerlik siyasi hayatlarına da yansımış ve Seneca'nın ölümünden sonra, düşmanları Novatus'a saldırarak onu intihara zorlamışlardır.

Seneca'nın eğitiminde teyzesinin payı büyüktür. Teyzesinin yardımı ve babasının yoğun teşviğiyle Seneca, siyasi hayata hazırlanmak için Mamercus Scaurus, Gallio Musa, Julius Bassus gibi hocalardan hitabet dersleri alır; ama Seneca'nın asıl ilgisini çeken konu felsefe idi. Bu nedenle tek uğraştığı konu retorik değildi. Seneca'nın ilk hocası Pythagorascı Sotion'dur. Seneca, ruhun ölümsüzlüğüne inanan ve et yemeyen Sotion'un etkisiyle et yemekten vazgeçti; ama zaten narin olan bünyesinin daha da zayıflaması nedeniyle ve babasının da ısrarıyla daha sonra bu kararını değiştirdi. Seneca'yı Sotion'dan sonra en çok etkileyen ikinci hocası stoacı bir düşünür olan Attalus'tur. Seneca'nın güzel kokulardan, şaraptan, istiridye ve mantar yemekten ve yumuşak bir yatakta uyumaktan vazgeçmesinde Attalus'un etkisinin büyük rolü olduğu söylenmektedir.

Kynik Demetrius ve Akademialı filozof Papirius Fabianus da Seneca'nın büyük bir ilgiyle dinlediği filozoflardandır. Ne var ki, Roma İmparatoru Tiberius, filozoflardan hoşlanmıyor ve onları Roma'dan uzaklaştırıyordu. Bu nedenle babası onu felsefeden uzaklaşması ve sağlığının düzelmesi amacıyla Pompei'ye oradan da Mısır'a gönderdi.

Bir süre Mısır'da kalan Seneca, babasının ölümü üzerine İ.S.31 yılında tekrar Roma'ya döndü. Önce baro'ya girerek avukat (*quaestor*) olan Seneca kendini tamamen hitabet ve siyasete verdi. Senato'ya girerek senatör de olan Seneca'nın bu başarıları İmparator Caligula'yı rahatsız etti. Bu arada ilk evliliğini de yapmış olan Seneca ünlü, itibarlı ve zengin bir kişidir ve bazı nutuklarında İmparator Caligula'yı küçük düşürücü ifadeler kullanmaktan kaçınmamaktadır. Sonunda verdiği bir nutuktan dolayı Caligula'nın öfkesine hedef olan Seneca, araya giren saray mensuplarının, onun zaten hasta bir adam olduğunu ve çok az ömrünün kaldığını söyleyerek imparatoru yatıştırmaları sayesinde canını kurtarır. Bu olay üzerine Senato'yu bırakarak tekrar felsefeye dönen Seneca, Caligulanın ölümünden sonra İmparator olan Claudius'un zamanında (İ.S.41) tekrar saray hayatına döner. O sıralarda sarayda, İmparator Claudius ile evli olan Messalina hakimdir ve ortalıkta Germanicus'un kızları olan Agrippina ve Julia Livilla hakkında bazı dedikodular dolaşmaktadır. Livilla aynı zamanda ölen imparator Caligula'nın kızkardeşidir ve ağabeyini tahttan alıp iktidarı ele geçirmek isteyenlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle İ.S. 37 yılında Roma'dan sürülmüştür. Claudius başa geçince onu geri çağırır ve mallarını ona iade eder. İmparatorun bu davranışından dolayı tedirgin olan Messalina bir fırsatını bularak Livilla'yı suçlar ve Roma'dan uzaklaştırarak, bir süre sonra da öldürtür. Bu arada Seneca da Livilla'nın sevgilileri arasında gösterilerek, zina ile suçlanır ve Korsika'ya sürülür. Caligula'nın kızkardeşleriyle dostluğu bilinen Seneca'nın gerçekten suçlu olup olmadığı belli değildir. Ondan yarım asır önce Augustus'un gazabına uğrayarak Karadeniz kıyılarına sürülen şair Ovidius gibi Seneca da eserlerinde bu konudan hiç söz etmemiştir. Doğruluğu kanıtlanmamış olan bu suçlamanın bir saray entrikası olması mümkündür.³² Seneca sürgün hayatına önceleri cesaretle katlandı ve günlerini felsefe ve bilimsel çalışmalarla, tragedya ve gittikçe umutsuzlaşan şiirler yazmakla geçirdi. Bu arada Roma'da bulunan annesi Helvia'ya stoacı duygularla süslü olan teselli mektuplarını (*Ad Helviam Matrem De Consolatione*) yazdı; ama bu mektuplarla annesinden çok kendisine teselli vermek istemiş gibidir. Zaman geçtikçe Seneca'nın gücü iyice tükenir ve Korsika'ya sığamaz olur. Sürgününün ikinci yılında, Claudius'un azatlısı Polybius'a kardeşinin ölümünden dolayı yazdığı teselli yazısında (*Ad Polybium De Consolatione*), İmparator Claudius'tan övgü ile bahseder ve dolaylı olarak

³² Seneca, *Seçme Epigramlar ve İmparator Claudius'un Kabaklaşması*, çev; Samim Sinanoğlu, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1947. s.2-3

ondan özür diler. Ayrıca Messalina için de bir övgü yazısı yazar; ama iki yazısı da hiç bir işe yaramaz ve Seneca istediği affi elde edemez. Roma'ya dönmesi ancak Messalina'nın ölümünden sonra mümkün olur.

Messalina'nın ölümünden sonra Claudius'la evlenen Agrippina'nın desteği ile Seneca, İ.S.48 yılında Roma'ya döner. Korsika'da sürgünde geçirdiği sekiz yıl, Seneca'nın hayatında bir dönüm noktası olmuştur ve bu yıllar içinde yaşadıkları, yaşamının sonraki yıllarında etkilerini gösterecektir; çünkü alıştığı yaşamdan, ailesinden, dostlarından, itibarından ve çalışmalarından uzakta, umutsuzluk ve özlem içinde geçirdiği bu yıllarda Seneca, Romanın gerçek yüzünü görmüştür. Geçirdiği bu acı dolu yıllardan sonra Seneca sakin bir yaşam sürmek arzusundadır; ama bu arzusunu yerine getiremez; çünkü zayıf ruhlu Claudius'a istediğini yaptıran Agrippina oğlunu mutlaka tahta oturtmak istemektedir. Zaten Seneca'yı sürgünden çağırmasının nedeni de, oğlunun eğitimi için tanınmış edebi bir yeteneğin gerekli olduğuna inanmasıdır. Böylece Agrippina Seneca'nın *praetor*³³ olmasını sağlar ve o sıralarda 11 yaşında olan Neron'un eğitimini de Seneca'ya verir. 54 yılında Claudius'un öldürülmesinden sonra tahtına oğlu Germanicus yerine Neron geçtiğinde Seneca Neron'a ders vermeye devam eder; ama Agrippina'nın felsefeyi bir imparatorluğu yönetmeye aday biri için pek faydalı bulmaması nedeniyle bazı kısıtlamalar yaparak, verdiği dersleri daha çok çağında geçerli olan kültür konuları üzerinde yoğunlaştırmak zorunda kalır. Bu arada nüfuzu iyice genişleyen Seneca, ikinci evliliğini de yapar ve kendisine ölüncüye dek arkadaşlık edecek olan ve hatta beraber ölmek isteyen zengin ve asil Pompeia Paulina ile evlenir.

Neron'un imparator olmasıyla birlikte Seneca idareyi ele alır ve muhafız kıtası kumandanı Afranius Burrhus ile birlikte devleti, çok iyi bir şekilde yönetirler. Roma'da değerli kişilere ilerleme yolları açılır, bir çok cinayet önlenir. Bu arada bu iki yönetici, Neron'un yavaş yavaş uyanmakta olan vahşiliğini de yatıştırmaya çalışırlar. Seneca, Neron'u yatıştırmak için "*De Clementia*" (insaf hakkında) adlı eserini yazarak, onu insaf ve hoşgörüyü çağırır; ama başaramaz. Ne Neron'un vahşiliğini ne de Agrippina'nın ihtirasını önleyemez. Bir çok romalı intihara zorlanır, stoa felsefesini benimsemiş bir çok insan da kendi istekleriyle intihar ederler. Bu arada Seneca da savunduğu görüşlerle uyuşmayan yaşamı ve giderek artan serveti nedeniyle hakkında çıkarılan dedikodularla yıpratılmaktadır.

³³ *Praetor* : Roma'da konsüllerin yargı yetkisini kullanan ve seçimle iş başına gelen yüksek kamu görevlisi.

Davranışları gittikçe anormalleşen Neron, İ.S. 59 yılında annesi Agrippina'yı kölelere öldürtür. Kendisini himaye eden ve sürgünden kurtaran bu kadını öldürten oğlu için Seneca, Senato'ya Neron'un annesini öldürmesini mazur gösteren bir yazı yazar. Bu nedenle halk Seneca'dan şiddetle nefret eder. Seneca da kendisini dinlemeyen ve çılgınlıkları zaptedilemeyen imparatorun soğumuştur artık. Seneca'nın yönetimdeki yardımcısı ve büyük dostu Burrhus'un İ.S. 62 yılında zehirlenerek öldürülmesi ile yerine Tigellinus geçer. Seneca İmparator'la konuşarak, tüm servetini ona bırakmak ve özel hayata çekilmek istediğini bildirir; çünkü yapayalnız kalmıştır ve tüm düşmanları bunu fırsat bilerek ona saldırmaktadırlar. Neron artık Roma'yı tek başına yönetmek istemesine karşın, yine de Seneca'nın özel hayata çekilme isteğini kabul etmez. İ.S. 64 yılında meydana gelen büyük Roma Yangınından sonra teklifini tekrarlayan Seneca, yine reddedilir.³⁴

Artık kendini tümüyle felsefeye vermek isteyen Seneca, sağlığının gittikçe bozulduğunu ileri sürerek Neron'dan aldıklarını iade eder ve siyasetten ayrılır. İkinci karısı Paulina ile birlikte çiftlikte geçirdiği yıllarda (İ.S.61-65) kendini tümüyle felsefeye verir ve en büyük eserlerini yarattığı bu yıllar, onun en verimli yılları olur. Ne yazık ki bu dönem fazla uzun sürmez ve İ.S.65 yılında Piso tarafından, Neron'u öldürmek için planlanan suikaste Seneca'nın da adı karışır. Bu sırada Napoli'de bulunan ve belki de suikastten hiç haberi olmayan Seneca'nın ismi, ölüm listesine girer. Aslında Seneca'nın bu suikaste gerçekten karışmış olup olmamasının önemi yoktur; çünkü tam bir cinayet dönemi başlatan Neron, şüphelendiği insanları ortadan kaldırmak niyetindedir ve bu isteğini meşrulaştırmak için adı geçen suikast girişimini kullanmıştır. Bir kaç arkadaşı ile birlikte çiftliğindeyken, bir saray subayı kendisine ölmesini emreden bir ferman getirince, vasiyetnamesini bile yazmasına izin verilmeyen Seneca, bedenini dört yerinden yarar. İhtiyarlık ve daha önce yapmış olduğu perhizler nedeniyle kanının çok yavaş akmasına rağmen tam bir stoacı gibi davranan Seneca, ıstırapla kıvranan bedenine karşın sükunetini kaybetmez. Felsefi sohbetlerine devam ederek, günümüze kadar ulaşamamış olan bir de nutuk yazdırır. Daha çabuk ölmek için zehir alan Seneca, bunun yararını göremeyince, kendisini sıcak bir banyoya götürmelerini isteyerek, sıcak buharda boğulmak suretiyle son nefesini verir. Seneca ile birlikte ölmek isteyen Paulina'nın yaraları Neron'un emriyle sarılır; ama iki yıl sonra Paulina da ölür.

³⁴ Cemil Sena, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, 4.cilt, R-Z. Okat Yayınevi, 1969. s.254

Eserleri

Düşünür yanıyla olduğu kadar edebi yönüyle de kuvvetli olan Seneca, hemen her alanda eserleri olan verimli bir yazardır. Avukat nutukları, kendisi ve imparator için hazırladığı siyasi nutuklar, epigramlar, tragedyalar ve felsefi nitelikte diyaloglar ve mektuplar yazan Seneca'nın uzun süren siyasal yaşamı gözönüne alındığında, bunca eseri yazabilmiş olması şaşırtıcıdır. Seneca'nın nutuklarından günümüze yalnızca, Neron'un okuması için yazdığı nutuğun bir kısmı kalmıştır. Sürgünde iken Messalina'ya yazdığı övgü ve Claudius'un ölümünden sonra yazdığı cenaze övgüsü günümüze kadar gelememiştir.

Seneca'nın şiir türünde yazmış olduğu eserlerinin başında epigramlar gelir. Hellenistik dönemde çok yaygın olan bu edebi türün diğer adı "yazıt"tır ve bir hayatın, herhangi bir olayın hatırlanması ya da bazı duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi amacıyla yazılan kısa şiirlerden oluşmuştur. Seneca'ya atfedilen 70 kadar epigramdan yalnızca üçünün Seneca'ya ait olduğu kabul edilir. Filolog ve filozofların pek çok çabalarına karşın diğerleri üstündeki tartışma bitmiş değildir.

Seneca'nın şiir türünde yazdığı diğer eserleri tragedyalardır. Bunlardan dokuzu yunancadan yapılan uyarlamalardır. Seneca'nın tragedyaları arasına sonradan eklenen *Octavia'* nın konusu Roma ile ilgilidir; ama bu eserin Seneca'ya ait olup olmadığı hala kesinleşmiş değildir. Oynanmaktan çok, okunmak üzere hazırlandığı belli olan bu eserler, devletin nasıl idare edileceğine ilişkin ahlaki öğütlerle doludur. Euripides, Aiskhylos ve Sophokles'in trajedileri üzerine uyarlanan bu tragedyalarda kişilerin konuşmaları abartılı; ama aynı zamanda etkilidir. Bu eserler acılarıyla dolu, zalim hükümdarlarca yönetilen bir dönemin yansımasıdır. Acımasızca hükmedilen ve kötü kaderin sillesi altındaki insanın trajedisini anlatan bu tragedyalar düzgün; ama monoton şiirlerdir ve bir tiyatro eseri olarak göz önüne alındıklarında oldukça cansızdırlar. Diğer dokuz tragedyanın isimleri şöyledir: *Medea*, *Phaedra*, *Agamemnon*, *Oedipus*, *Thyestes*, *Hercules Furens* (Çıldıran Hercules), *Troiades* (Troia'lı Kadınlar), *Hercules Oetaeus* (Hercules Oeta'da), *Phoenissae* (Fenikeli Kadınlar).

Seneca'nın düz yazı türündeki eserlerinin ortak konusu ahlaki sorunlardır. Yaşadığı zor hayat ve bulunduğu mevki dolayısıyla çok derin tecrübeler edinmiş olan Seneca, eserlerinde bizzat hayatın içinden aldığı konuları işlemiştir. Özellikle diyalog ve mektuplarında Seneca'nın göz önünde tuttuğu amaç, yazdıklarının uygulanmasıdır. Her biri bir takım sorunlar nedeniyle bir insana yazılan bu eserlerde Seneca, "Sen şöyle

dersin", "Şimdi böyle söyleyeceksin" diyerek söze başlar. Muhatabının sorularına ve itirazlarına verdiği cevaplarda fikirlerini geliştirir, örneklerini açar ve delillerini sıralar. Hiç birinde stoa felsefesinin tam olarak ele alınıp işlenmediği bu diyalog ve mektuplarda Seneca insanlara gündelik yaşamın zorluklarına karşı takınmaları gereken tavır ve davranış tarzlarını gösterir. Çok güçlü ifade edilen, örneklerle güçlendirilen ve sonradan özdeyiş haline gelen kısa; ama özlü düşüncelerle dolu olan yazılarında Seneca çağının retorik kurallarına uymakla birlikte yine de stilini zorlamadan ve herhangi bir yöntem ile kendini kısıtlamaksızın yazmıştır; çünkü onun yapmaya çalıştığı şey, o anda söylemek istediği şeyi en etkili biçimde söylemektir. Ünlü eleştirmen Quintilianus onun tüm felsefi eserlerine diyalog adını vermiştir; ama Seneca'nın kendi eserlerinin tümüne bu adı verip vermediği bilinmemektedir; çünkü Seneca'nın eski elyazmalarında diyalog adı altında toplanan eserlerin içinde "*Naturales Quaestiones*", "*De Clementia*", "*De Beneficiis*" adlı eserleri bulunmamaktadır. Seneca'nın diyalog adıyla tanınan eserleri şunlardır:

DE IRA (Öfke Hakkında) : Öfkenin zararlarını anlattığı ve üç kitaptan oluşan bu eserini Seneca, sürgüne gitmeden kısa bir zaman önce, ağabeyi Novatus'a hitaben yazmıştır. Seneca önce öfkenin tanımını yapar, birbirinden farklı öfkeler üzerinde durur ve öfkenin zararlarını gösterir. Daha sonra öfkenin çaresini ve nasıl önlenebileceğini anlatan Seneca sevgi ve hoşgörüye dayalı bir yaşamın savunusunu yapar. Aristoteles ve ardıllarının bazı durumlarda öfkenin gerekliliğini savunmalarına katılmayan Seneca, öfkenin bir kusur olduğu ve hiç bir yararının olamayacağı görüşündedir. Bu eserde de bunu işler.

DE VITA BEATA (Mesut Hayat Hakkında) : Ağabeyi Novatus'a "Gallio" adını almasından sonra yazılan bu eserin tarihi bilinmemektedir. Gerçek mutluluğun servet, şöhret ve refahta değil, erdemde ve doğaya uygun bir yaşamda bulunabileceğini söyleyen Seneca, mutluluğu zevkte arayan epikuroscuları eleştirdiği bu eserinde ayrıca, savunduğu düşüncelere aykırı bir yaşam sürmesi gerekçesiyle kendi kişiliğine yöneltilecek suçlamalara da cevap verir.

DE BREVI TATE VITAE (Hayatın Kısalığı Hakkında) : Kayınpederi Paulius'a hitaben yazdığı bu eserinde Seneca, insanların, bir takım boş ve gereksiz uğraşlarla harcamadıkları takdirde, ömürlerinin hiç de kısa olmadığını anlatır. Eğer zaman iyi kullanılırsa hayat yeterince uzundur. Felsefe ile uğraşanlar, geçmiş zamanlara uzanarak, eski zamanların değerli düşünürleriyle birlikte yaşayabilir ve böylece ömürlerine geçmiş de katabilirler.

AD MARCIAM DE CONSOLATIONE (Marcia'ya Teselli) : Birbiri ardına iki oğlunu kaybeden Marcia'ya yazdığı bu yazıda Seneca, Marcia'ya babasının cesaretini örnek gösterir ve onu başına gelen bu felakete metanetle katlanmaya davet eder.

AD HELVIAM MATREM DE CONSOLATIONE (Annem Helvia'ya Teselli) : Seneca sürgününün birinci ya da ikinci yılında yazdığı bu eserle annesine teselli verir ve ondan dayanıklı olmasını ister; çünkü insanın mutluluğu dış şartlara bağlı değildir. Mutluluk için zorunlu tek koşul erdemdir ve erdem her yerde bizimle beraber bulunabilir, insanın sürgünde olmasını önemi yoktur.

AD POLYBIUM DE CONSOLATIONE (Polybius'a Teselli) : Seneca bu teselli mektubunu sürgünde geçen iki yıldan sonra İmparator Claudius'un azatlısı ve nazırı Polybius'a, kardeşinin ölümünden dolayı yazar. Bu tesellinin diğer bir amacı da, Polybius'u ve İmparatoru överek affedilmektir. Bu eser Seneca'ya umut ettiği affi sağlamaması bir yana, ayrıca onu pek çok eleştiriye maruz bırakmıştır.

DE PROVIDENTIA (Tanrısal Öngörü Hakkında) : Seneca bu eserini, önceleri Epikuros eğilimli olup da sonradan stoacılıkta karar kılan ama hala bazı tereddütleri olan Lucilius'a yazar. Lucilius'un tereddütü, her şeyi önceden gören bir tanrı tarafından yönetilen evrende iyi insanların başına gelen felaketlerin nedenini anlayamamasından kaynaklanmaktadır. Lucilius'a yazdığı bu eserde Seneca onun bu tereddütlerini gidermeye çalışır ve kötülük zannedilen şeylerin aslında bir kötülük olmadığını, bu felaketlerin o insanların erdemlerini güçlendirmek için başlarına geldiklerini anlatır; çünkü bir insanın bir takım zorluklarla karşılaşmadıkça güçlenmesi mümkün değildir.

DE CONSTANTIA SAPIENTIS (Bilgenin Sarsılmazlığı Hakkında) : Bu eserin muhatabı olan Serenus da daha önce Epikuros felsefesini benimsemiş olan; ama sonra bu felsefeyi bırakarak stoacılığa yönelen bir düşünürdür. Seneca, stoacılığı benimsemekle birlikte arasına itirazlarda bulunmaktan geri kalmayan Serenus'a, hiç bir hakaret ve haksızlığın bilgiyi yıkamayacağını yazar.

DE TRANQUILLITATE ANIMI (Ruh Dinginliği Hakkında) : Seneca'nın bu diyalogunda da muhatabı yine Genç Serenus'tur. Serenus'un tereddütleri artık azalmıştır; ama stoa öğretisinin bazı sert kurallarına uyum sağlamakta güçlük çekmekte ve bocalamaktadır. Şüphe ve tereddütlerini gidermesi için kendisine başvuran Serenus'a Seneca, ruh sükunetinin nasıl kazanılacağını ve korunacağını, bu sükuneti içten ve dıştan bozabilecek şeylere karşı takınması gereken tavırların neler olduğunu anlatır.

DE OTIO (İşsizlik Hakkında) : Dilimizde tam karşılığı bulunmayan bu sözcükle ifade edilen şey, işsiz ve boş oturmak değil, okumak ve yazmaktır. Seneca'nın yaşadığı dönemlerde bir vatandaşın en önemli görevi Forum'a giderek devlet işleriyle ilgilenmek olduğu için, resmi görevler dışındaki uğraşlar bir meşguliyet olarak kabul edilmemiş, işsizlik sayılmıştır. Saraydan ayrıldıktan sonra yazdığı düşünülen bu diyalogunda Seneca, devlet ve halk işlerinden uzak durmayı öğütlemesi nedeniyle kendisine yöneltilen suçlamaları cevaplar ve hareketinin stoa felsefesine aykırı olmadığını yine stoa felsefesinden verdiği örneklerle kanıtlamaya çalışır. Stoa anlayışına göre insanlar, bir engel olmadıkça, topluma ve devlete yararlı olmalı, hizmet etmelidirler; ama Seneca'ya göre devlet, bilgenin çalışabileceği gibi değilse, o zaman bilgenin yapabileceği tek şey inzivaya çekilerek çağı ve sonraki kuşaklar için yararlı olacak eserler üretmektir. Seneca Zenon, Khryssippos gibi stoanın kurucularından örnekler vererek, öğretilerinde devlet işlerinde çalışmayı öğütlemekle birlikte, kendilerinin halk işlerinden uzak kaldıklarını anlatır; ama onlar hiç bir şey yapmadan, boş oturmamışlardır. Aynı şekilde, yararsız olduklarını iddia etmek de mümkün değildir. Bu açıklamalarla Seneca, kendisinin hiç de stoa öğretisine aykırı davranmadığını savunur; çünkü o hocalarının öğütledikleri gibi davranmamıştır; ama tam da hocalarının davrandıkları gibi davranmıştır.

Senecanın diyaloglar dışında kalan eserleri de şunlardır:

DE CLEMENTIA (İnsaf Hakkında) : Seneca bu eserini, genç imparator Neron'un ülkesini bilgece ve yumuşak bir tarzda yönetmesini sağlamak amacıyla yazmıştır. Bu eser Neron'un tahta çıkışından iki yıl sonra yazıldığı için bu yıllarda henüz Neron'un anormallikleri tam anlamıyla ortaya çıkmış değildir. Seneca bir süre sonra öğrencisi hakkında ne kadar yanıldığını anlayacaktır; ama henüz bunun için erkendir. Bu nedenle Seneca'nın bu eseri, öğrencisine yapılan övgü ile başlar. Daha sonra "insaf"ın tanımı yapılarak, af ve merhamet ile farklı yönlerinin neler olduğu belirtilir. Bu erdemin nasıl kazanılacağını da anlatan Seneca, daha sonra bu erdemin doğuracağı güzel sonuçları ele alır. Tarihten aldığı örneklerle Seneca zalim bir hükümdarın yol açacağı felaketleri ve bunun tam tersine, iyi bir hükümdarın yaratacağı hoşnutluğu anlatır.

DE BENEFICIIS (İyilik Hakkında) : Bu eser İ.S.62 yılında Seneca'nın arkadaşı Aebutius Liberalis'e yazdığı 7 kitaptan oluşur. İyi işlerde kullanılmak üzere servetin arzu edilen bir şey olduğunu söyleyen Seneca, bir servetin iyi kullanılmasının, ondan başkalarını da yararlandırmak anlamına geldiğini söyler. Peki, başkalarına yapılacak bu iyilikte tutulması gereken yol ne olmalıdır? Kimlere iyilik etmeli, kimlerin iyiliğini kabul etmelidir? İyiliğin unutulmasının nedeni nedir ve nankörlere karşı nasıl bir yol

tutulmalıdır? Seneca bu soruları cevaplarırken, iyiliğin bir iş değil bir erdem olduğunu ve ödülünün de kendi içinde olduğunu söyler. İyilik yalnızca iyilik etmek için yapılmalıdır. Önemli olan verilen şey ya da iyiliğin sonucu değil, davranışın ardındaki niyettir.

EPİSTULAE AD LUCILIUM (Lucilius'a Mektuplar) : Seneca'nın, dostu Sicilya valisi Lucilius'a yazdığı mektuplar, onun en son ve en önemli olduğu kabul edilen eseridir. Lucilius, Neron tarafından Sicilya'ya tayin edilince, Seneca ile sohbetlerine mektup yoluyla devam eder. Lucilius'un Seneca'ya yazdıkları bilinmemektedir. Seneca'nın Lucilius'a yazmış olduğu 124 mektuptan bir kısmı Lucilius'un yönelttiği sorulara verilen cevaplardır. Bazıları ise günlük hayatın herhangi bir olayı üzerine yazılan mektuplardır. Kimilerinde ise Seneca, stoacılığın temel görüşlerinden birini ele alarak, çeşitli yönleriyle anlatır. Stoa öğretisinin tümünü sistemli olarak bir kerede anlatmadığını belirtmiş olduğumuz Seneca'nın kendi ahlak görüşü de, çeşitli nedenlerle sorulan sorulara verdiği yanıtlarda, mektup ve diyaloglarında ortaya çıkar.

NATURALES QUAESTIONES (Tabiat Meseleleri) : Bu eser, Seneca'nın doğa bilimi üzerine yazmış olduğu pek çok eserden, belki de Ortaçağ'da bu eserin fizik kitabı olarak okutulması nedeniyle, günümüze kadar gelebilmiş olan tek eseridir. Seneca'nın çağında fizik, ahlak felsefesinin bir kolundan başka bir şey değildi. Bu nedenle Seneca'nın bu eseri, önsözünde ahlak felsefesinin yeterli olmadığını, doğa ile ilgilenmenin de gerekli olduğunu söyleyerek başlamasına karşın, gözlem ve araştırmalarla doğayı anlamaya yönelik olmaktan çok, insanı ahlak yönünden yüceltecek açıklamalarda tamamlayıcı bir rol oynamaya yönelik olarak yazılmıştır. Doğanın bilimsel olmaktan çok, stoacı açıdan incelendiği bu eserde doğa olaylarının tartışması din ya da ahlaki düşüncelere ilişkin olarak yapılmıştır. Lükse düşkünlükten yakındığı bu eserinde ayrıca ölüm korkusu, savaşın kötülüğü gibi konulardan da bahsetmiştir. Yedi kitaptan oluşan bu eserinde Seneca, meteorlar, gökkuşağı, hava, şimşek, yıldırım, gökgürültüsü gibi hava olaylarını, tufanlar ve su baskınlarını inceler. Dolu, kar, buz, rüzgarlar, yer sarsıntısı ve kuyruklu yıldızları da inceleyen Seneca, Nil nehri ile ilgili olarak da bir bölüm ayırmıştır.³⁵

Seneca'nın kaybolmuş olan diğer bilimsel çalışmaları da şunlardır: *De Motu Terrarum* (Depremler), *De Lapidum Natura* (Taşların Yapısı), *De Piscium Natura* (Balıkların Yapısı), *De Situ Indiae* (Hindistan'ın Konumu), *De Situ et Sacris Aegyptiorum* (Mısır'ın Konumu ve Kutsal varlıkları), *De Forma Mundi* (Evrenin Biçimi).

³⁵ Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü - Zevk Anlayışı*, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971. s.6-9

Seneca'nın buraya kadar incelediğimiz eserleri düz yazı ya da şiir türünde yazılmış eserleridir. Bunlardan ayrı olarak Seneca'nın yarı nesir, yarı şiir olarak yazdığı bir eseri daha vardır: *Divi Claudii Apocolyntosis* (İmparator Claudius'un Kabaklaşması). Buraya kadar adı geçen eserlerde Seneca karşımıza filozof kimliği ile çıkmıştır. Bu eserde ise saray mensubu bir Seneca ile karşılaşırız. Yazdığı bu eserle daha önceki eserlerine ve savunduğu öğretiye hiç de uygun olmayan bir kişilikle ortaya çıktığı için, Claudius'u böylesine alaya alan kaba bir hicvi Seneca'nın yazmış olamayacağı ileri sürülmüşse de, bu eserin ona ait olduğu artık günümüzde kabul edilmiştir. Eserin özeti kısaca şudur: Claudius ölümünden sonra, Tanrı olacağı umuduyla doğrudan göklere, Juppiter'in huzuruna çıkar. Tanrıların senatosunda yapılan uzun bir tartışmadan sonra Claudius'un gökten çıkarılmasına ve yer altına indirilmesine karar verilir. Kendisine nasıl bir ceza verileceği konusunda burada da yapılan bir çok tartışmaların sonucunda, Tanrı olmak kuruntusuna kapılan bu imparatora verilecek en uygun cezanın, sorgu hakimliği yapan azatlı Menander'in yanına -katip olarak kullanılmak üzere- verilmesi olduğuna karar verilir³⁶. Seneca'nın ününe ve karakterine leke süren ve kendisini ahlak bakımından insanların gözünden düşüren bu acımasızcasına küçültücü ve alaycı hicvi hangi nedenlerden dolayı yazdığı çok tartışılmıştır; çünkü Claudius'un ölümü üzerine, Neron'un kendinden önceki bu imparator için okuyacağı şeref nutkunu yazarak Claudius'u tanrılaştıran da, yine Seneca'dır. Ölümünden sonra Claudius'un Tanrılaştırılması, cinayetini örtmek isteyen Agrippina'nın teşvikiyle olmuştur. Seneca, tantanalı bir törenle gömülen imparatorun ardından bu eserini yazmıştır. Bazı filologlar Seneca'nın bu eseri Agrippina'nın nüfuzunu kırmak için, bazıları ise aksine onun cinayetini örtmek için yazdığını söylerler. Bu konudaki bir başka görüş ise, adı geçen eserin yazılış amacının siyasi olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre Seneca'nın amacı Claudius'u kötüleyerek, yeni açılan Neron devrini övmektir. Seneca'nın bu eseri yazma nedenlerini incelerken, Claudius'a duyduğu nefreti de gözardı etmemek gerekir. Seneca belki de suçsuz olduğu halde sekiz uzun yılını Korsika'da geçirmiştir. Üstelik affedilir umuduyla, Polybius'a yazdığı teselli mektubunda, İmparator ve azatlısına, hem de boş yere övgüler yağdırarak kendini küçültmüştür. Yaşadığı utanç ve çektiği acılardan dolayı İmparatora duyduğu nefreti artan Seneca'nın bu eseri yazmasındaki en büyük nedenlerden birinin bu kin olması olasılığı oldukça büyüktür.

Roma'nın Sosyal Koşulları

Tarihi İ.Ö. 750 yıllarına kadar giden Roma Devleti, İtalya'ya Anadolu'dan giden ve denizcilikte usta bir halk olan Etrüskler tarafından, Etruriya adı verilen yerleşim

³⁶ Seneca, *Seçme Epigramlar ve İmparator Claudius'un Kabaklaşması*.

bölgesinde tarımla uğraşan yerli halkın (latinlerin) üzerinde egemen olmasıyla kurulmuştur. Tarımla uğraşan ve dağınık köyler halinde yaşayan latinleri toplumsal bir dönüşüme uğratarak, uygarlaştıran ve yaklaşık yüzyıl sonra (İ.Ö.650 yıllarında) bu köyleri birer kent haline getiren Etrüskler, bu kent devletlerini İ.Ö.650-509 yıllarında seçimle iş başına getirilen ve aynı zamanda en yüksek komutan, yargıç ve din adamı olan krallar tarafından yönetmişlerdir. İ.Ö.509-31 yıllarında cumhuriyet ile yönetilen ve büyüyüp genişleyerek İ.Ö.27 yılında, o zamanki dünyanın tek hakimi haline gelen Roma İmparatorluğu bu gücünü toprağına, tanrularına, çevresine, dostlarına saygılı, görevlerine bağlı, tutumlu, yurtsever ve cesur vatandaşlarından almıştır. Romalılar birbirlerine son derece bağlı, barış zamanı köleleriyle birlikte tarla sürerek yemeklerini paylaşan, savaş zamanı ise sabanı bırakarak silahlarını ellerine alan ve savaşan, mahkeme ve devlet işlerinde görev alan disiplinli, ciddi ve alçakgönüllü insanlardı. Kuramsal düşünceye pek yatkın olmayan romalılar, pratik ve gerçekçi düşünen, bu dünyanın sorunlarına önem veren, faydacı ve toplumcu bir zihniyete sahiptiler. Kendi topraklarında bir aile havası içinde sürdürdükleri bu yaşam şekli Roma'nın yayılmacı bir siyaset izleyerek imparatorluk haline gelmesinden sonra büyük değişikliklere uğradı. İ.Ö. 390-264 yıllarında İtalyan Birliğinin başkanı haline gelen Roma, Kartaca topraklarını, Makedonya, Yunan kent devletleri ile Küçük Asya'daki hellenistik kralları, Suriye ve Mısır'ı topraklarına kattı. Egemenliği altına aldığı uluslardan ele geçirdiği ganimetlerle zenginleşen Roma İmparatorluğundaki sade yaşam yerini sefahat ve yolsuzluklara bıraktı³⁷. Azla yetinen, tutumlu, ciddi romalılar gösterişe, lükse, zevke düşkün insanlar haline geldiler. Küçük bir sınıfın zenginleşmesine karşın büyük çoğunluk yoksulluğa itildi. Bu durum bir yandan halkı birbirine düşman ederken, diğer yandan ahlaki çöküntüyü de hızlandırıyordu; çünkü fakir halkın evlenmekten kaçınması büyük huzursuzluklara yol açıyordu. Bu fetihlerin sonuçlarından birisi de Romanın Grek uygarlığının etkisi altına girmesidir; ama bu etki romalıların sade ve basit yaşamlarını olumsuz bir yönde etkiledi. Ziraat, askerlik, devlet ve mahkeme işleriyle uğraşan romalılar, yunan kültürü ve düşüncesi ile temasa geçtikten sonra felsefe çalışmalarına ağırlık vererek ve yunan düşüncesinin kendi zihniyetine uygun yönlerini alarak eklektik ve uygulamaya yönelik bir ahlak düzeni yaratmaya koyuldular. Caesar'ın öldürülmesinden sonra başa geçen Augustus, yaptığı reformlar ve çıkardığı yasalarla düzeni sağlamaya çalıştı; ama sosyal ve ahlaki yaşam çok bozulmuştu. Tiberius döneminde de devam eden yozlaşma, Caligula, Claudius gibi yeteneksiz; ama hırslı ve Neron gibi dengesiz imparatorlar döneminde daha da arttı.

Roma genişledikçe zenginliği arttı ve kentler zenginleşip altyapı tesisleri ve görkemli anıtlarla donanmaya başladı. Romalılar hellenistik dönemin kentlerini kendi

³⁷ Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.235

dünya görüşlerine uygun bir şekilde düzenlediler. Her yeni kentin kuruluşunda önce dikdörtgen biçimindeki kentin sınırlarını saptayarak, onu bir duvarla çeviriyorlardı. Kentler bu alanın içinde sıkı bir düzene göre geliyordu ve kemerleri, arenaları, hamamları ile tümü birbirine benziyordu; ama bu düzen anlayışı, bu zenginlik ve bu görkemli tesisler imparatorluk romasını uygarlaştırmak için yeterli olamadı; çünkü Roma emeğiyle değil, fethettiği toprakların mallarına el koymakla zengin olmuştu. Bunun da ötesinde Roma, kendi zengin yurttaşlarını bile sürgüne göndererek ya da öldürterek mallarına el koyuyordu. Bunun sonucu olarak, eskiden sade ve ölçülü yaşayan romalılar, tümüyle kendilerini sefahat ve zevke bıraktılar. Kargaşalar, rüşvetler, cinayetler ve çok çeşitli yüz kızartıcı suçların ardı arkası kesilmedi. Roma o döneme kadar benzeri görülmemiş bir lüksü, aynı derecede büyük bir yoksulluk ve şiddetle birlikte yaşıyordu. Zenginler son derece konforlu, banyolu-tuvaletli, iyi ısıtılmış saraylarda yaşarken, yoksul halk kolera ve tifüsün kol gezdiği son derece sağlıklı koşullarda, çok sayıda insanın birarada barındığı yapılarda yaşamlarını sürdürüyorlardı. Kölelerin yaşamı da çok bozulmuştu. Eskiden köleleri ile birlikte yaşayan ve onlara karşı hoşgörülü olan romalılar, kölelere değer vermeyen doğulu halklarla temastan etkilenerek, kendileri de sayıları gün geçtikçe artan kölelerine kötü davranmaya başladılar. Bunun sonucunda, eskiden efendilerine yürekten bağlı olan köleler de efendilerine karşı sadakat ve sevgilerini yitirerek onlara karşı ellerinden gelen her türlü kötülüğü yapmaya başladılar.

Roma'daki hayatın en önemli karakteristiği ise, sürekli sahneye konan "ölüm gösterileri" idi. Romalılar artık yunanlıların sportif karşılaşmaları ile tatmin olmuyorlardı. Arenalarda düzenlenen gladyatör oyunları yoksulu, zengini ile tüm halkın en önemli eğlencesi olmuştu. Nüfusun neredeyse yarısını alan dev arenalarda sabahtan başlayarak tüm gün süren bu insanlık dışı gösterileri izlemek romalıların en önemli işlerinden biri haline gelmişti. Öyle ki, artık bu gösterilere hapishanelerdeki mahkumlar yetmiyor ve roma ordusu arenaya insan ve hayvan yetiştirebilmek için özel seferler düzenlemek zorunda kalıyordu. Halkın hoşnutsuzluğunu önlemek için bu gösterilerin sayısını sürekli arttıran imparatorlar, gösterileri izleyen insanlardan bu gösteriler için ücret almadıkları gibi romalıların ekmek ve hamam giderlerini de devlet karşılıyordu. İmparatorluk zayıfladıkça, masraflar daha da artıyordu. Fethettiği kentlerden topladığı tüm zenginlikleri, asalak bir yaşamın merkezi haline gelen Roma'da tüketen imparatorluk, anıtsal ve görkemli yapılarla, sefahatin ve yoksulluğun, ölüm, işkence ve sürgün korkusunun bir arada yaşandığı bir duruma dönüşmüştü.³⁸

³⁸ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 1990. s.46

Tiberius, Caligula, Claudius ve Neron dönemlerini yaşayan Seneca, dışa açılma politikası ile başlayan zenginlik ve lüks yaşama tutkusunun getirdiği yozlaşmadan dolayı çok üzülmüyordu. Bu yozlaşmanın ancak stoa öğretisinin yardımıyla durdurulabileceğine inanıyor ve tüm insanlara sade ve şerefli bir yaşamı öneriyordu. Seneca ve vatanlarını seven bir çok insan, eski Roma erdemleriyle büyük benzerlikler taşıyan bu öğretiyi tüm içtenlikleriyle benimseyerek, yaymaya çalıştılar. Stoa felsefesinin Roma döneminde en güçlü düşünce akımı haline gelmesinin iki önemli nedeni vardır: ilki stoa öğretisinin vatandaşlık görevlerini vurgulamasının, ve her ne kadar evrensel bir devlet anlayışını savunsa da düzeni sağlamasından ötürü devletin yasasına uymanın gerekliliğini savunmasının, Roma devletinin işine yaramasıdır. İkinci önemli neden ise, stoa felsefesinin ilkeleri ile imparatorluk öncesi dönemin erdemlerinin benzerliğidir. Seneca ve Cicero gibi büyük hatiplerin ve pek çok düşünür ve şairin biraraya gelmesiyle ortaya çıkan güçlü sesin Roma halkını etkilemesi zor olmadı. İç ve dış savaşların verdiği yıkımdan ve toplumsal yozlaşmadan bezlenmiş halk, kendilerine sade bir yaşam tarzı ile en yüce iyiyi vaadeden bu sistemi hemen benimseyerek, yaşamlarını ve davranışlarını stoa felsefesine uygun hale getirmeye çalıştılar. Böylece stoa felsefesi, Seneca ve diğer pek çok stoacının etkisiyle Romalıların yaşam kuralları haline geldi.

Seneca'nın Felsefesi

Hellenistik dönemin diğer felsefe akımları gibi stoa ve Seneca'nın felsefesinin de ahlaki temeli Sokrattir; ama Seneca kendisine stoa düşüncesini tanıtan Attalus'dan başka, pythagorascı Sotion ve kynik Demetrius gibi diğer felsefe okullarına mensup düşünürleri de zevkle izlemiş ve bu düşünürlerden aldığı etkilenimleri, felsefesine de yansıtmıştır. Stoa felsefesi ile olan derin ayrılığına karşın Seneca Epikuros'un bazı görüşlerini benimsediğini belirtir ve bir çok mektubunda Epikuros'un kendi düşüncelerine uygun düşen özdeyişlerini de sık sık kullanır. Seneca kendisini geniş fikirli ve özgür düşünceli bir stoacı olarak görmekte ve tek bir felsefeye bağlı kalması gerektiğini düşünmemektedir. Seneca'ya göre eski stoanın kurucuları sıkı sıkıya izlenmesi gereken bir öğretmenden çok bir yol gösterici olarak kabul edilmelidirler. Bir çok düşünürün düşüncelerini benimsemekle birlikte, herhangi bir otorite'ye bağlanıp kalmadığını vurgulayan Seneca'nın en çok bağlı olduğu felsefe stoa felsefesidir ama zaman zaman onu da eleştirmekten geri kalmaz ve bazı yönlerine katılmadığını da belirtir.

Seneca'ya göre karşıt görüşlü öğretilerin birbirleriyle çelişen amaçlarının aynı noktada birleşmesi mümkündür ve zaten eklektik ve sentezci felsefe akımlarının genel eğilimleri de bunun bir örneğidir. Belki de bu inancından dolayı Seneca'nın öğretilerinde

ortodoks stoacı öğelerle kynik öğeleri ayırdetmek çok güçtür. Fikirlerin benzerliğine ek olarak, eserlerinin belirleyici özelliği olan vurgulayıcı ve ısrarlı bir şekilde öğretici tonu kyniklere borçlu olması mümkündür.

Seneca'nın temel amacı insanları erdeme yöneltmektir. Bu amaçla onlara dünyanın doğası ve kendilerinin bu dünyadaki yerleri hakkında bilgi vermeye çalışır, çünkü bu bilgi olmadıkça, hayatlarını tanrının iradesine uygun bir şekilde idare etmeleri mümkün değildir. Bununla birlikte Seneca diyalog ve mektuplarının hiç birinde metafiziği konu olarak ele almaz. Tanrı hakkındaki ve evrenin meydana gelişi ile yok oluşu hakkındaki düşüncelerini, ahlaki sorunları incelerken açıklar. Seneca içimizde olan ve her yaptığımızı bilen iyiliksever tanrıya karşı stoacı bir dindarlık hissi içindedir; tanrıya inanır ama tanrının doğası ve dünya ile olan ilişkisine karşı ilgisizdir. Aynı şekilde Seneca insan ruhunun tanrısal kökenine hizmet etmek ister ama ruhun ne olduğuna, nerede olduğuna karşı pek ilgi göstermez. Gerçekten de Seneca, ruhun mahiyetine ilişkin olarak, ruhun birleşik bir cisim ve unsurlarının pek ince olması dışında fazla bir şey söylemez. Seneca'ya göre beşeri ruh tanrısal kaynaklıdır, tanrının bedene girmiş bir parçasıdır. Seneca daha öteye geçip, ruhun mahiyeti ve nerede bulunduğu ile ilgili olarak daha fazla bilgi edinmeye çalışmaz³⁹.

O da genel eğilime uyarak felsefeyi ahlaksal (etik), doğal (fizik) ve ussal (mantık) olarak üçe ayırır ve ona göre de felsefenin gerçek amacı etiktir, mantık ve fizik kendileri açısından değil, yalnızca ahlak felsefesine bir temel hazırlamaları açısından gereklidirler; ama tüm bu görüşlerine karşın, özellikle roma stoasında doğa bilimi ile ilgili sorunlarla en çok uğraşan filozof Seneca'dır. Ona göre doğal nedenlerin bilgisi insana dindar bir ruh kazandırarak, doğanın istencine yani tanrı yasasına seve seve boyun eğmesini sağlayacaktır; çünkü tüm doğal nedenlerin kaynağı tanrıdır. Kuşkusuz burada sözü edilen şey tek tek nedenlerin tanrıya bağlanması değildir. Tanrı tek tek olgularla uğraşmaz; çünkü o tüm evreni kapsayan doğa yasasıdır. Evrendeki her şey bu doğal/tanrısal yasaya uygun olarak, zorunlu bir düzen içinde olup biter. Önemli olan tek şey, bu tanrısal yasaya uygun yaşamak ve tutkular üzerinde zafer kazanmaktır. Bunun yolu ise, soyut kuramsal çalışmalar ve diyalektik değildir.

Seneca hiç bir öğretiyeye bağlı olmadığını iddia etmekle birlikte, kendinden önceki stoacıların görüşlerini paylaşan bir düşünür oldu. Özellikle felsefenin törel bölümüne ilişkin düşüncelerinde ve felsefeyi bir davranış bilimi olarak tanımlamasında Eski Stoanın etkisi büyüktür; çünkü o bir romalıdır ve tüm romalılar gibi felsefeyi faydacı bir görüşle

³⁹ Sena, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, s.255

ele alır. Seneca için felsefe iyi bir yaşam yoludur, bir ruh eğitimi ve bir kişilik edinme sanatıdır. İnsanların ve tanrıların gerçeğini araştırarak, insanların ruhunu biçime sokar, ona yapılması ve yapılmaması gereken işleri, doğaya uygun yaşam yolunu gösterir. İnsanlara kader ve rastlantıya karşı başı dik, güçlü yaşamanın yollarını öğretir. Felsefe insana, kaderini değiştiremeyeceğini öğretir; ama eğer insan iyi ve kötü yanıyla olduğu gibi kabul edip, kaderine katlanırsa, o kaderin kötü yanlarından kurtulması mümkündür. Dahası, felsefe insanı tanrıya eş olmaya çağırır; çünkü insanda barınan ruh tanrısaldir, tanrıdan gelen bir soluktur. Konu tanrısal ruha geldiğinde Seneca'nın görüşleri Eski Stoa ve Zenon'dan ayrılır. Kuramsal ve sözel olarak Seneca eski stoacı özdekçiliği sürdürmesine karşın, Seneca'nın Tanrısı maddi değildir. O tanrıyı aşkın bir sorun olarak görmektedir. Seneca'nın eserlerinde ruhun özdekselliğini savunduğunu görmek mümkündür; ama aynı zamanda o Platoncu bir hava ile ruh ve beden arasındaki yüksek insanın özlemleri ile tenin özlemleri arasındaki çatışmadan da söz eder. Eski stoacıların maddeci anlayışlarına uygun olarak ruh maddeden yapılmıştır; ama bu maddenin yapısı çok ince olduğu için, bedenden çıkıp gidebilir. Tanrı evrende ne ise, ruh da insanın içinde o'dur ve bu ruh bedeni terkettikten sonra, artık onu düşünmez; zira beden ruh için bir cezadır, bir yükür. Beden zevklerini hor görmenin insana özgürlüğünü kazandırmasının nedeni de budur; çünkü bedenin zevkleri sadece hayvanlar için iyidir, tanrısal bir ruha sahip insanlar için değil...

Seneca yunanlı stoacıların pantheizmini ve monizmini benimser; ama onda metafiziksel ya da ruhbilimsel ikiciliğe karşı bir eğilim de belirgindir. Ona göre de yalnızca tek bir ilke vardır (monizm); ama bu ilke maddi ve rasyoneldir (dualizm). Seneca'nın eserlerinde Zenon'un materyalist-monist evren görüşüne katılmadığına ilişkin bir ifadeye rastlanmaz; ama eserlerinden anlaşılan şudur: Ona göre evrendeki her şey madde ile tanrıdan oluşmuştur. Tanrı, evrendeki maddeyi biçimlendirir, onu düzenler ve yönetir. Evrende meydana gelen her şey belli bir düzenlilik içinde gerçekleştiğine göre, bu düzenlilik ve yasalılığın temeli maddi bir ilke olamaz. Bu nedenle tanrı ve maddenin aynı değerde olması mümkün değildir. Yaratıcı ve biçimlendirici tanrı, biçim verdiği maddeden daha güçlü ve değerlidir. Tanrı ve ruh birbirinden ayrı şeyler değildir. Evren için tanrı ne ise, insan bedeni için de ruh odur, yani tanrı evrenin ruhudur, ruh ise insanın içindeki tanrı ya da tanrısal soluktur.

Seneca'nın görüşlerine bir bütün olarak bakıldığında, eski stoanın çizgisinden farklı olarak belirginleşen bir diğer yön, eski stoanın katı idealizmini yumuşatmak için gösterdiği çabadır; çünkü onun felsefesinin en temel amacı, insanları erdem yolunu tutmaya çağırmaktır. Ona göre ussal bir varlık olmasından dolayı her insan erdem yolunu

tutma gücünü taşımaktadır, yeter ki bunu yapmayı gerçekten istesin. Seneca'ya göre tutkularını yenen ve doğaya uygun yaşayan insan, Seneca'nın "Altın Çağ" olarak adlandırdığı çağda yaşayan insanlardan daha erdemlidir. O çağda insanların suçsuz ve masum olmalarının nedeni baştan çıkarma ve ayartmanın yokluğu idi. İnsanlar doğal yaşamdan ayrılmadıkları için henüz açgözlülük ve zenginlik tutkusu insanlar arasındaki kardeşlik ve birliği bozmamıştı. Bu nedenle Seneca'nın çağında yaşayan bir insanın kendini tutkularından kurtarıp tanrısal yasaya uygun bir yaşam sürmesi daha zor ve daha değerli idi. Seneca'nın bulunduğu konum ve sürdürdüğü yaşam ona, tutkuların gücünü ve insanların nasıl alçalabileceklerini çok yakından gözleme fırsatı vermiştir. Bu nedenle Seneca, erken stoanın katı görüşlerini yumuşatarak, insanları yüreklendirmeye çalışıyordu; çünkü ahlaki yaşam konusunda insanın birdenbire erdemli olabileceğini düşünmeyecek kadar çok şey biliyordu. Onun amacı cesaret kırıcı ve ayartıcı durum ve koşullara karşı, erdem yoluna girmeye çalışanları yüreklendirmek ve erdemli olma çabalarını sürdürmelerini sağlamaktı. Erdem yolunda ilerleyenlere ilişkin olarak Seneca, üç ustalaşmışlar sınıfı ayırdeder :

- 1-Günahlarından tümünü olmamakla birlikte, kimilerini terketmiş olanlar,
- 2-Arada bir geriye dönmelerine karşın, genel olarak kötü tutkuları yadsıma kararlılığına ulaşanlar,
- 3-Geriye dönme olasılığını artık aşmış olmakla birlikte, henüz kendilerine güvenden yoksun ve kendi öz bilgeliklerinin farkına varmamış olanlar.⁴⁰

Seneca'ya göre bilgelik ve eksiksiz erdeme en çok yaklaşmış olanlar, bu son gruptakilerdir ve bu grubu oluşturan insanların ihtiyaç duydukları şey, ruhun sarsılmazlığı durumunun ifadesi olan "ruh dinginliği" dir.⁴¹ Tezimizin konusunu oluşturan "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eserinde Seneca, kusurlarını geride bırakmış olmakla birlikte, henüz kendi bilgeliklerinin farkına varamayan ve bu nedenle kendilerine güven duygusundan yoksun olan insanları, uzun ve ciddi bir hastalıktan kurtulmuş insanlara benzeterek şöyle der:

Bu insanlar bazen ateş nöbeti ve hafif rahatsızlık nedeniyle müteessirdirler ve her ne kadar mezardan kurtulmuş olsalar dahi yine de şüphe nedeniyle endişelidirler ve şimdi, oldukça iyi durumda oldukları halde, bileklerini bir doktora uzatarak, artık ateşleri olmamasına karşın rahatsızlıktan yakınırılar. Bu durum,

⁴⁰ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi -Hellenistik Felsefe*, 1.Cilt,Bölüm 2b. , Çev.Aziz Yardımlı. İstanbul:İdea Yayınları,1990. s.74-75

⁴¹ Yunanca: *Euthymia*, Latince: *Tranquillity*.

bunların bedenlerinin oldukça iyi durumda olmadığı anlamına gelmez; fakat bunlar iyi olmaya henüz alışmamışlardır.⁴²

Romadaki yozlaşmadan dolayı çok üzüldüğünü daha önce de belirtmiş olduğumuz Seneca'nın felsefesi, ahlak bakımından bir etkide bulunmayı amaçladığı için, üzerinde durduğu konular da ahlakla ilgilidir. Seneca'ya göre "hür sanatlar" adı verilen geometri, müzik, tarih, mitoloji, dilbilgisi, şiir, gramer gibi bilimlerin hiç birinin, birer "iyi" olarak görülmesi mümkün değildir. Örneğin müzik, kalın ve ince sesler arasındaki uyumu ve hüzünlü seslerin hangileri olduğunu göstermektedir; ama bu bilginin insan yaşamına bir yararı yoktur. Ona göre önemli olan, ruha kendi kendisi ile uyum içinde olmasının ve zor zamanlarda acılı sesler çıkarmamasının yolunu öğretmektir. Aynı şekilde, geometri bir mülkün nasıl ölçüleceğini öğretecek yerde, insana yeterli olan miktarın nasıl ölçüleceğini öğretseydi daha iyi ederdi. Mal hırsı uğrunda kullanmak üzere matematik öğreneceğimiz yerde, tüm bu hesapların gereksiz olduğunu öğrenmiş olsaydık bu bizim yaşamımız açısından çok daha iyi olurdu. Seneca'ya göre önemli olan toprağı iyi ölçmek ve ondan küçük bir parça bile kaybetmemek değil, tam tersine onu kardeşlerimizle paylaşmayı ve hatta tüm tarlamızı gülümseyerek kaybetmeyi öğrenmemizdir. Seneca'ya göre aslında herhangi bir insan ya da ırka değil de, tüm insanlığa ait olmasına karşın işgal edilerek sahiplenilen arazi parçaları yerine, insan ruhunu ölçerek, büyüklüğünü ya da küçüklüğünü görmek çok daha yararlıdır. Dilbilgisi, gramer, tarih, mitoloji, şiir yada dizelerin yasası, hecelerinin sayısı, sözcüklerin en ince ayrıntılarına kadar incelenmesi için de durum aynıdır. Bunlar çocukça ve önemsiz şeylerdir, üstelik para için yapılırlar. Bu bilgilerden hiç biri erdeme yol açmaz ve insanı özgürleştirmez. Bunlar insanı korkudan kurtarmaz, aşırı istekleri yoketmez ve şehveti gemlemez.⁴³ Peki, mutluluk ve erdemi öğreten ahlak bilimi dışındaki bilimlerin hiç bir yararı yok mudur? Kuşkusuz bu bilimler tümüyle yararsız değildir. Bunlar erdeme götürmeyen; ama erdeme giden yolu açan bilimlerdir; çünkü ruhu, insan için en yararlı bilgi olan ve ruhu olgunlaştıran, "iyinin ve kötünün bilgisi"ni öğrenmeye hazırlarlar.

Seneca'da Bilge Anlayışı

Seneca'nın öğretilerindeki en temel kavramlardan biri, Zenon'un insanlığa teklif etmiş olduğu ve Seneca'nın kendi tarzında ve tutkuyla açıklamış olduğu stoacı bilge idealidir. Seneca'ya göre, bilgelik tam bir mutluluktur. Bir insanın bilgeliği öğrenmeden mutlu

⁴² bk. *Ek*, s.109-110

⁴³ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 1-125 Mektup, Çev:Türkan Uzel. Ankara:T. Tarih Kurumu Yayınları,1992. s. 214 -221 (mek.88)

yaşaması mümkün değildir. Bilgelige doğru ilerleyen bir insan henüz cahillikten kurtulmuş değildir; ama yolun başında olmasına karşın artık o, diğer cahillerden farklıdır; çünkü o, artık yaşama katlanabilir.⁴⁴ Peki bu bilgenin özellikleri nelerdir? Gerçek bilge neşe ile dolu, güler yüzlü ve sakindir. Hiç bir şeyden sarsılmaz. Daima tanrılarla başbaşa yaşar ve kendinden memnundur. O, her saldırıya karşı donanmıştır, daima tetiktedir, üzerine her ne saldırırsa saldırın, adımını geri almaz. Her türlü acıya karşı direnir. Diğer insanları güçsüz bırakan felaketlerden o hiç etkilenmez⁴⁵.

Her yerde zevki arayan insanlar sevinçten ve bilgelikten yoksundurlar. Mutluluğa erişmenin yolu zenginlik, şan ve şeref değildir; çünkü insanların mutlu olacakları zannıyla erişmek istedikleri bu iyiler, aslında acılarının nedenleridir. Her şey sevince yönelir, bütün insanlar mutlu olmak isterler; ama mutlu olmanın yolu şölenler, sefahat, siyaset, zengin bir koruyucunun desteğine ya da bir kadının sevgisine sahip olmak ya da hiç bir derde deva olmayan edebiyat, geometri, müzik gibi özgür sanatlarla uğraşmak değildir. Bilge kendini bu aldatıcı, kısa süreli eğlencelere kaptırmaz.

Sefahata düşkün olanlar, büyük endişeler karşılığında elde edilen anlamsız sevinçlerin peşine düşerler. Oysa bilgelğin belirtisi dinmek bilmeyen, kesintisiz ve sürekli bir sevinçtir. Bilgenin ruhu her zaman sakindir. Bilge her zaman sevinçlidir; çünkü o erdemlerinin bilincindedir. Güçlü olduğunu bilen, adil ve ılımlı bir insanın bu sevinci yalnızca bilgelere özgüdür; çünkü bu sevinç bir başkasının ya da kaderin armağanı değildir, bu yüzden geri alınamaz. Kaderin karşısına çıkaracağı hiç bir felaket bilgenin maneviyatını bozup, sırtını bükemez. Hangi yük altında olursa olsun bilge daima dimdik kalır. Peki, bilge hiç acı çekmez mi? Bilge de bir insan olduğuna göre, hiç kuşkusuz acılar ondan uzak değildir. Bilge de titrer, benzi atar ve acı çeker; ama bu acılar onun ruhunu yere seremez. Hiç bir keder, hiç bir felaket bilgenin neşesini bölemez, sükunetini bozamaz. Onun gücü, sevinci ve sükuneti dışsal olaylara bağlı değildir. Bu nedenle bunlar kaderin lütfuna bağımlı değildirler.

Bilge hiç bir şeyi kötüye yormaz, başına gelenden ötürü sorumlu aramaz ve insanların hatalarını onların kötülüklerine yormaz. Başkalarını ne sözleri ne de yüzünün ifadesi ile suçlamaz ve başına gelen her kötülüğü, iyi niyetli bir yorumla hafifletir. Kendisine yapılan hakaret ve kötülükleri değil, hizmet ve iyilikleri anımsar. Nankörler ise, kendilerine yapılan iyilikleri unutarak, sürekli kötü olayları hatırlarlar. Seneca bu olayı

⁴⁴ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.56 (mek.16)

⁴⁵ Seneca, a.g.e., s.136 (mek.59)

şöyle yorumlar: "İyiliklerin silinip, haksızlıkların zihnine yapışakaldığı insandan daha mutsuz ne vardır?⁴⁶"

Seneca, bazı insanların bilge kendi kendisine yettiği için bir dosta muhtaç olmadığını sanmalarından yakınır. Bilgenin kendi kendisine yettiği doğrudur; ama bu onun dostluk istemediği anlamına gelmez. "Kendi kendisine yetmek" sözü, bilgenin yapayalnız yaşamasını gerektirmez. Bilge de her insan gibi, dostlara, evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya muhtaçtır; ama bu, mesut yaşamak için değil, yaşamak için gereklidir. Mutluluğun kaynağı, bilgenin içindedir. Bilge, mutluluğunu dışındaki insan ve olaylara bağlayan kişinin, talihin oyuncağı olacağını bilir. Bilge dostlarını, ailesini ne kadar severse sevsin, en yüksek iyiyi kendisiyle sınırlar. Onun mutluluğunun biricik kaynağı erdemdir ve erdem ne eksilir, ne de artar.

Bilgenin bir diğer özelliği, onun hiç bir şeye zorla katlanmamasıdır. O, tanrının iradesine uymaz, ona katılır. Bilge bu alemde her şeyin ebedi bir kanun gereğince olduğunu bilir. Her şeyi cesaretle karşılamak lazımdır; çünkü tüm sevinçlerimiz ve acılarımız daha doğduğumuz an belirlenir ve bunların değişmesi mümkün değildir. Yaşadığımız hiç bir şey tesadüf değil, bir sonuçtur. Bilge bunu bildiği için kaderini anlar ve ona seve seve katlanmaya hazırdır. Bilge bahtsızlıkların dışında değildir; ama onlara karşı silahlıdır; çünkü onun iyisi kadere bağlı değil, kendi içindedir. Bilge mutludur; çünkü mutluluğa muhtaç değildir. Bilge bu noktada tanrıdan üstündür; çünkü acılar ve felaketler tanrıya erişemezler, oysa bilgeye erişirler ve bilge onları yener. Tanrı, yaradılışının lütfuyla korku bilmez, bilge ise kendisi sayesinde.⁴⁷

Seneca'ya göre mesut olmak, doğru bir muhakemeye sahip olmak ve varlığımızı oluşturan her şeye değer vermeyi bilmektir. *De Vita Beata* adlı eserinde Seneca: "Mutlu olmak, ne olursa olsun mevcut durumundan memnun olmak ve sahip olduğunu sevmektir" der.

Bilge olmak isteyen insan, kendisini bu amaca ulaşmaktan alıkoyan her şeyi terkederek, bütün gücü ile bilgelige atılmalıdır. Bir insanın bu uğurda fazla bir çaba göstermeden zengin olması, şeref ve itibar sahibi olması mümkündür; ama erdem sahibi olması mümkün değildir; çünkü uğrunda büyük çabalar harcamadan, tesadüfen bilge olmak olanaksızdır. Bilge, bu niteliğini kader ya da tesadüfe değil, kendi gayretlerine borçludur.

⁴⁶ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.198 (mek.82)

⁴⁷ Seneca, a.g.e., s.122 (mek.53)

Seneca felsefenin günlük yaşamda kullanılan zanaatları yarattığını ileri süren orta stoa filozoflarından Poseidonios'la aynı görüşte değildir. Poseidonios'a göre bir inde ya da mağaranın kavuğunda barınan insanlara ev yapmayı öğreten kişi bir bilgeydi; oysa Seneca'ya göre insanlara ihtiraslara neden olan şeyleri yapmayı öğretmek bir şeref değildir. Günlük hayatta kullanılan aletleri bulan, madenleri işlemeyi ve bina yapmayı öğreten bilgelik değil, insanın keskin zekasıdır. Bilgelik yüksektedir ve öğrencileri eller değil, ruhlardır. Seneca'ya göre doğa insanlara zorunlu kıldığı şeyleri zaten kendisi sağlar, bu nedenle zanaatçılara gerek yoktur. İnsanların mermer işçisi, dülger olmadan da barınmaları, ipekli kumaşlar olmasa da örtünmeleri mümkündür. Doğanın verdiği nimetlerle yetinildiği takdirde, kullanması için gerekli olanlara insanoğlu zaten sahiptir. Kendisine güçlükler yaratan yine insanın kendisidir; çünkü doğanın verdikleriyle yetinmez; önce gereksiz olanlarını, daha sonra zararlı olanları; ama daima daha fazlasını ister. En sonunda ise, doymaz hırsı insanı köleleştirir. Bu nedenle bilgenin zanaatlarla uğraşması mümkün değildir. Bilge, insanların düşüncelerinden boş hayalleri kovar, onlara kötülerle kötü sanılanlar arasındaki farkı gösterir. İnsanlara doğanın, tanrıların ve kendilerinin yapılarını öğretir. Pişmanlık getiren zevkleri mahkum ederek, iyileri över. O, bizzat davranışlarıyla insanlara gösterir ki, en mutlu insan, mutluluğa ihtiyaç duymayan ve en kudretli insan, kendi kendisine hükmeden insandır.

Seneca'ya göre bilgeliğin en önemli belirtisi, aklın tutkulara tümüyle hakim olmasıdır; zira bir defa tutkulara izin verilirse, akıl bu tutkuların seline kapılarak sürüklenir. Başlangıçta her duygu güçsüz ve uysaldır; ama başlamasına bir kere göz yumulduğunda, bir daha durdurulmaları olanaksızdır. Bu nedenle aşırı duygu ve tutkuların daha başlangıçta önlenmeleri gerekir. Seneca Lucilius'a yazdığı 116. mektupta Aristoteles ve Peripatoscuların ölçülü duygu ve tutkulara izin veren görüşlerine katılmamasının nedenlerini örneklerle açıklar. Peripatosculara göre öfke ve keder gibi duygulardan tümüyle arındırılmış bir insanın olabileceğini iddia etmek, insan doğasını bilmemektir. Bu nedenle Peripatosculara göre önemli olan tutkuları yok etmek değil, hafifletmektir. Seneca ise, *De Ira* adlı eserinde, ölçülü bir tutkunun ölçülü bir kötülükten başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Artmakla kötü olan bir şey, bir "iyi" değildir; çünkü gerçek erdem ne artar, ne de eksilir. Bir bilgenin en önemli ilkesi "sarsılmazlık" olduğuna göre, onda zıt duyguların olması olanaksızdır. Aristoteles'in, ruhtan öfke ve keder gibi duyguların tümüyle kovulmasının olanaksız olduğuna ilişkin iddiasına Seneca'nın yanıtı şöyledir:

İnsan ruhu her ödeve alışır. Dizgine vurulamayacak, boyunduruğa sokulamayacak kadar yabancı bir tutku yoktur. Zihin, kendisine emrettiği her şeyi başarır. İnsanda zihin ayrı bir yerde değildir. Tutkuların ileri gitmesini dışardan kontrol etmez. Tutkunun ve aklın ayrı bir yeri yoktur. Bunlar, zihnin iyi ve kötü duruma geçmesidir.⁴⁸

Peki, her insan gibi bir insan olan ve dolayısıyla pek çok insanın maruz kaldığı hakaretlerden payını alan bilgenin, bu hakaret ve kötü davranışlar karşısında tavrı nasıl olmalıdır? Epikuros'un görüşüne göre, bilge hakarete katlanmalıdır; oysa stoacılar ve Seneca'ya göre bilgeye hakaret edilemez. Bunu yapmaya çalışanlar olsa bile, onların bu eylemleri bilgeye ulaşmaz; çünkü hiç bir kötü kuvvetin, bu aşağılık alemden çok yücelerde bulunan bilgenin ruhuna erişebilmesi ve onu incitebilmesi mümkün değildir. Hiç kuşkusuz bu sözler, bilgeye hiçbir zaman kötü davranılamaz, bilgelige saldırılamaz anlamına gelmemektedir; çünkü yaralanmaz olmak, darbe yememek değil, yara almamaktır. Bilge de pek çok saldırıya hedef olur; ama bunların ona işlemesine izin vermez. Vurulmak, dövülmek, sövülmek hoş bir şey değildir; ancak bu kötülükler insana yalnızca ıstırap verebilirler; bilgenin erdemine bir zarar veremezler. Hakarettten incinmenin nedeni, ruh zayıflığıdır. Hakaretler ancak kendisini küçük gören, alçak ve zayıf ruhlara ulaşabilir. En büyük felakete gururla karşı koyan, bayağı insanların yenedemediği güçlükleri yenen bilge, kendi üstünlüğünü bilir ve kendisini küçük görmeye çalışan insanların sözlerini dikkate bile almaz. Bilge hiç kimseye bu hakkı tanımaz. Vücut acıları, sakatlıklar, bir dostun ya da evladın kaybı, savaşta vatanın uğradığı felaketler ve buna benzer acılar hiç kuşkusuz bilgeye de ulaşır ve bilge bunları duyar; ama yıkılmaz; onları yener, acılarını iyileştirip, yok eder. Kendisine yapılmaya çalışılan hakaretleri ise ya hiç duymaz ya da duysa bile gülüp geçer.⁴⁹

Seneca'nın bilgisi talihe asla güvenmez; gelecekteki kötülüklere kendini alıştıtır. Başkalarının uzun süre çekerek hafiflettikleri kötülükleri, bilge uzun uzun düşünerek hafifletir. O bilir ki, önceden beklenen felaketlerin darbesi insana daha yumuşak gelir. Beklenmeyen felaketin darbesi daha ağırdır; oysa insanlar sert sandıkları şeye alıştıkları zaman daha cesaretle katlanırlar. Bu nedenle bilge için hiç bir şey beklenmedik değildir, o her şeye hazırlıklıdır.⁵⁰ Üstelik bilge, başka insanlara bir felaket gibi gelen zararların, kayıpların, ıstırap ve işkencelerin, sürgün, yas ve ayrılıkların bir kötülük olmadığını bildiği için, bunlara çok daha kolay katlanır.⁵¹

⁴⁸ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.112

⁴⁹ Paksüt, a.g.e. s. 138-140

⁵⁰ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*. s.182 (mek.76)

⁵¹ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.76

Seneca'nın felsefesinde en temel kavramlardan biri azla yetinmek ve doğaya uygun yaşamaktır. Doğaya uygun yaşayan, onun verdikleriyle yetinen insan asla fakir değildir; halkın düşüncesine göre yaşayan ise, hiç bir zaman zengin olamaz. Doğal arzular sınırlıdır; oysa diğer insanların ve modanın etkisinde kalan aldatıcı arzuların sınırı yoktur, doymak bilmezler. Bu nedenle zenginlik ve yüksek mevkiler hor görülmeli, azla yetinilmelidir. Ne var ki, Seneca'nın bu açıklamaları bilgeye zenginliği yasakladığı anlamına gelmemektedir. O halde, bilge ile diğer insanlar arasındaki fark nedir? Bilge servetini her an kaybedebileceği bir şey olarak görür ve onsuz da yaşayabileceğini bilir. O, tüm lütufları, serveti, şerefi, şöhreti kendisinden geri alındıkları zaman sarsılmayacak şekilde kabul eder. Servet bilgenin yanında köleliktedir, bilge olmayanın yanında ise iktidardadır. Bilge servete bağlanmaz. Hiç birini kovmaz ama giderlerse, kayıtsız kalır. Üstelik bilge zengin olunca, erdemini daha iyi gösterebilir; çünkü yoksulluktaki erdem, bükülmek ve alçalmamaktır; oysa zenginlikte ölçülülük, cömertlik, tutumluluk, iyilikseverlik gibi bir çok erdem vardır.⁵²

Erdem Anlayışı

Seneca'nın ahlak felsefesinde çok önemli yer tutan kavramlardan biri de "erdem"dir. Seneca'ya göre her şey kendine özgü iyiliği ile değerlidir; insandaki "en iyi" ise, akıldır. Akıl doğru ve erginse, insanın mutluluğunu gerçekleştirir. Erdem de, insanın aklını kendi yaratılışının sınırlarına kadar geliştirmesi, yetkinleştirmesidir. Seneca'ya göre erdeme yetkin akıl demek de mümkündür.⁵³ O, gerçek ve değişmez bir kanıdır. En büyük iyilik ve tek mutluluk olan erdem, yarattığı düzen, yaraşanı yapması, kararlılığı, her davranışının birbiriyle uyumlu olması ve her şeyi aşan büyüklüğü ile kendini belli eder.⁵⁴

Zevk, sanıldığı gibi insanlara mutluluk vermez, tam tersine mutluluğun önünde bir engeldir. Mutluluğa varmanın yolu doğaya, dolayısıyla akla uygun yaşamaktır; oysa zevk duyulara bağlı olması nedeniyle hem doğaya hem de akla karşıdır. Bu nedenle zevk, kendisinden kurtulunması gereken bir hastalıktır. Epikuroscular iyiyi duyularda, stoacılar ise ruhta bulurlar. Seneca'ya göre eğer duyu iyiye hükmetseydi, hiç bir zevki reddetmez ve hiç bir acıya katlanmazdı; çünkü zevkler tatlıdır ve insanı çekerler; acılar ise incitici oldukları için istenmezler. Bu nedenle Seneca şöyle der: "Duyulara istediğimiz ve

⁵² Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*, s.80-89

⁵³ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.179 (mek.76)

⁵⁴ Seneca, a.g.e., s.302 (mek.120)

istemediğimiz şeyler hakkında bir yetki tanınırsa, iyi ile kötü hakkındaki hükmü duyular verecek olursa, insan neler yapmaz ?"⁵⁵

Seneca erdemi dört bölüme ayırır; *temperantia*,⁵⁶ *fortitudo*, *providentia*, *Justitia*. Cesaret, korku veren her şeyi hor görür, ona tepeden bakar. İlimlilik aşırı zevklere hükmeder; kiminden nefret ederek onları reddeder, kimini ise sağlıklı bir ölçüye indirir, bilir ki arzulanan her şey için en iyi ölçü, istenilen kadar değil, gerekli olduğu kadardır.⁵⁷ İleri görüşlülük yapılması gerekenleri önceden farkederek. Adalet ise verilmesi gerekenleri dağıtır.⁵⁸

Erdemleri böylece anlattıktan sonra Seneca, 95. mektubu ile Lucilius'u uyarır: "Erdemin ne olduğunu anlamazsak, hiç bir işe yaramaz bu: bir tek midir erdem, yoksa bir kaç tane mi ? Aynı ayrı mıdır bu erdemler, yoksa birbirlerine bağlı mıdır ? Öyle ki, birine sahip olan hepsine de sahip olur mu? Aralarındaki ayrım nedir?"⁵⁹ Seneca'ya göre tüm bu erdemler birbirine eşittir, aynı değerdedir. Sükunet, sadelik, hoşgörü, kararlılık, iyi huylu olma, dayanma gücü vb...tüm bu erdemlerin temelinde, ruhu doğru ve bükülmez kılan erdem yatar. Sevince katlanma ile acıya sarsılmadan dayanma arasında hiç bir fark yoktur. Aynı şekilde ılımlı zevklerle yetinmenin ya da işkencelere katlanmanın erdemleri de birbirine eşittir. Erdem daha büyük ya da daha küçük bir hale konamaz, hep aynı düzeyi korur. Tüm yetkinliklerini içinde taşıdığı, kendi kendisiyle tam bir bütün olduğu için azalıp çoğalması mümkün değildir; çünkü o "en iyi"dir. Eğer erdemin dışında olan şeyler onu büyültüp küçültebilseydi, erdem ortadan kalkardı. Erdem, mümkün olan iyiliklerin en üstünüdür, ondan daha iyisinin olması mümkün değildir. Daha iyisinin oluşmadığı şeyler de birbirlerine eşittirler. En yüksek iyi olan erdem ve ondan doğan mutluluğun hiç bir şeye ihtiyacı yoktur; ölüm, hastalık, ıstırap vb. felaketlere karşı duyusuzdur, onları hor görür. Tüm çilelere hiç yakınmadan sabırla, dahası isteyerek katlanır çünkü başına gelen şeylerin rasgele olmadığını bilir.

⁵⁵ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*, s.20

⁵⁶ *Temperantia* : ılımlılık, ölçülü olma, arzuları gemleme.

Fortitudo : cesaret, acılara katlanma gücü, korkuları bastırma.

Providentia : ileri görüşlülük, öngörü.

Justitia : adalet.

⁵⁷ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.219 (mek.88)

⁵⁸ Seneca, a.g.e., s.302 (mek.120)

⁵⁹ Seneca, a.g.e., s.258 (mek.95)

Seneca'ya göre isteksizce ve zorlanarak yapılan hiç bir şey erdemli değildir. Erdemli insan karşılaştığı hiç bir engeli kötülük olarak görmez ve yapılması gerekeni içtenlikle, severek yapar; çünkü o bilir ki, olan her şey evrenin genel iyiliği için olur.⁶⁰

İnsanların mutsuzluklarının nedeni dışarda değil, kendi içlerindedir. İyileşemiyorlar; çünkü hasta olduklarının farkında değiller. İyileşebilmeleri için önce kusurlarını bilmeleri ve bu kusurlar iyice yerleşmeden önce onlardan kurtulmaları gerekir; ama bu kusurlar yerleşse bile, umutsuzluğa kapılmak için bir neden yoktur; çünkü inatçı bir çabanın, sürekli, titiz bir bakımın yenemeyeceği kusur yoktur. Hiç kimseye bilgelik, akılsızlıktan önce gelmez. Erdem doğuştan değildir, sonradan insanın kendi çabaları ile öğrenilir ve erdemleri öğrenmek, kusurlardan kurtulmaktır. Bir defa edinilen bir erdem, artık bir daha ruhtan silinmez; çünkü doğaya uygundur. Doğaya aykırı olan kusurlardır ve doğaya aykırı hiç bir şey yerinde iyi tutunamaz, sökülüp yok edilebilir;⁶¹ ama Seneca'ya göre erdemleri yalnızca öğrenmek yeterli değildir. Eğer erdem yüreğimizin derinliklerine işleyip, orada uzun süre kalmazsa, vaadettiklerinden hiç birini sağlayamaz.⁶²

İnsanı erdeme yönelten şeyler nelerdir? Seneca'ya göre erdem yoluna giren insana bu konuda en yararlı olan şey, bilge insanlarla kurulan ilişkidir. Örnek insanlarla bir arada olan kişiler, onlardan nasıl yararlandıklarını anlamazlar bile ama yararlanırlar; çünkü bu yakınlık onları sık sık görmek, ruhlara şerefli düşünceleri özümsetir, kararsız, hataya eğilimli ruhları doğru yola yöneltir. Örnek insan konuşmadığı zaman bile yararlıdır. Erdemin bir bölümü öğretiden, bir bölümü uygulamadan oluştuğu için, kurallar ve uyarılar da öğretici bir rol üstlenirler. Yapılması ve kaçınılması gereken şeylerin bilgisi olan kurallar ve sık sık yinelenerek, ruha işleyen yanlış kanıları kovan uyarılar erdem yolunda ilerleyen kişinin ruhunu eğitirken, kusurlarını da yok ederler.⁶³

Peki, erdem kendini nasıl belli eder? Hiç bir zaman kaderine lanet etmemek, başına gelenler karşısında neşesini yitirip acıya kapılmamak, erdemnin belirtileridir. Erdemli insan suç işlemez, hırsla kapılmaz, doğaya uygun yaşar. O, koşullar ne olursa olsun mutluluğunu yitirmez gücünü kaybetmez.

Seneca'nın erdemle ilgili görüşlerine ilişkin olarak değineceğimiz son konu, onun halkla ilgili görüşleridir. Stoanın erdem konusundaki katı idealizmini sürdürmemesine karşın bilge olanlar ve olmayanlar ayrımı Seneca'da da vardır. Ona göre kötü

⁶⁰ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.150 (mek.66)

⁶¹ Seneca, a.g.e. , s.115 (mek.50)

⁶² Seneca, a.g.e. , s.170 (mek.71)

⁶³ Seneca, a.g.e. , s.246 (mek.94)

davranışların nedeni başkalarına uymak, onların davrandığı gibi davranmaktır; çünkü insanların çoğu kendi akıllarını kullanmaktansa, başkalarının fikirlerini benimsemekte ve onları taklit etmektedir. Oysa Seneca'ya göre hayatta en çok geçilen, en kalabalık yol, en çok aldatan yoldur; çünkü başkasının ardına takılan insan kendi gitmek istediği yere değil, onların gideceği yere varır. *De Vita Beata* adlı eserinde, "en iyi olan, her zaman çoğunluğun hoşuna gitmez"⁶⁴ diyen Seneca, Lucilius'a yazdığı mektupta da Epikuros'tan alıntı yaparak şöyle der: "Hiç bir zaman halkın hoşuna gitmek istemedim. Benim bildiğim şeyleri halk beğenmez, halkın beğendiği şeyleri ben bilmem"⁶⁵. Peripatoscuların, akademialıların, stoalılarının ve kyniklerin paylaştığı bu düşünceye o da katılmakta ve halkın erdemi sevmediğini düşünmektedir. Halkın beğenisi erdemden çok kötülöklere yönelir, çünkü erdemi anlamak kolay değildir. Böyle olunca onların beğenilerinin erdeme yönelmemesi de doğaldır. Seneca'nın küçümsediği yalnızca aşağı bir hayat seviyesinde yaşayan halk değildir. O, mevkii ve serveti ne olursa olsun tüm tembelleri, zevk düşünlerini kısaca erdemsiz olan herkesi küçümsemiştir.

Bilgelik ve erdem kavramlarının yanısıra doğaya uygun yaşamak, tanrı, kader, talih, dostluk, ölüm, intihar, ödev, ceza, merhamet ve iyilik kavramları da Seneca'nın felsefesinde önemli bir yer tutan ve sık sık bahsettiği kavramlardan bazılarıdır. Buraya kadar anlattıklarımızda sık sık geçmesinden dolayı "doğaya uygun yaşamak" üzerine daha fazla bir şey söylemeyi gereksiz bularak, diğer kavramlardan kısaca bahsetmek istiyoruz.

Kader Anlayışı

Seneca'ya göre insanın yazgısı doğduğu anda belirlenmiştir ve değiştirilemez. Her şey tam bir belirlenim içinde olup biter ve her olay bir başka olayın kaçınılmaz bir sonucudur. Bu nedenle kadere karşı koymanın ya da sızlanmanın hiç bir anlamı yoktur. Seneca *Naturales Quaestiones* adlı eserinde kader anlayışını evrendeki her şeyin, her hareketin zorunluluğu olarak anladığını ifade eder. Bu, hiç bir kuvvetle kırılmayan, sunu ve kurbanlarla değiştirilemeyen bir zorunluluktur;⁶⁶ ancak yine aynı eserin bir başka yerinde:

...Fakat ben burada, yıldırımları önlemeyi düşünenlerin ve kefaret ayinlerinin, tehlikeyi bazan azaltmaya, bazan savmaya yaradığına inananların tarafını tutacağım....

⁶⁴ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü* . s.19

⁶⁵ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.83 (mek.29)

⁶⁶ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü* . s.214-215

.....
Zira ölümsüz tanrılar, bazı şeyleri askıda bırakmışlardır. Öyle ki, tanrılara yalvarılır, dua edilirse, iyile döneceklerdir. Yani bu kadere karşı değildir; bu da kaderin içindedir....

.....
Bir insan, geleceği tanrılar tarafından bildirilen felaketleri kefaretle karşılarsa, tehlikeden kurtulur; fakat bunu yapması da kaderin içindedir....

.....
Hem kader vardır hem de insan kararında nasıl serbesttir ? Bunu sırası gelince söylerim....

der; ama başvurduğumuz kaynaklara göre Seneca'nın günümüze kadar gelen eserlerinde, kader ve insan iradesinin birlikte nasıl mümkün olabileceğine ilişkin bir açıklamaya rastlanmamıştır. Stoa öğretisinin çok tartışılan bu tutarsızlığı Seneca'da da karşımıza çıkar.

"Seneca'da Ahlak Görüşü-Zevk Anlayışı" adlı eserinde Dr. Fatma Paksüt Seneca'nın kaderi, insanın ne yapacağını tanrının önceden bilmesi olarak düşünmüş olmasının güçlü bir olasılık olduğunu, aksi halde Seneca'nın özgürlükleri olmadığını düşünmesine karşın insanlara sürekli akıllarını kullanmalarını önermesinin anlamsız olacağını belirtir. Büyük doğa olayları gibi bir çok olay vardır ki, insanın gücü bunları değiştirmeye yetmez; ama yine de Seneca'ya göre insanın bazı olaylara hakim olması elindedir. Başına hangi olayların geleceğini insan seçemez ama; bu olaylara karşı göstereceği tepkiyi seçebilir. Seneca'ya göre insanın karşılaştığı olaylarda takınacağı tavır, tümü ile kendi tercihinin bağlıdır. Kararı veren kendisidir ve her olayda takınılan tavırlar, insanın hayatını bir şekilde etkiler. Seneca bu nedenle insanlardan düşünerek hareket etmelerini ister.

Seneca'nın *Naturales Quaestiones* adlı eserinden yapmış olduğumuz alıntılar, iyilik ya da kötülüğün kaderden gelmediğine ilişkin olarak Lucilius'a yazdığı 98. mektuptaki bazı ifadelerle birlikte düşündüğümüzde, bizde, Seneca'nın kaderi insan özgürlüğüne hiç yer bırakmayan tam bir belirlenim olmaktan çok, tanrının insan eylemlerini önceden bilmesi olarak düşünmüş olmasının mümkün olabileceği kanısı uyanmaktadır. Seneca Lucilius'a şöyle seslenir:

...Çünkü Lucilius, bize iyilik ya da kötülüğün kaderden geldiğini düşünenler aldanyorlar. Kader bize iyilik, kötülük için malzeme sağlar, bizde iyile, kötüye

dönülecek olan şeylerin ilkel maddesini verir; çünkü ruh, başlı başına her türlü kaderden daha güçlüdür, onu her iki yöne çekebilir, mutlu, mutsuz yaşamının nedeni olur kendisi için. Kötü bir ruhsa, her şeyi kötüye çevirir, en büyük iyilik görüntüsü altında gelseler bile! Dürüstse, bozulmadan kalmışsa ruh, kaderin çarpık yanlarını düzeltir; sert, dikenli yanlarını, katlanma sanatını kullanarak yumuşatır. İyi günleri minnetle, alçakgönülle, kötü günleri azimle, cesaretle karşılar⁶⁷

Seneca'nın eserlerinde, özellikle bilgenin davranışlarından ve erdemden bahsederken, yukarıdaki örneğe benzer ifadeler oldukça sık yer alır. Onun, evrende hüküm süren tam bir belirlenimle, insanın seçme özgürlüğünü nasıl bağdaştırdığına ilişkin bir açıklamasına rastlanmamasına karşın, biz Fatma Paksüt'ün adı geçen eserindeki açıklamalarına dayanarak bu ifade ile onun insanın davranışlarını değil, evrenin oluşumu ve doğa yasalarını kastettiğini düşünmekteyiz. "İnsan başına gelecek olan olayları seçemez; ama bu olaylara karşı tepkisini seçebilir" ifadesi de bu düşüncemizi doğrular gibi görünmektedir. Evrendeki belirlenimin insan davranışlarını da kapsadığını ve ona hiç bir seçim hakkı tanımadığını düşünen bir filozofun, insanlara bilgenin davranışlarını örnek olarak göstermesi ve erdemi tanıtmaya çalışması, bize de pek olası gibi gelmemektedir.

Seneca'ya göre başımıza önceden düşünmediğimiz hiç bir şey gelmemelidir, yalnızca alışılmış şeyleri değil, olabilecek her şeyi düşünüp, kendimizi her türlü olaya karşı hazırlamalıyız.

Kaderin canı isterse en şaşıla bir yerden koparıp alamayacağı ne var ki? Görkemliyle ışık saçmaktayken, pırıl pırılken, kader her şeye saldırıp sarsmaz mı? Zor sarp tanır mı kader? ... Zevklerin içinden acı nedenleri doğar. Barışın ortasında savaş çıkıverir, bize huzurun güvencesi olan şeyler korkuya dönüşür; dost düşman, düşman arkadaş olur. Yazın ortasında, kış fırtınalarından daha büyük fırtınalarla, ansızın patlayan fırtınalarla çalkalanır denizin sükuneti.⁶⁸ ...

Bu nedenle Seneca, her şeyi göz önüne alıp düşünmemiz ve ruhumuzu olabilecek her türlü felakete karşı güçlendirmemiz gerektiğini söyler; çünkü kazanılan her şey bir gün yitirilecektir. Evreni düzenleyen ve yöneten güç tarafından belirlenen kader, yalnızca insanlara değil, tanrılara da hükmetmektedir. Tanrı, geriye dönüşü ve bozulması mümkün

⁶⁷ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.265-266 (mek.98)

⁶⁸ Seneca, a.g.e. s.233 (mek.91)

olmayan bu yasayı bir kez buyurmuştur ve artık tüm insanlar gibi o da bu yasaya bağlıdır, uymamazlık edemez.

...Bu işte gücenecek kırılacak bir şey yok: bu yasalarla yönetilen bir dünyaya açtık gözlerimizi. Hoşuna giderse, uy bunlara; gitmezse istediğin yoldan çık git! Eğer özellikle sana karşı konmuş bir madde varsa, gücen ! Yok eğer bu zorunluluk küçüğü de büyüğü de bağlıyorsa, her şeyi çözüp atan kaderle barış içinde ol.⁶⁹ ...

Eğer insan kader üzerine düşünüp, onu anlamaya çalışsa, tanrının iradesine uymakla yetinmez, ona seve seve katılırdı; çünkü acılar ve felaketlerle karşılaşarak, bunları yenen insanın ruhu güçlenir ve yücelir. Demetrius'un sakin ve kaderin hiç bir tokadını yememiş yaşamları "ölü deniz" e benzetmesine katıldığını belirten Seneca: "Seni iğneliyerek uyandıracak hiç bir şeyin olmaması, ruhunun sağlamlığını deneyebileceğin hiç bir uyarının, hiç bir aksaklığın olmaması, hiç hırpalanmadan huzur içinde yata kalman, sakin yaşam sürmek değil, düpedüz uyuşukluktur." der.⁷⁰

Yine Lucilius'a hitaben yazdığı *De Providentia* adlı eserinde Seneca, hiç bir felakete karşılaşmamış insanların, genel kanının tersine şanssız olduklarını söylemektedir; çünkü insanın gerçek gücünü bilebilmesi için kendisini sınaması zorunludur. Bir takım felaketlerle yüzyüze gelmeyen bir insan gücünü sınamadığı gibi, zafer duygusunu da tadamaz. Üstelik, gününü gün ederek yaşayan o insan henüz farkında değildir; ama ileride onu çok büyük acılar beklemektedir. Her insan gibi o da felaket ve acıyı tadacaktır, kimse yasanın dışında değildir. Lucilius'un, tanrının iyi insanları sevmesine karşın niçin felaketlerin daha çok iyilerin başına geldiğini sorması üzerine yazdığı *De Providentia* adlı eserinde Seneca, insanları tanrı tarafından sevilenler ve sevilmeyenler olarak ikiye ayırır. İnsanların tümünde tanrısal ruh olmasına karşın, tanrının sevdiği insanlar, taşıdıkları onurun farkında olan, erdem ve bilgelik yolunda ilerleyen insanlardır. Eğitimini üstlendiği bu insanlara tanrı tarafından uygulanan eğitimin çok katı ve disiplinli olduğunu anlatan Seneca, bu eğitimi romalı bir babanın çocuklarına verdiği eğitime benzetir; çünkü tıpkı bu romalı baba gibi tanrı da onların mükemmel ve kusursuz olmalarını istemektedir. Felaketler doğal olarak iyilerin başına gelir; çünkü iyi insanların güçlü ve dayanıklı olmaları için felaket ve acılara katlanmaları zorunludur. Üstelik, karşıt şeylerin biraraya gelmesinin mümkün olmamasından dolayı, iyi insanların başına gelen felaketlerin bir kötülük olarak görülmesi Seneca'ya göre bir yanılıdır. İyi bir insanın başına kötülük gelmesinin olanaksız olması nedeniyle sıradan bir insana bir kötülük gibi

⁶⁹ Seneca, *Ahlaki Mektuplar* , s.235 (mek.91)

⁷⁰ Seneca, a.g.e. , s.158 (mek.67)

görünen bu felaketler aslında bir kötülük değil, bu insanları bilgelik ve erdeme hazırlayan alıştırmalardır. Asıl kötü olan şey aşırı iyi talih yüzünden körletilmektir. Kader, hiç zorluk çekmemiş olan bu kişileri, uğraşmaya değmeyecek kadar değersiz bulur ve kendine rakip olarak güçlü ve dayanıklı insanları seçerek, onları onurlandırır.

Seneca'nın eserlerinde tanrı kavramı kimi zaman karşımıza çoğul eki alarak, "tanrılar" şeklinde çıkar. İlk bakışta Seneca'nın tanrı anlayışı hakkında belirsizliğe yol açan ve kimi zaman kudretli ve büyük, tek bir tanrının, kimi zaman ise birden çok tanrının varlığının kabul edildiği kanısını uyandıran bu durumun nedeni, Seneca'nın tanrısal kudretin evrendeki çeşitli görünüşlerini "tanrılar" sözcüğü ile ifade etmiş olmasıdır. Çok tanrıcılığın yaygın olduğu bir dönemde eser veren Seneca'nın bu ifadeyi yadırganmamak ve bu kimseleri tek tanrı fikrine alıştırmak için kullanmış olması da mümkündür. Seneca evreni kuran ve yöneten, büyük ve kudretli tek bir tanrının varlığına inanıyor ve bunu kimi zaman "talih", kimi zaman "doğa", kimi zaman ise "kader" sözcüğü ile ifade ediyordu⁷¹.

Seneca'da şüphe uyandıran bir diğer kavram da "talih"tir; çünkü Seneca'nın insanlara önerdiği kurallardan biri "tanrı iradesine uymak", diğeri ise "talihi hor görmek, yenmek" tir. Tanrının adlarından biri olan talih terimi kimi zaman sevilip sayılması ve boyun eğilmesi, kimi zaman ise hor görülüp, yenilmesi önerilen bir kavram olarak açıklanmaya ihtiyaç göstermektedir. Bunun nedeni Seneca'nın hem tanrının adını, hem de kaderinden insana düşen payı aynı sözcükle ifade etmiş olmasıdır. Seneca'nın hor görülmesini ve yenilmesini önerdiği talih, kaderden insanın payına düşen kısmını ifade etmektedir.⁷²

Özgürlüğün Önündeki En Büyük Engel : Korku

Seneca'ya göre yüce ve güçlü bir ruh, kaçınılması ve istenmesi gereken her şeyi öğrenmiş, olaylara başkalarının fikirlerine göre değil, doğanın gereklerine göre değer biçen, düşüncelerinde ve davranışlarında dengeli, ulu ve atak, iyi talihte de, kötü talihte de yenilmeyen, başına gelen her olayın üstesinden gelen, zarif, ılımlı, donanımlı, bocalama nedir bilmeyen, cesur ve kararlı bir ruhtur. Tam anlamıyla erdemin bir örneği olan böyle bir ruh, hiç bir güç karşısında gerilemez, yenilmez. Geçici olayların karşısında ne şahlanır, ne de yerlere serilir. Böyle bir ruha sahip olmanın önündeki engellerden en büyüğü insanların içini ürperten kuşku ve korkulardır. Üstelik bu korkuların nedeni çoğu

⁷¹ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*, s.207

⁷² Paksüt, a.g.e., s.208

zaman, gerçekler değil, yanlış kanılarımızdır. İnsanlar başlarına gelebilecek felaketleri sürekli düşünerek acı çekerler.

Seneca Lucilius'a yazdığı bir mektupta, onu şöyle uyarır:

...Sana bir şey salık vereceğim: vaktinden önce mutsuz olmal Başında dolandığını sanıp korktuğun felaketler, belki hiç gelmeyecek başına, hiç olmazsa şimdiye değin gelmedi kesinlikle. O halde kimi korkularımız bize gerektiğinden çok acı veriyor, kimisi de hiç gerekmediği halde! Acımızı ya büyütüyoruz, ya vaktinden önce acı çekiyoruz ya da acıyı kendimiz yaratıyoruz⁷³

Seneca'ya göre, insan her şeyden kuşkulanırsa hiç bir yaşama nedeni kalmaz, hiç bir felaketin sınırı olmaz. Bu nedenle insanlar zihinlerinden geçenleri hiç bir eleştiriye tabi tutmaksızın doğru kabul etmemelidirler; çünkü zihin kimi zaman kötü bir şey olacağını bildiren bir belirti olmaksızın kendi kendine yanlış hayaller kurar; ikircikli bir sözü kötüye yorar ya da kendine aslında olduğundan daha büyük bir hakaret payı çıkarır. Olması çok kuşkulu olaylardan, kesinlikle olacaktıymış gibi korkar. Bu nedenle öngörülü olmalı, umudumuzu da iyice tartmalı, sonucu belirsiz olan şeyleri iyiye yorarak, olmasını yeğ tuttuğumuz şeye inanmalıyız. Aslında Seneca'ya göre en iyisi, geleceği apaçık belli kötülüklerde bile, korkuyu içimizden söküp atmak, olabilecek en kötü şeyi düşünerek, kendimizi buna hazırlamaktır; ama eğer bunda başarılı olamıyorsak, hiç olmazsa bir güçsüzlüğü bir başka güçsüzlükle yenmemiz ve korkuyu umutla azaltmamızdır.⁷⁴

Öyle şeyler vardır ki, sırf korku verdiklerinden dolayı onlardan daha az korkulmalıdır. Sevdikleri, alıştıkları insanları bir maske altında görünce ödleri kopan çocukları örnek veren Seneca, yetişkinlerin de bazan tıpkı çocuklar gibi davrandıklarını, dolayısıyla yoksulluk, hastalık, güçlülerin zorbalığı ve ölüm gibi korkunçluk maskesi takmış olayların, bu insanları ürküttüklerini söyler. O'na göre her şeyden önce, olayları gördükleri kargaşalıktan soyutlamamız ve onun özünde ne olduğunu anlamaya çalışmamız gerekmektedir. Böyle yaptığımızda göreceğizdir ki, korkunçluk maskesi ile gelen bu olayların tüm korkunçluğu görüntüdedir, olayın kendisinde korkunç bir şey yoktur.⁷⁵

⁷³ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.48 (mek.13)

⁷⁴ Seneca, a.g.e. , s.49 (mek.13)

⁷⁵ Seneca, a.g.e. , s.74 (mek.24)

...Önce kendini ölüm korkusundan kurtar: ölüm bizi boyunduruk altında tutar; arkadan da yoksulluk korkusundan kurtar. Yoksullukta hiç bir kötülüğün olmadığını öğrenmek istersen, bir fakarının, bir de zenginin yüz ifadelerini karşılaştır birbiriyile: fakara çok kez hem de daha içten güler; hiç bir derd oturmaz yüreğine; içine bir endişe düşse bile, hafif bulutlar gibi geçer gider. Hani şu mutlu denen kişilerin güler yüzü ise yapmacıktır, ağır, sancılı bir hüznün okunur yüzlerinde; o sırada açıkça mutsuz olduklarını gösteremeyecekleri için, yüreklerini kemiren sıkıntılar içinde mutlu görünmek zorunda oldukları için, daha da ağırlaşır bu hüznü!

Seneca'ya göre, doğadan ayrılan her istek, rastlantıların kölesi olması nedeniyle korkularla yüz yüze gelmek zorundadır.⁷⁶ Aynı şekilde para sahibi olmak da endişe ve korkuları beraberinde getirir; çünkü bu paranın sahipleri, her zarara uğrayışta, bu kaybı gözlerinde büyütür ve inlerler. Bir kayıpları olmadığı zaman ise, kazanamadıkları şeyleri düşünerek üzürlürler⁷⁷. Üstelik açgözlülükle para ve altın biriktiren bu insanların da, tıpkı haksızlık yapıp, zarar veren zorbarların verdikleri zarar nedeniyle korkmaya mahkum olmaları gibi, kendilerini güven içinde hissetmeleri olanaksızdır.⁷⁸ Bu yüzden insan kendini daha aşağısına inemeyeceği kısıtlı koşullara indirmelidir.⁷⁹ Seneca'ya göre korkunun en büyük devalarından biri, tutkuların sona ermesidir; çünkü beklentisi olmayan insanın korkusu da olmaz.⁸⁰

Korkularımızın bir diğer kaynağı da, içimize yerleşmiş bulunan beden sevgisidir. Seneca bedeni korumak ve onu belli bir noktaya kadar hoş tutmak gerektiğini inkar etmez; ama ona köle olunmasını kabul etmez. Bedene büyük bir titizlikle bakılmalıdır; ama gerektiğinde o bedeni alevlere atmakta da duraksanılmamalıdır⁸¹. Bedene gelebilecek hastalıklardan kaçınmaya çalışmamız en doğrusudur; ama bu her zaman mümkün değildir. Yaşlılık hastalıkları, çeşitli acı ve sancılar başımıza geldiğinde, bize, bu acıların katlanmayı bilirsek hafif olduklarını hatırlatır, katlanamadığımız acılar ise zaten uzun sürmezler⁸².

Kimi zaman hastalık insana çok ıstırap verir; ama bu, acıları dayanılır kılan aralıklarla olur. Örneğin çok şiddetli ıstıraplar uzun sürmez; ıstırapın şiddeti, ıstırapa son verir. Kısacası ıstırap ya dayanılacak kadardır ya da kısa sürer. İnsanların bu acılara

⁷⁶ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.267 (mek.98)

⁷⁷ Seneca, a.g.e., s.292-293 (mek.115)

⁷⁸ Seneca, a.g.e., s.280 (mek.105)

⁷⁹ Seneca, a.g.e., s.65 (mek.20)

⁸⁰ Seneca, a.g.e., s.34 (mek.5)

⁸¹ Seneca, a.g.e., s.50 (mek.14)

⁸² Seneca, a.g.e., s.75 (mek.24)

katlanamamalarının nedeni, yalnız vücutları ile yaşamaları ve ruhlarını kuvvetlendirmeye hiç çalışmamış olmalarıdır. Eğer bu insanlar düşüncelerini acılardan ayırıp, başka taraflara çevirseler ve kendilerinin iyi taraflarını hatırlasalar, çektikleri acılar hafiflerdi. İnsanların bu acılardan korkmamaları ve onları hafifletmeleri için Seneca, onlara acı ile alay edecek şekilde ruhlarını kuvvetlendirmelerini önerir. İnsanın daha önce gösterdiği cesaret ve erdemleri anımsaması, acılara aldırış etmeyen kahramanları düşünmesi ya da geçmişindeki güzel anıları yeniden yaşaması onun ruhunu güçlendirmeye yardımcı olacak yararlı girişimlerdir. Ayrıca Seneca'ya göre her şey, hakkında edinilen fikre bağlıdır. İstirap çektiğimize ne kadar inanırsak, o kadar çok ıstırap çekeriz. Acıları önemsemek, sürekli onları ya da geçmiş acıları anımsayıp, anlatmak ve yakınmak ıstıraplarımızı hafifletmediği bir yana, daha da arttırır. Bu nedenle ıstırap ve acıların altında ezilmemeli, onları hor görerek alay etmeli ve onları yenmeliyiz.⁸³

İnsanların bir diğer büyük korkusu, bir kötülük olmamakla birlikte, kötü bir görüntüsü olan ölümdür. Bunun en büyük nedenlerinden biri, ölümün bir çok nimeti elimizden alarak, alıştığımız şeylerden bizi yoksun bırakması, diğeri ise ölümden sonra başımıza gelecek şeyleri bilmememizdir; çünkü bilinmezlik ve ölümden sonra içine atılacaklarına inandıkları karanlık insanları ürkütür⁸⁴. Oysa ölümün hiç bir kötü yanı yoktur. Bu kadar çok korktuğumuz ölüm, yaşamı elimizden bütünüyle almaz, yalnızca ara verir. Tekrardan yeryüzü ve ışığa kavuşacağımız o günler, yine gelecektir. Seneca'ya göre yalnız insanlar değil, var olan her şey, tüm evren ölüme yargılıdır. Gördüğümüz her şey doğar, büyür ve parçalanarak yok olur; ama tümünden bir yokoluş değildir bu, daha çok bir çözülmüştür. Seneca'ya göre ölümden sonra ruh ya tanrılar arasında daha huzurlu, iyi bir hayata kavuşur ya da doğaya karışır ve tek varlığa döner; ama bir sıkıntısı olmaz, acı çekmez. O halde üzülp acı çekmek için bir neden yoktur⁸⁵. Eğer bu kadar zayıf ve vücudumuza bağlı olmasaydık, dikkatimizi kendimizden ayırıp biraz da evrenin işleyişine dikkat etmiş olsaydık görecektik ki, gözümüzün önünden kaybolan hiç bir şey kaybolmamıştır. Onları yaratan doğa daha sonra tekrar iade etmek üzere geri almıştır. Yaşam ve ölüm daima birbirini izler; bileşik çözülmüştür, dağılmış olan ise birleşir. Seneca'ya göre ölüm bize bir kerede gelmez; ama bizi alıp götürün o son ölümdür yalnızca. Kimi zaman biz insanların aniden öldüklerini görürüz, oysa aniden ölünmez, ona doğru yavaş yavaş yürürüz. Yaşamaya başlarken, ölmeye de başlarız. Her an yaşamımızın bir parçası bizden kopup gider. Yaşamımızın son anı ve son nefesimiz değildir ölümü getiren, daha doğduğumuz an ölümlerle birlikte yaşamaya başlarız. Son nefes, yalnızca ömrümüze

⁸³ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.74 -75

⁸⁴ Paksüt, a.g.e., s.35

⁸⁵ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.167 (mek.71)

noktayı koyar.⁸⁶ Aslında hiç kimse, bir gün kaçınılmaz olarak öleceğini bilmeyecek kadar cahil değildir; ama yine de insanlar, ölüm yakınlarına geldiğinde titreyerek yakınmaya başlarlar; ama bu yakınmalarla ya da yakarılarla kaderin değiştirilmesi mümkün değildir.⁸⁷ Bu nedenle yapılacak en iyi şey, yaşamla ilgili türlü endişeler duymaktan vazgeçip, onu tatlı bir hale koymaktır; çünkü hiç bir nimet, eğer insanın ruhu bir gün onu yitirmeye hazırlıklı değilse, sahibine zevk veremez.⁸⁸

Seneca, "İnsanlara karşı adaletli bir çok kişi gördüm; ama tanrılara karşı adaletli olan tek bir insan bile bulamadım. Her gün haksızlık yapmakla suçluyoruz kaderi; 'Neden filan kişi yaşamının yarı yolunda koparıldı? Neden falan kişi koparılmadı? Neden hem kendine hem başkalarına yük olan o ihtiyarlığı sürükleyip duruyor?' " şeklindeki yakınmalarımızı eleştirerek, doğanın bize değil, bizim doğaya uymamız gerektiğini ekliyor. Onun düşüncesine göre, özen göstermemiz gereken konu çok yaşamak değil, yeterince ve dolu dolu yaşamak olmalıdır⁸⁹. Çok yaşamak kaderle ilgili bir iştir; ama dolu bir yaşam sürmek tamamen insanın kendisine bağlıdır ve eğer insan dolu yaşadı ise, çok yaşamış demektir. Aslında hiç bir yaşam kısa değildir⁹⁰. Kimi insan hiç bir iş yapmadan, uzun yıllar yaşar; ama aslında o yaşamamış, yaşamakta durakalmıştır. Geç değil, çoktan ölmüştür. Diğeri ise genç yaşta ölür; ama kısacık yaşamında iyi bir yurttaş, iyi bir dost olma görevlerini yerine getirir, iyi bir evlat olur. Hiç bir konuda görevlerini aksatmaz, dolu dolu yaşar. Onun yaşı tamamlanmamış olmasına karşın yaşamı tamamlanmıştır.⁹¹ Ölümden korkarak sızlananlar, yaşamayı da bilmezler. Ölmeyi istemeyen insan, yaşamayı da istemiyor demektir; çünkü hayat ölüm koşuluyla verilmiştir insana. Ölümün adil, değişmez bir zorunluluğu vardır; kimseye uygulanmayan bir ayrıcalığın kendisine de uygulanmamasından dolayı yakınmaya kimsenin hakkı yoktur.⁹² Ölmenin erdemi yok olduğunda, yaşam bir köleliktir.⁹³ İnsanların ölümden korkmalarında ölümün bir suçu yoktur, hata doğrudan doğruya insanlardadır. İnsanın, acısını çekmeyeceği bir şeyden korkması, hiç hissetmeyeceği bir şeyden korkması kadar akılsızcadır.⁹⁴ Ölüm insanlara farklı zamanlarda ve farklı şekillerde geldiği için insanlar kimilerinin ölümü daha iyi, kimilerinin ki ise daha kötü oldu zannederler. Oysa iyi ölüm, kötü ölüm diye bir şey

⁸⁶ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.75 (mek.24)

⁸⁷ Seneca, a.g.e. , s.184 (mek.77)

⁸⁸ Seneca, a.g.e. , s.32 (mek.4)

⁸⁹ Seneca, a.g.e. , s.236 (mek.93)

⁹⁰ Seneca, a.g.e. , s.185 (mek.77)

⁹¹ Seneca, a.g.e. , s.237 (mek.93)

⁹² Seneca, a.g.e. , s.85 (mek.30)

⁹³ Seneca, a.g.e. , s.184 (mek.77)

⁹⁴ Seneca, a.g.e. , s.85 (mek.30)

yoktur; ölüm herkes için eşittir.⁹⁵ Kötü olan ölüm değil, ölüm korkusudur. Ölümün kendisi kötülük dışı olduğu için, tüm kötülük korkularının da dışında olması gerekir.⁹⁶

Seneca'ya göre her gün olması mümkün olan bir şey aniden olduğunda insanların şaşkınlıkları büyük bir akılsızlıktır. Sürekli örnekleriyle karşılaşmamıza karşın, biz onu kendimizden uzak sanırız, hiç birimiz ona ne kadar yakın olduğumuzu düşünmeyiz. Bu nedenle, sanki sürekli yaşayacakmışız gibi, yapmak istediklerimizi ya da yapmamız gerekenleri hep ileri bir tarihe erteleriz. Bu nedenle yaşamımız daima tamamlanmamış olarak kalır, hep bir şeyler ertelenir. Seneca yaşamla her gün hesaplaşmamızı önerir. Ruhumuzu öyle bir düzene koyalım ki, her günü sanki son günümüzmüş gibi yaşayalım ve her günkü yaşamımızın işlerini bitirelim.⁹⁷ Tanrı bize bir gün daha bağışlarsa onu da sevinçle karşılayalım.⁹⁸

Seneca insanın iyi yaşayıp, iyi ölmesi ve hiç bir şeyi isteksiz yapmaması gerektiğini düşünmektedir.⁹⁹ Sırf bir kaç soluk fazla alıp, biraz daha yaşamak için dayanılmaz acılar çekmektense yaşamına son vermek çok daha iyidir. Öte yandan yine Seneca'ya göre, "acısı yüzünden ölen insan zayıf ve korkaktır, acı çekmek için yaşayan insan da akılsız."¹⁰⁰ Eğer insanın çektiği acı onun zihnini ve ruhunu bozup, yaşamak için bulunduğu her nedene karşı bir engel oluyorsa, bu durumda yaşamına kendi elleri ile son vermek, bir yenilgi değildir. Önemli olan her ne pahasına olursa olsun biraz daha fazla yaşamak değil, iyi yaşamak ve iyi ölmektir; çünkü iyi ölmek, kötü yaşamak tehlikesinden korur insanı. Bu nedenle, eğer sürdüğü yaşam insanın hoşuna gitmiyorsa, istediği zaman çıkıp gitmek elindedir. Ayrıca, nasıl insan denize açılacağı gemiyi ya da oturacağı evi seçiyorsa, tıpkı bunu gibi ölümünün nasıl olacağını da kendi seçmelidir. Hoşa giden bir ölüm en iyisi olduğundan, kişi eğilimi neyse onu seçmelidir.

Zevk Anlayışı

Seneca'nın felsefesine iyi nüfuz edebilmek için göz ardı edilmemesi şart olan kavramlardan biri de zevk kavramıdır. Stoa felsefesine ve Seneca'ya göre zevk bir kötülüktür. Bir erdem olarak zevkten bahsedildiği zaman anlatılmak istenen şey yalnız bilgeye özgü olan ruhun neşeli olması hali ve sevinçtir. Sevinç, kendi iyilik ve gücünden

⁹⁵ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.154 (mek.66)

⁹⁶ Seneca, a.g.e., s.85 (mek.30)

⁹⁷ Seneca, a.g.e., s.271 (mek.101)

⁹⁸ Seneca, a.g.e., s.47 (mek.12)

⁹⁹ Seneca, a.g.e., s.139 (mek.61)

¹⁰⁰ Seneca, a.g.e., s.135 (mek.58)

emin bir ruhun doğal halidir. Bunun dışında kalan zenginlik, saygınlık, şöhret ve mevki gibi dışsal koşullara bağlı zevkler, gelecek kederlerin kaynağıdır. Sevincin en önemli özelliği ise asla acıya dönüşmemesi, tükenmemesi ve sürekli olmasıdır.¹⁰¹ Bu nedenle, bizi kötülüğe teşvik eden şeylerden mümkün olduğunca kaçınmalıyız, çünkü insanların büyük mutsuzluk ve acılarının nedeni, yaşamları için aslında hiç gerekli olmamakla birlikte, insanlara cazip gelen şeylere bağlanmaları ve onların zorunlu olduklarını düşünmeleridir; çünkü başlangıçta hoş gelen bu şeyler kısa bir zaman sonra alışkanlığa dönüşerek, bu insanları köleleştirirler.

İnsanların ruhunu alçaltarak, sefilleştiren zevkler yalnızca bedensel zevkler değildir. Büyüklük satmak, kendini beğenmek, böbürlenmek, geçici sevinçler, önemsiz şeyler için duyulan büyük heyecanlar, mal sevgisi, tembellik, alaylı sözler ve başkalarının çektiği acıdan zevk almak gibi ruhsal zevkler en az bedensel zevkler kadar yıkıcı ve zararlıdır. Bunlar insanın ruhunu alt üst ederek, zannedildiğinden de çok pahalıya mal olurlar. Üstelik neden olacakları pişmanlığın yanısıra bu zevkler dayanıksız ve vefasızdırlar. Oysa, zevk acıya dönüşmemeli yani sağlam ve sürekli olmalıdır.

Peki Seneca'nın "sağlam ve sürekli" olarak tanımladığı bu zevkler nelerdir ? Kısaca söylemek gerekirse, Seneca'ya göre gerçek zevk, bilgenin zevkidir.¹⁰² Bilge başkalarına iyilik etmekten, onların mutluluğuna katkıda bulunmaktan başka bir deyişle her erdemli ve güzel hareketten zevk alır. O, bayağı insanların almaktan duyduğu zevkten fazlasını, verirken duyar. Bir şey beklediği için değil, erdem öyle gerektirdiği ve öylesi zevk verdiği için iyilik yapar. Bilge vermek kadar almaktan da memnuniyet duyar ve aldığı şeye değil, veren insanın niyetine önem verir. Yapılan iyiliğin büyüklüğü küçüklüğü önemli değildir, her iyilik değerlidir ve bilge kendisine yapılan iyilikleri asla unutmaz, daima minnettarlık duyar ve anmaktan hoşlanır. Kötüler yalnız iyilik gördükleri zaman zevk duyarlar ve bu zevk de kısa sürer; çünkü yapılan iyiliği hemen unuturlar. Oysa iyiliğin bilgeye verdiği zevk uzun ve sonsuzdur. O, kendisine geçmişte yapılan iyilikleri anımsamaktan da zevk alır.

Seneca'ya göre vatanının uğruna kendini tehlikeye atmak, erdem uğruna pek çok sıkıntıya göğüs germek, arzularını sınırlandırmak, üzerine düşen görevleri yerine getirmek, hatta zevkleri hor görmek de birer zevktir. Eğer insan her anını erdemin emrettiği gibi geçirir, her gününü tüm ömrünü olduğu gibi düzenlerse, onun ruhu daima

¹⁰¹ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.234

¹⁰² Paksüt, a.g.e. s.239

sevinçli ve güvenli olur. Her şeyin üstüne yükselmiş bir ruhun yarınlardan bir beklentisi ya da korkusu olmaz; çünkü neşe ve sevinç daima onun içindedir.¹⁰³

Zevk anlayışını kısaca özetlediğimiz Seneca'nın eserlerinde Epikuros'un kısa ve özlü sözleri sık sık karşımıza çıkar. Mutluluğun sağlanmasında serveti hor görmenin ve azla yetinmenin önemini anlatırken Seneca, Epikuros ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Peki, zevk konusunda Seneca ve Epikuros'un görüşleri arasında bir benzerlik var mıdır? Gördüğümüz gibi zevk kelimesini, neşe ve sevinç anlamında kullanan Seneca, sağlam ve sürekli bazı zevklerin varlığını kabul etmektedir; ama zevkin "en yüksek iyi" olarak tanımlanarak amaç haline getirilmesi ve erdem ile zevkten sanki bir ve aynı şeylermiş gibi bahsedilmesi ona göre doğru değildir. Seneca'ya göre zevkin erdemden ayrılamayacağı düşüncesi yanlıştır. Seneca, eğer bu ikisi aynı şeyin ifadesi ise, zevkli bazı şeylerin dürüstlük ve erdeme olan aykırılıklarının ve erdeme uygun bazı şeylerin ise ıstıraplı oluşunun nasıl açıklanacağını sorar. Ona göre zevk ve erdem, birbiri ile karıştırılmamalı ve aynı şeyin ifadeleriymiş gibi düşünülmemelidir. Erdem daima zevkten ayrı ve ondan daha gerekli ve değerli olarak kabul edilmelidir; çünkü daha önce de görmüş olduğumuz gibi Seneca'nın felsefesinin temel amacı, ahlaki yozlaşmanın önlenmesidir. Zevkin en yüksek iyi olarak tanımlanması ve en büyük değer olması nedeniyle insanlara amaç olarak gösterilmesi, zaten sefahat ve kötülöklere düşkün olan insanların bu ahlaksızlıklarını meşrulaştırmalarına ve erdemin gereği olarak göstererek felsefenin ardına sığınmalarına neden olabileceğinden dolayı Seneca'ya göre tehlikelidir.

Seneca, stoacı görüşlere ters düşeceğini bile bile, Epikuros'un düşüncesinin doğru ve saygıya layık olduğunu düşündüğünü açıklar. Seneca'ya göre stoacıların erdeme ilişkin olarak anlattıkları şey, Epikuros'un görüşlerinden pek farklı değildir, bir nokta hariç: stoacıların erdeme sahip olmanın yolları dedikleri yerde Epikuros, zevke ulaşmanın yolları demektedir; ama bu ifade farkı, öze ilişkin değildir; çünkü Epikuros'un zevk anlayışı oldukça daraltılmış ve doğaya uygunluğu ifade eden bir anlayıştır. Bu zevk anlayışı, insanlara ahlaksızlık aşılaktan çok uzak, tam tersine, sefahata düşkün olanları hayal kırıklığına uğratabilecek bir anlayıştır; ama yine de "en yüksek iyi"nin zevk olduğunun söylenmesi, ahlak dışı davranışlara "bilgelik" adının takılmasına, bunların bir marifet gibi açığa vurulmasına ve böylece hiç olmazsa suçtan utanma meziyetinin de yok olmasına yol açabileceğinden dolayı sakıncalıdır. Utanılacak, çirkin şeylerin övülmesi ve şerefli bir ünvan olması, o toplumdaki gençlerin bozulmasını kolaylaştırır ve çabuklaştırır. Zevki övmenin en büyük tehlikesi budur. Seneca ve Epikuros'un varmak istedikleri hedef aynıdır; ama birinin "erdem" dediğine diğeri "zevk" demektedir. Bu isim değişikliği bir

¹⁰³ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*, s.240-241

yana bırakıldığında her ikisi de aklın hakimiyetini savunmaktadırlar. Her ikisi de acı getirecek bazı zevklerin terkedilmesi gerektiğini, buna karşın ilerde getirecekleri zevkten dolayı bazı acıların tercih edilmesi gerektiğini savunurlar. Her ikisinin de zevk anlayışları çok kanaatkar ve kurudur. Epikuros'un zevk derken anlatmaya çalıştığı şey, erdemli olmanın bilincinden doğan zevktir.¹⁰⁴

Seneca'nın Politikaya İlişkin Görüşleri

Seneca'nın felsefesi ahlak ağırlıklı olduğu için onun siyasal düşünceleri de ahlak ile ilgili görüşleri arasına dağılmıştır. Seneca politika ve devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğine ilişkin olarak görüşlerini derli toplu bir bütün halinde anlatmamıştır. Ahlaka ilişkin görüşlerini açıklarken, yeri geldiğinde devlet yönetimi ile ilgili görüşlerinden kısaca bahsetmiştir. Bu nedenle onun politikaya ilişkin görüşleri, farklı eserlerinin topluca gözden geçirilmesiyle derlenip, toparlanabilmiştir.

Seneca'ya göre tüm kötülüklerin kaynağı, doğal yaşamdan ayrılmaktır; çünkü başlangıçta insanlar arasında var olan ve bu varlığını uzun süre koruyan kardeşlik ve birlik, bir zaman sonra insanların her şeyi yalnızca kendileri için istemeleri nedeniyle yerini yıkım ve yoksulluğa bıraktı. Seneca'nın "altın çağ" olarak nitelediği bu dönemde uzman işçi ve zanaatçılara, lüks ve zenginliğe, dolayısıyla açgözlülük ve ahlaksızlığa yer yoktu. İnsanlar huzur ve barış içindeydiler; çünkü yaşamlarında doğal olmayan şeylere yer yoktu. Buna karşın, doğanın zorunlu olan her şeyi bol bol vermesi nedeniyle bu insanlar yaşamları için gerçekten gerekli şeyleri elde etmek için bir çaba göstermiyorlardı.

Hangi kuşak bundan daha mutlu oldu? Doğadan ortaklaşa yararlanıyorlardı. Doğa, ana gibi herkese kanatlarını açıyordu. Toplumun varlığına herkes katılıyordu huzur içinde. Ben neden içlerinden fukaranın bulunmadığı bu türe insanların en mutlu türü demiyeyim? Para hırsı en iyi durumdaki düzene bile saldırır, bir şeyler koparmak isterken kendi çıkarına çevirmek isterken, her şeyi yabancı yapar kendine, geniş bir mülkten küçücük bir toprağa indirger varlığını. Para hırsı insanları fukara yapar, her şeye can atayım derken, her şeyi yitirir....Hiç bir sınır aşımı, bizi eski çağdaki halimize getirmez. Her türlü davranışa baş vursak daha çok şeye sahip oluruz belki; ama eskiden bizimdi koca dünya! Toprak da işlenmeden daha verimliydi, yağmacılık yapmayan insanlar için bol bol veriyordu ürünlerini! Doğanın sunduğu her şeyi bulmak da, bulduğunu herkese göstermek de bir kıvançtı insanlar için. Kişinin bir başkasından ne fazlası ne eksisi vardı, iki can dost gibi

¹⁰⁴ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.241-247

paylaşıyordu her şey. Güçlü elini uzatıyordu hala güçsüze, ağgözlü kendinde olanı saklayıp, başkasını ihtiyacından bile yoksun etmiyordu henüz; insan, kendi çıkarı ile başkasının çıkarını eş tutardı. İş düşmezdi silahlara, insan kanıyla lekelenmemiş eller, olanca nefretlerini vahşî hayvanlara çevirmişlerdi¹⁰⁵ ...

Bu insanların en iyisi onları yöneterek yasaları belirliyordu; ama bu önderler, görevlerini kötüye kullanarak insanlar üzerinde egemenlik kurmaya çalışmıyorlardı; fakat yavaş yavaş bu düzen bozularak yerini huzursuz bir toplum ve zalim tiranlara bıraktı. Seneca'ya göre tüm toplumsal kötülüklerin ve köleliğin nedeni doğal yaşamdan ayrılmaktır. Gladyatör oyunları ve köleliğe karşı büyük eleştiriler yapan Seneca'ya göre kölenin esirliği ruhuna kadar gitmez, köle olan onun yalnızca bedenidir: "Senin 'kölem' dediğin adam, seninle aynı tohumdan gelmiştir, onunla aynı gökkubbe altında yaşamaktasın, onun gibi soluk alıyorsun, onun gibi yaşayıp ölüyorsun." ¹⁰⁶

Seneca'ya göre bir kölenin bedeni alınıp satılabilse de, onun ruhu hiç bir zaman köleleştirilemez; senatörlük, şövalyelik ya da kölelik giyilip çıkarılan giysiler gibi geçicidirler. İlke olarak evrensel sevgiyi öğütleyen stoa'ya uygun olarak Seneca da, insanların birbirlerini sevmek ve yardım etmek için yaratıldıklarını söyleyerek aslında efendi ile kölenin eşit olduklarını söyler. Seneca'ya göre "köle" olarak nitelendirilen bu insanlar, her şeyden önce bir "insan", "yoldaş" ve "arkadaş"tırlar. Lucilius'a şöyle der Seneca;

Senin yanından gelenlerden, kölelerinle bir aile gibi yaşadığını öğrenmek sevindirdi beni. Senin gibi ilerli görüşlü, bilgün bir insana yakışan da budur zaten. "Köle onlar!", Yok, insan onlar! "Köle onlar!", Yok, bir çatı altında yaşadığın insanlar. "Köle onlar!", Yok, kendi halinde dostlarını! "Köle onlar!", Yok, bizim köledaşıımız onlar, eğer kaderin onlar gibi bizim üstümüzde de eşit hakları olduğunu düşünürsen. Bu yüzden kölesi ile birlikte yemek yemeyi ayıp sayan şu insanlara güler geçerim ben: yemek yiyen efendinin yöresine bir sürü köleyi dikme adeti, o aşırı kendini beğenmişliğimizden ilerli gelmemiş de nereden gelmiştir?¹⁰⁷ ...

"Kölen kadar düşmanın var!" atasözünü söyleyenlere; "Onların düşman oldukları falan yok ya, onları düşman eden biziz." diyerek devam eder: "Öğütlerimin özeti şu: senden aşağı olanla, senden üstünün seninle yaşamasını istediğin gibi yaşa. Kölene neler

¹⁰⁵ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.231-232 (mek.90)

¹⁰⁶ Seneca, a.g.e., s.109 (mek.47)

¹⁰⁷ Seneca, a.g.e., s.107 (mek.47)

yapabileceğini düşündüğün zaman, efendinin de sana aynını yapabileceğini düşün. 'Ama benim hiç bir efendim yok ki!' diyorsun. İyi bir dönemdesin şimdi, belki de yarın bir efendin olurur."108

Kölelere uygulanan kötü davranışlar kadar, gladyatör oyunlarına da karşı olan Seneca, iyiliksever olmanın zorunluluğunu vurgulayarak bize başkalarına yardımcı olmamız ve bizi incitmiş olanları bağışlamamız yolunda çağrıda bulunur. Seneca'ya göre kötülük yapanların cezalandırılması zorunludur; ama bu insanların ruhlarını iyileştirmek için en etkili ceza, en yumuşak cezadır. Seneca cezanın asla öfkeden ya da öç alma isteğinden kaynaklanmaması gerektiğini düşünerek, şöyle der: "Kötülüklerle saplanmış kalmış ruhları elde etmek, onları bu kötülükten kurtarmak istersek, iyiyi kötüyü öğrenmelerini sağlayalım."109 Çağının çok ötelere taşarak "insan hakları" kavramını ortaya atan Seneca'ya göre, kişi kral bile olsa, o, çıplak olarak insandır. Önemli olan da insanlık ve tüm insan ırkının kardeşliğidir.

Seneca'nın yazılarında sık sık üzerinde durduğu konulardan biri de görev kavramıdır. Ona göre insan yaşamını başkaları için yararlı kılmalıdır. Ne var ki Seneca'nın kamusal hayat ve yurttaşlık konusunda *De Tranquillitate Animi* ve *De Otio* adlı eserlerinde ileri sürdüğü düşünceler birbirine karşıttır. Seneca *De Tranquillitate Animi* adlı eserinde bilgeyi devlet işlerinden uzak tutmaya çalışan Athenodoros'a karşı çıkarak, kamusal işlerle uğraşmak ve yurttaşlık görevini eksiksiz yerine getirmenin gerekli olduğunu savunur. Kişinin tüm yeteneklerini topluma adanması durumunda, bundan hem toplum, hem de bireyler yararlanacaktır. Eğer bu kişinin yazgısı onun eylemlerini engelleyecek olursa, arkasını dönüp kaçmamalı, bir yerlere saklanarak toplum ve kamusal işlerden uzak kalmaya çalışmamalıdır. Tam tersine devlete bir şekilde yararlı olmanın yollarını aramalıdır. Asker olması engellenirse, bir kamu görevine girmelidir. Bunu yapamazsa avukat olmalıdır. Eğer konuşması engellenirse, yurttaşlarına sessizce destek olmalıdır. Forum'a gitmesi yasaklanırsa dost evlerinde ya da buna benzer yerlerde iyi bir arkadaş, güvenilir bir dost olduğunu kanıtlamalıdır. Yurttaş olarak tüm hak ve görevlerinden yoksun kalsa dahi, bir insan olarak görevlerini yerine getirmelidir.

Ne var ki Seneca *De Otio* adlı eserinde Athenodoros'un daha önce eleştirmiş olduğu bu düşüncelerini, bu kez kendi düşüncesi olarak ileri sürer. Bu eserinde, bilge kişinin kendisini politikadan uzak tutması gerektiğini ileri süren Epikuros'la aynı düşünceleri paylaşan ve stoacılığa aykırı düşen bu düşünce nedeniyle Serenus tarafından

108 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.109 (mek.47)

109 Seneca, a.g.e., s.256 (mek.95)

suçlanan bir Seneca ile karşılaşırız. Seneca kendisini suçlayan Serenus'a aslında stoacıların ilkelerinden uzaklaşmadığını, onların kendisini gönderdikleri yere değil, götürdükleri yere gitmiş olduğunu söyler. Seneca'ya göre Epikurosculuk ve stoacılık her ikisi de kişiyi değişik yollardan, kamu işlerinden uzak durmaya götürürler. Epikuros olağan dışı bir şey olmadıkça, bilgenin devlet işlerine girmemesini öğütler. Zenon ise, bir engel olmadıkça, bilgenin devlet işleri ile ilgilenmesini önerir. Seneca'ya göre, Epikuros kamu işlerinden uzak durmayı bir ilke olarak ileri sürmektedir. Zenon ise, bir takım engellerle karşılaştığında, bilgenin devlet işlerinden uzaklaşmasını kabul etmektedir. Devletin kendisine yardım edilmeyecek ölçüde bozulması ve kötülüklerle karartılması durumunda bilge boşu boşuna çaba göstermemelidir. Hiç bir yararının olmayacağı bir alanda boşuna çırpınmaktansa bilge kendisini daha yararlı uğraşlara vermelidir. Bilgenin tam bir eylemsizlik içinde ve tüm kamu işlerinden uzak kalarak yararlı olması da mümkündür. Seneca'ya göre, biri sınırların güneşle ölçüldüğü ve tüm tanrı ve insanları kapsayan, diğeri ise tüm insanları değil de belli bir kısmını kapsayan, kişinin içinde doğduğu devlet olmak üzere iki tür devlet vardır. İşte bilge kamu işlerinden uzak kalarak erdemini ne olduğunu, bir tek mi yoksa pek çok mu olduğunu, kişileri daha iyi kılan şeyin ne olduğunu araştırarak ve yalnız kendi devletine, kendi çağına değil gelecek yüzyıllara seslenerek yararlı olmayı seçen kişidir. Seneca'ya göre Zenon, Kleantes ve Khryssippos ne ordulara önderlik etmiş, yüksek görevlerde bulunmuşlardır, ne de yasalar getirmişlerdir; ama onlar, bu işlerden daha önemlisini yaparak daha yüksek yasaları, hem de bir tek yurttaş topluluğuna değil, tüm insan soyuna getirmişlerdir. Ayrıca onlar, kamu işlerinden uzak bir yaşam sürmekle kendi ilkelerine ihanet etmiş de değillerdir. Onlar yaşadıkları dingin yaşam ile, başkalarının koşuşturma ve ter dökmelerinden daha yararlı olmuşlar ve kamu işinde çalışmadan da topluma yararlı olunabileceğini göstermişlerdir¹¹⁰. Seneca, Serenus'a yazdığı eserini şu satırlarla bitirir;

...Bilgenin hangi devlette görev alacağını soruyorum. Sokrates'in mahkum edildiği, Aristoteles'in mahkum edilmemek için kaçtığı, kıskançlığın erdemleri ezdiği Atinalıların devletinde mi? Bana bilgenin bu devlette görev alamayacağını söyleyeceksin. Öyleyse bilge sürekli ayaklanmalar olan, özgürlüğün her en iyi yurttaşın başına kötülük getirdiği, hakseverliğin, iyiliğin çok aşağılık bir şey olarak kabul edildiği, düşmanlara karşı insanlık dışı gaddarlık, kendi yurttaşlarına karşı bile düşmanlık gösteren Kartacalıların devletine mi girecek? Bundan da kaçacak. Devletleri teker teker düşünmek istesem bilgeye uyacak ya da bilgenin uyacağı hiç bir devlet bulamayacağım. Kendimize göre biçimlendirdiğimiz devlet yoksa, kamu

¹¹⁰ Mete Tunçay, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi-1* Eski ve Orta Çağlar, Ankara, Teori Yayınları, 1985. s.302.

İşlerinden uzak durma herkes için zorunlu olmaya başlıyor; çünkü kamu işlerinden uzak durmaya üstün tutulabilmiş bir şey hiç bir yerde yoktur. Biri deniz yolculuğu yapmanın en iyi şey olduğunu söylüyor, arkadan da deniz kazalarının olageldiği ve sık sık dümençisini ters yöne sürükleyen fırtınaların patladığı denizde yolculuk yapılmaması gerektiğini söylüyorsa, sanırım ki bu, deniz yolculuğunu övmekle birlikte, benim geminin demirini almamı yasaklıyor demektir¹¹¹

Seneca, Serenus'a yazdığı bu eserde, Roma devletinin adını anmaz; ama onun, döneminin toplumsal ve siyasal ortamının çok kötü olduğunu düşündüğü, adı geçen eserden (*De Otio*) anlaşılmaktadır. Dolayısıyla O, kamu işlerinden uzak durmanın yalnızca bilge için değil, herkes için daha iyi olacağını ileri sürerken, bu iddiasını Zenon'a dayandırarak, onun öğretisine ters düşmediğine inanır; çünkü Zenon, bir engel olmadıkça bilgenin devlet işlerine karışmasını söylemiştir. Oysa ortada, hem de önemli bir engel vardır. Dolayısıyla Seneca'nın, stoacılığa ters düşmesi söz konusu değildir.

Seneca'nın yaptığı bu açıklama, onun *De Otio* adlı eserinde yazdıklarının nedenini anlamamız için yeterlidir; ama bu açıklama adı geçen iki eserde Seneca'nın düşüncelerinin nasıl olup da bu kadar değişebildiğini anlamamız için yeterli değildir. Seneca *De Tranquillitate Animi* adlı eserini saray yaşamı içindeyken ve erken yıllarda yazmıştır. Bu yıllarda henüz Neron'un çılgınlığı, saray entrikaları, cinayetler ve Seneca'nın yakındığı diğer kötülükler Seneca'ya kamusal yaşamdan uzak durmanın en iyisi olduğunu düşündürtecek boyutlarda değildir. *De Otio* adlı eser ise, Seneca'nın saraydan ayrılış yılı olan 62'den sonra yazılmıştır. Seneca devletin iyi bir şekilde yönetilmesi için ellerinden geleni yapan pek çok iyi insanın ve en sevdiği dostlarının öldürülmelerine tanık olmuştur ve kendisi de aynı tehlike ile karşı karşıyadır. Görmüştür ki tutkular ve hırslar tarafından gözleri kamaşmış olan bu insanları engellemek ve onların kötülüklerini durdurmak mümkün değildir, bu kötülükleri durdurmak isteyenler bunu canları ile ödemektedirler. Bu nedenle Seneca, daha sonra yazdığı *De Otio* adlı eserinde bilgenin kamusal yaşamdan uzak durmasını öğütler; çünkü ne yaparsa yapsın zaten bir faydası olmayacaktır.

Seneca'nın Görüşlerinin ve Yaşamının Genel Değerlendirmesi

Seneca ile ilgili tüm bu bilgilerin ışığında şu saptamaları yapabiliriz; O, köleler ve barbarların insan olarak kabul edilmediği bir dönemde, akıl gibi tanrılarla ortak bir değeri paylaşmalarından ötürü tüm insanların eşit ve saygıdeğer olduğunu savunan stoacı görüşü sürdürmüş ve bu görüşe katkıda bulunmuştur. O da diğer stoacılar gibi, insanın soyluluk,

¹¹¹ Tunçay, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.306

zenginlik ve şöhret gibi nedenlere dayanmaksızın, salt akılsal bir varlık olması nedeniyle bir değeri ve onuru olduğu düşüncesini savunmuştur. Buna karşın var olan düzenin yasalarının ve kurumlarının değiştirilip, yerine daha adil bir düzenin getirilmesine ilişkin her hangi bir öneri getirmemiş, var olan düzeni kabul etmiştir.

Gerçekten de Seneca yönetim biçimleri sorunu üzerinde hiç durmamıştır; çünkü yaşadığı dönemdeki ahlak bozukluğu, kölelik, siyasal ve toplumsal karışıklıklar vb. gibi tüm bozuklukların yönetim biçimleriyle ilgili siyasal çözüm gerektiren bir sorun değil, ahlaki sorunlar olduklarına ve bu nedenle politik değil, ahlaki çözüm önerileriyle düzeleceklerine inanmıştır. Ona göre yaşanmakta olan adaletsizlik ve diğer kötü uygulamalar ekonomik, politik, toplumsal önlemler ile değil, ahlak yoluyla ve uzun dönemde toplumun etkilenmesi ile düzelebilecek sorunlardır. Bu nedenle , "Bu kötü, tehlikeli ortamda yapılacak en iyi şey nedir?" diye sorulduğunda, o; siyasal yaşamdan uzak durarak, bilgelik ve felsefe yoluyla insanlara yararlı olmayı önerir.¹¹²

Aynı şekilde Seneca, bir yandan tüm insanların eşit olduklarını söyler, kölelik kurumunu eleştirir; ama diğer yandan köleliğin kaldırılması gerektiğine ilişkin olarak bir şey söylemez. Kölelik kurumunun kendisinden çok, kölelere kötü davranılmasını eleştiren Seneca'ya göre kölelik yalnız bedeni etkiler, ruhu etkilemez. Ayrıca Seneca, köleliği yazgının bir sonucu olarak gösterir. Onun yazgıya ilişkin görüşleri de bilinmektedir. Yazgı değiştirilemeyeceğine göre, Seneca dolaylı olarak da olsa, kölelik kurumuna karşı çıkılamayacağını, dahası bu yazgıya boyun eğilmesi gerektiğini söyler gibidir. Soyut olarak tüm insanların eşit olduğunu söyleyen Seneca'nın eserlerinde bu eşitliğin somut olarak gerçekleşmesine ilişkin bir ifade yoktur.

Ahlak ve siyasete ilişkin görüşlerinden sonra Seneca'ya ilişkin olarak değineceğimiz son konu, ona yönelik eleştirilerdir. Seneca gerek hayatı, gerek eserleri ile ilgili olarak pek çok eleştirinin hedefi olmuş bir düşünürdür. Bizim burada üzerinde duracaklarımız daha çok onun hayatına ilişkin olarak yapılan eleştiriler ve Seneca'nın bu eleştirilere ilişkin savunmalarıdır. Caligula ve Claudius'un saray nedimi ve genç Neron'un zengin hocası ve bakanı olarak davranış tutarsızlığı ve ikiyüzlülükle suçlanan Seneca, bu eleştirilere karşı kendini savunurken doğrudan ona yöneltilen suçlamaları belirterek, bu suçlamalara neden olan davranışlarının açıklamasını yapmaz; benzer durumdaki insanları ve onların davranışlarını örnek olarak göstererek, kendini dolaylı yoldan savunur. Seneca'nın haklı olup olmadığına ya da ne ölçüde haklı ya da haksız olduğuna ilişkin kesin bir yanıt verilmesi mümkün değildir; çünkü günümüze kadar gelen bütün belgelerin

¹¹² Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.253-256

incelenmesi bile, bize Roma'nın o günkü koşulları, sorunları, devrin ünlü şahsiyetleri ile ilgili yeterli bilgiyi vermekten uzak kalacaktır. Kaldı ki, o dönemdeki olayların tam bir bilgisi de bize Seneca'nın hangi davranışının ardında nasıl bir niyet yattığını tam olarak söyleyebilme yetkisini vermez.¹¹³ Seneca, stoa ve dahası kendi ilkelerine uygun bir yaşam sürmemekle, zenginliği ile, Neron'un kötülüklerine göz yummakla, Saray hayatına karışmakla ve daha sonraları da devlet işlerinden çekilmekle suçlanmış bir düşünürdür. Gerçekten de Seneca'nın hayatında kendi ahlak idealine göre düşüş olarak değerlendirilebilecek olaylar vardır; ama bu olaylar nedeniyle onu mahkum etmeden önce, aksi türde bir davranış gösterebilme olanağının olup olmadığının açıklığa kavuşturulması şarttır. Yine onu suçlamadan önce, onun içinde bulunduğu koşulların tam bir değerlendirilmesinin yapılması zorunludur. Seneca büyük bir zenginlik ve konfor ile ölüm korkusunu birlikte yaşamıştır. Onun yaşamının büyük bir kısmı ihtiras ve tutkularının oyuncağı olmuş insanlar arasında geçmiştir. Seneca'yı yargılamadan önce, onun Neron devrinde yaşayan biri olduğunu anımsamamız ve başka türlü davranma olanağının olup olmadığını düşünmemiz gereklidir.

Şimdi Seneca'nın kendine yönelik suçlamalara ilişkin açıklamalarını, yine onun sözlerine dayanarak incelemeye geçebiliriz. Servetine ilişkin suçlamalara karşı Seneca şöyle demektedir;

Filozofa parayı yasaklamaktan vazgeç. Bilgelik fakirliğe mahkum edilmemiştir. Filozof büyük bir servete sahip olacak; fakat bu servet, kimsenin elinden alınmamış, başkasının kaniyla kirlenmemiş, birine zarar vermeden ve meşru yollarla kazanılmış bir servet olacaktır.¹¹⁴

Seneca'nın servetini bu şekilde kazanıp kazanmadığını tam olarak bilemeyiz; ama onu suçlayanların kesinlikle haklı olup olmadığını tam olarak bilmemiz de mümkün değil. Bu nedenle en az onu suçlayanların sözlerine olduğu kadar, Seneca'nın sözlerine de kulak vermenin gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Ne namusuyla kazandığı malından utanır ne de onunla övünür. Hatta övünmekte haklı olur; şayet evinin kapısını halka açıp eşyalarını gösterdikten sonra: "Kendisine ait bir şey bulan, alsın götürsün!" diyebiliyorsa.¹¹⁵

¹¹³ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.168

¹¹⁴ Paksüt, a.g.e., s.168

¹¹⁵ Paksüt, a.g.e., s.169

Seneca, Neron'un kötülüklerine göz yummasına ve yaşadığı saray hayatına ilişkin suçlamalara karşı da şunları söyler;

...O böylece, kralların dostlarına iyi öğütlerin neye mal olduğunu, felaketleriyle gösterenlerin arasına katılır.¹¹⁶ ...

...Acının bu dizginlenişi zorunludur. Özellikle payına bu çeşit bir hayat düşenler ve kral sofrasına oturanlar için ... Onların yanında böyle yenir, böyle içilir, böyle cevap verilir. İnsanın kendi acısına gülmesi gerekir¹¹⁷

Tüm bu kötülükleri görmesine karşın, neden Neron'un yanında kaldığına ilişkin Seneca'nın görüşlerini şu satırlarda görmek mümkündür;

... Her zaman "İstemiyorum" demeye imkan yoktur. Bazan insan bir iyiliği istemiye istemiye almak zorunda kalır. Veren gaddar ve öfkeli bir zorbadır ki, hediyesini kabul etmeyişi bir hakaret sayacaktır. Almayı mı? Onun yerine bir haydudu, bir korsanı, haydut ve korsan ruhlu bir kralı koy. Ne yapayım? "Borçlu olunmaya layık değil" mi diyeyim? Ben, "Borçlu olacağın insanı seç" derken, zorlamayı ve korkuyu istisna ediyorum. Bunlar karşısında seçme olmaz.¹¹⁸ ...

.....

...İstedğin gibi harekette serbest değilsen, bil ki, almıyorsun. İtaat ediyorsun. Reddedemediği bir şeyi almak, kimseyi minnettar etmez¹¹⁹

Bu nedenle Seneca kabul etmek zorunda bırakıldığı iyiliklerden dolayı kendisini minnettar hissetmesi gerektiğini düşünmemektedir; "Önce bırak ben kendime sahip olayım; sonra iyilik edersin."¹²⁰

...Birisi ona, sarayda çok nadir olan bir şeyi, ihtiyarlığı nasıl elde ettiğini sorunca; "Küfürler işitip, teşekkür etmekle" der¹²¹

¹¹⁶ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*, aynı yer.

¹¹⁷ Paksüt, a.g.e., aynı yer.

¹¹⁸ Paksüt, a.g.e., s.170.

¹¹⁹ Paksüt, a.g.e., s.170.

¹²⁰ Paksüt, a.g.e., s.170.

¹²¹ Paksüt, a.g.e., aynı yer.

Seneca'nın *De Ira* adlı eserinde İmparator Caligula tarafından oğlu öldürülen ve aynı gün sarayda verilen ziyafete davet edilen romalı bir baba örneğini verdiği bir bölüm vardır. Seneca'nın, bu babanın ikinci oğlunun hayatını kurtarmak için imparatora nasıl neşeli davrandığını anlattığı bu bölüm, akla şu soruyu getirir; Seneca da acaba benzeri bir şeyin başına gelmesinden korktuğu için mi Neron'a katlanmıştır? Bu sorunun yanıtını bugün bilmemizin imkanı yoktur; çünkü Seneca'nın kendine yönelik suçlamalara karşı verdiği yanıtlar olarak burada bahsettiğimiz bu cevaplar, Seneca'nın değişik tarihlerde yazılmış değişik eserlerinden alınmış parçalardır. Daha önce de sözünü etmiş olduğumuz gibi Seneca, kendisine yöneltilecek hiçbir suçlamayı direkt olarak yanıtlamamıştır, zira Seneca'nın içinde bulunduğu koşullar, kendisine yöneltilecek bu suçlamaları rahatlıkla yanıtlamasına izin vermiyordu. Neron gibi bir imparatorun ve hırstan gözü dönerek kendi üstlerindeki insanların altlarını oymaya çalışan saray mensuplarının bulunduğu bir ortamda açık konuşmak ve söylenmesi gerekenleri rahatça söylemek pek mümkün değildir. Seneca da bu nedenle kimi zaman bir şey söylememeyi, kimi zaman ise başka insanların hayatlarından verdiği örneklerle kendi davranışlarının nedenini açıklamayı tercih etmek zorunda kalmıştır. Görüleceği gibi Seneca'nın içinde bulunduğu durum çok çelişkili görülen davranışlarının nedenini açıklayabilmek için hiç elverişli değildi. Seneca Lucilius'a yazdığı 14.mektubunda şöyle der;

O halde her türlü kötülükten kaçınmaya çalışalım. Kimi zaman korkmamız gereken halktır, kimi zaman, eğer devlet düzeninde iktidar senato'ya verilmişse, bu düzendeki nüfuzlu kişilerdir, kimi zaman da halkın gücünü halka karşı bile kullansın diye seçilen tek kişilerdir. Bütün bunları dost edinmek güç bir iştir, onların düşmanlığını kazanmamak yeter. Bu yüzden bilge, güçlülerin öfkesini hiç körüklemeyecek, bu öfkeyi eğilerek atlatacaktır, gemicinin kasırgayı atlattığı gibi.¹²² ...

Seneca bu mektubunda, Lucilius'a tehlikeleri küçümseyen gözü pek kaptanın davranışlarını anlattıktan sonra, kendisinin aynı durumda nasıl davranacağına ya da davrandığına ilişkin ipuçları taşıyan tedbirli kaptan örneğini verir;

...Tedbirli bir kaptan ise, akıntının nasıl olduğunu, bulutların neyi gösterdiklerini, buraları bilen kimselerden sorar; ve girdaplarıyla, kasırgalarıyla tanınan bölgeye yaklaşmaz. Bilge aynı şeyi yapar; zarar verecek bir kudretten

¹²² Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.51 (mek.14)

sakınır; fakat en önce, sakınır görünmemeye çalışır; zira açıktan açığa güvenlik aramamak, güvenliğin bir parçasıdır. İnsan kötü görmediği şeyden kaçmaz¹²³

Seneca'ya göre kurtuluşun bir yolu da açıktan açığa o güçlüye saldırmamaktan geçmektedir; çünkü insanın sakındığı şeyi belli etmesi, ona kötü bir damga vurması anlamına gelmektedir ki, bu da tehlikeye davetiye çıkarmakla aynı şeydir.

Seneca'nın çeşitli mektup ve diyaloglarında dile getirdiği bu ifadeleri de göz önüne aldığımızda, biz, Seneca'yı iki yüzlülükle suçlayan ifadelere, Seneca'nın sözlerinden daha fazla değer vermemiz gerektiğini düşünmemiz için bir neden görmemekteyiz. Peki, Seneca'nın yaşamı, eserlerinde dile getirmiş olduğu bilge idealine uygun muydu? Seneca'nın kendisi hiç bir zaman böyle bir iddiada bulunmamıştır.

...Şimdi sözünü ettiğim kişi benim gibi bir insan değil; çünkü ben örnek insan olmayı geçtim, orta halli bir insan olmaktan bile çok uzaktayım.¹²⁴ ...

"Sen mi beni uyarıyorsun? Nice zaman kendi kendini uyarıp da düzeldin mi artık? Şimdi de elalemi ıslah etmek için vakit buldun demek!" Böyle diyorsun bana; yok, o kadar haddini bilmez değilim: kendim hastayken başkalarını tedaviye kalkışmam; ama sanki aynı revirde yatıyormuş gibi, ortak hastalığımız üstüne konuşuyorum seninle, ilaçlarımı veriyorum sana¹²⁵

" Hiç kimse bilge olarak doğmaz, sonradan kendi çabaları ile bilge olur" diyen Seneca, en yüksek iyinin erdem olduğunu söylerken; "Aman gayret edelim! Çok az yolumuz kaldı" der gibidir. O, ya bizimle aynı yolda yürümektedir, ya da bizden az önce oradan geçmiştir ve edindiği tecrübelerle bize yardımcı olmak istemektedir.¹²⁶

"Bilge değilim; ve kötü kalbin rahat etsin olmayacağım. Bunun için benden, en iyilerle bir olmamı değil, kötülerden iyi olmamı iste."¹²⁷ diyen Seneca, Lucilius'a da şöyle seslenir; "Yoluna devam et Lucilius! ve çabuk ol ki, benim gibi ihtiyarlığında öğrenmek zorunda kalma."¹²⁸

¹²³ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü*. s.172

¹²⁴ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.128 (mek.57)

¹²⁵ Seneca, a.g.e. , s.79 (mek.27)

¹²⁶ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü* . s.229

¹²⁷ Paksüt, a.g.e. , s.181

¹²⁸ Paksüt, a.g.e. , s.229

Seneca, *De Vita Beata* adlı eserinde de, sözleri ile davranışlarının birbirini tutmadığına ilişkin suçlamalara şöyle yanıt verir;

"Bir türlü konuşuyorsun, başka türlü yaşıyorsun" diyorsun. Ey şirret herifler! Ey her faziletli insanın baş düşmanları! Platon böyle, Epikuros böyle, Zenon böyle suçlandı; çünkü hepsi, kendilerinin nasıl yaşadıklarını değil, nasıl yaşamaları gerektiğini öğretiyorlardı. Ben faziletten söz ediyorum: kendimden değil."¹²⁹

Seneca ile ilgili bölümün başında da belirtmiş olduğumuz gibi, dönemindeki aç gözlülük, sefahat ve gaddarlık karşısında çok üzülen ve eski Roma değerlerinin yeniden canlandırılmasına çalışsan Seneca, eski Roma erdemlerine dönmenin gerekliliğine başkalarını da inandırabileceği umuduyla kendi inandığı şeyleri yazmıştır. O kendisinin bir bilge olmadığını bilmekte ve bunu söylemekten kaçınmamaktadır; çünkü ona göre bilgeliğe ulaşılmaz bir şey değildir. Akılsal bir varlık olarak her insan erdem yolunu tutma ve bilgeliğe ulaşma gücüne sahiptir. Bunun tek şartı, insanın bunu yapmayı gerçekten istemesidir. İşte buna tüm gücüyle inanan Seneca'nın yapmaya çalıştığı şey, diğer insanların da buna inanmalarını sağlamaktır. Kuşkusuz onun felsefesi ve eserleri, döneminde yaygın olan kötülükleri bir çırpıda sona erdirmiş değildir. Roma'da yaşanmakta olan kanlı olaylar, gladyatör oyunları, kölelik gibi kurumlar ve sosyal adaletsizlikler onun eserlerinden sonra da devam etti; ama insan duygularının analizinde çok başarılı olan Seneca'nın taraftarlarının sayısı hiç de az olmamıştır. İnsanların arzularını, korkularını ve acılarını, kendisi de bu duyguları hissettiği için çok iyi anlayan Seneca, eserleri ile oldukça büyük bir insan topluluğu üzerinde etkili olmuştur.

¹²⁹ Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü.*, s.182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"Ruh Dinginliği Hakkında" Adlı Eserin amacı, konusu ve incelenmesi

Stoa felsefesinin son dönem temsilcilerinden biri olan Seneca'nın ahlak felsefesi ve tezimizin konusunu oluşturan "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eseri stoa felsefesinin tipik bir yansımasıdır. İ.S.49 yılında yazdığı bu eserinde Seneca, insanların korku ve karmaşadan uzak bir ruh durumuna erişmeleri ve bunu sürdürmeleri için yapmaları ve kaçınmaları gereken eylemleri ayrıntılı bir şekilde inceler.

Seneca bu eserinde Serenus'a sorunu ile ilgili gerekli açıklamaları yapar. Seneca'nın *De Tranquillitate Animi* adlı eserini Serenus'un tereddüt ve kuşklarını gidermek için yazdığını söylemek mümkün olmakla birlikte, kanımızca yeterli değildir. Bize göre Seneca'nın bu ve diğer tüm eserlerini yazmasındaki amaç aynıdır. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Roma, stoa felsefesi ile sosyal ve ahlaki yaşamın çok bozulduğu ve halkın manevi mutluluk arayışı içinde bulunduğu bir dönemde tanışmıştı. Roma devletinin büyüyerek imparatorluk haline gelmesi ve ülkesine yeni topraklar katarak zenginleşmesi maddi nedenler yüzünden büyük huzursuzluklara neden olurken, diğer yandan zaptettiği ulusların kültürü, romalıların yaşam biçimini de büyük ölçüde değiştirmişti. Ziraat, askerlik, devlet ve mahkeme işlerinden ibaret son derece disiplinli, katı ve mütevazı bir yaşam sürdüren, azla yetinen eski romalı tipinin yerini gösterişe, lükse, zevke düşkün insanlar almıştı. Artık eski sade, geleneklerine ve görevlerine saygılı yaşamlarını unutan romalılar daha fazlasını istiyorlardı; ama bu isteği gerçekleştirilenler yalnızca küçük bir sınıftı; halkın büyük çoğunluğu topraklarını yitirmiş, borçlu ve işsiz durumdaydılar. Bir avuç romalı zengin büyük bir israf ve lüks içinde yaşarken, fakir halk ise az bir para karşılığında her türlü ahlak dışı davranışa baş vurmaya hazırды. Anlatılan nedenlerden ötürü büyük bir umutsuzluğa kapılan roma halkı, karışıklıklarla geçen uzun bir dönemin ardından, artık eski erdemli yaşantılarının özlemi içine girmişti. Bu özlemi kuvvetle duyanlardan biri olan ve vatandaşlarını içinde buldukları yozlaşmış ve karmaşık ortamdan çekip çıkarmak isteyen Seneca'nın amacı, stoa felsefesinin öğretilerini, atalarının değer verdiği erdemler ile temellendirmek ve akla dayanan yepyeni bir kültür yaratmaktır. İçeriği bakımından incelendiğinde aslında yalnızca Serenus'a değil, insana özgü sorunların ele alındığı bu metin de bu amaç doğrultusunda yazılmış bir metindir ve gerçekten de onun eserleri kanlı olayları ve adaletsizlikleri her ne kadar bir çırpıda durdurabilmiş olmasa da, etkisiz kaldığı da söylenemez.

Seneca, Cicero, Epiktetus ve Marcus Aurelius gibi düşünürlerin önderliğinde girilen bu çabaya Roma halkı yanıt vermekte gecikmedi. Roma halkı, kendilerine sade bir hayat tarzı ile en yüce iyiye ulaşabileceklerini vaadeden bu düşünce sistemine hemen ilgi gösterdi, benimsedi. En yüce iyiye ulaşacaklarına inanan romalılar davranışlarını stoa erdemlerine uygun hale getirmenin yanısıra, Roma kanunlarını dahi bu felsefenin ilkelerine uygun bir şekilde yeniden düzenlemeye başladılar. Kısacası, stoa felsefesi Romalılar için yaşam kuralları haline geldi.

Stoa felsefesinin en çok benimsendiği yerin Roma olmasında, bu felsefenin roma erdemlerine uygunluğu kadar Seneca gibi düşünürlerin de payı büyüktür. Bilgenin davranışlarının düşüncelerine uygun olmasını savunan bir düşünür olarak Seneca, eserlerinde öğütlediği davranışları elinden geldiğince kendisi de uygulamaya çalışmıştır. Örneğin, Seneca gerek Serenus'a, gerek Lucilius'a yazdığı mektuplarda bilgenin yalnız çağına değil, gelecek yüzyıllara da hitap etmesi gerektiğini söyler. Onun eserleri topluca incelendiğinde görülür ki, Seneca muhataplarına salık verdiği bu öğüte kendisi de titizlikle uymuştur. Gerek "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eserinde, gerekse diğer eserlerinde Seneca'nın ele alıp incelediği konular, her çağı, her insanı ilgilendirecek konulardır.

Seneca'ya göre gerçek mutluluk ruh dinginliğindedir ve bu dinginliğe ulaşmanın tek yolu da erdeme yönelmektir. Seneca bu erdemleri, uymamız ve kaçınmamız gereken davranışlara işaret etmek suretiyle anlatırken karşımıza hem bir sanatkar, hem bir öğretmen hem de bizimle aynı yolda yürüyen bir insan olarak çıkar. Canlı imajları, akıcı anlatımı, lirik ifadesi ile her şeyden önce büyük bir sanatkar olan Seneca, bazı şeyleri ısrarla, tekrar tekrar söylemekten de kaçınmaz; çünkü bunun yapılması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre, sık sık tekrarlanarak alışkanlık haline gelen kusurları düzeltmenin yolu bu öğütlerin sık sık tekrarlanmasıdır; çünkü bugünkü kusurlarımızı oluşturan şeyler, geçmişte edinilen yanlış kanı ve inançların neden olduğu davranışların sık sık yinelenmesidir. Öyleyse, bunlardan kurtulmak için izlenmesi gereken yol da yine aynıdır, bir farkla; bu kez doğru eyleme yönlendirecek etkiyi oluşturuncaya kadar doğru kanı ve inançların tekrarlanması gerekmektedir. Bu nedenle Seneca, kendisine ne zamana kadar hep aynı şeyleri söyleyeceğini soranlara hiç aldırmaşızın, insanlarda yanlış kanılara neden olan ve onları mutsuzluğa ve huzursuzluğa mahkum eden noktalara insanların dikkatini iyice çekmek amacıyla tekrar tekrar değinir. Seneca'nın bu amacının bir sonucu olarak, "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eserinde işlenen temalar, yalnızca bu esere özgü değildir, diğer eserlerinde de karşımıza çıkarlar.

Seneca'nın bu kitapçığı, daha önce Epikuroscu olan Annaeus Serenus'a hitaben yazmış olduğu üç eserden ikincisidir. Onu stoacı yapmak isteyen Seneca, *De Constantia Sapientis* (Bilgenin Sarsılmazlığı Hakkında) adlı ilk eserinde, Epikuros felsefesini bırakıp stoacılığa yönelmesine karşın, bocalayan ve ara sıra itirazlarda bulunan Serenus'a, hiç bir felaket ve haksızlığın bilgeyi etkileyemeyeceğini; çünkü bilgenin sarsılmaz bir ruha sahip olduğunu anlatır.

Seneca'nın Serenus'a hitaben yazdığı ikinci eser olan ve tezimizin konusunu oluşturan *De Tranquillitate Animi* (Ruh Dinginliği Hakkında) adlı eserinde Serenus artık stoacı olmuş gibidir; ancak bu kez de kararsızlığından dolayı yakınmaktadır. Serenus, stoa ilkelerine uygun bir şekilde ihtişam ve zenginlik hırısından kurtularak sade bir yaşama yönelmeye ve stoa felsefesi ile bağdaşmayan ve ne yazık ki onda bir alışkanlık haline gelmiş eski tavır ve davranışlarından kurtulmaya karar vermiştir; ama bunda her zaman başarılı olamamakta, hiç ummadığı bir anda tekrar eski alışkanlıklarının etkisi altına girmektedir.

Serenus tıpkı alışkanlıklar gibi erdemlerin de başlangıçta zayıf olduklarını, zaman geçtikçe onların da güçleneceklerini bilmektedir. İyi ya da kötü, tüm alışkanlıklar başlangıçta zayıftırlar, onlardan kurtulmak güç değildir. Ne var ki, bu alışkanlıklar geçen zaman ile birlikte iyice kuvvetlenir ve kişi onlardan kurtulmak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın bu pek mümkün olmaz. Hiç beklemediği bir zayıf anında onların eskisi kadar güçlü bir şekilde ortaya çıktıklarını görür. İşte, Serenus'un ifade etmeye çalıştığı sorunu da budur. O, geçen zamanın, kazanmaya çalıştığı erdemlerin yanı sıra kurtulmaya çalıştığı ve kurtulduğunu sandığı; ama ne yazık ki kurtulamadığını anladığı kusurlarını da güçlendireceğini bilmekte ve bu nedenle Seneca'nın yardımına başvurmaktadır. Serenusun sözünü ettiği ve kazanmaya çalıştığı erdemler, stoa öğretisinin en temel ilkeleridir. Söz gelimi o, stoa öğretisine uygun olarak sade olmaya, doğaya uygun bir yaşam sürmeye ve gösterişten uzak kalmaya çalışmakta, gerçekten de sade bir yaşam sürmektedir; ama karşılaştığı görkemli törenler, büyük bir ihtişamı yansıtan evler karşısında hayranlık duymaktan ve heyecanlanmaktan kendini alamamaktadır.

Serenus'un ikinci sorunu, vatandaşlık görevlerine ilişkindir. Kamusal yaşama katılma ve vatandaşlık görevlerini yerine getirme konusu, gerek stoa öğretisinde gerekse Seneca'nın felsefesinde önemli bir yer tutmasından dolayı, incelediğimiz bu eserde sık sık karşılaşacağımız konulardan biridir. Serenus da, bir stoacı olarak, benimsediği öğretinin

ilkelerine uygun bir şekilde kamusal görevlerini yerine getirmeye ve bunu başka herhangi bir şey için değil, yalnızca vatandaşlarına ve tüm insanlığa yararlı olmak için yapmaya karar vermiştir; ama seçtiği yolda karşısına başetmekte zorlandığı engeller çıktığında ya da hak etmediği türden davranışlarla karşı karşıya geldiğinde, bunca çabaya değmediğini düşünmekte ve tüm kamusal çalışmalarını yüz üstü bırakarak kendini özel çalışmalarına vermektedir. Böyle anlarda o, stoa öğretisinin bu, en önemli ilkelerinden birini tümüyle yadsımakta ve onu insanın zamanını çalarak, kayba uğratan değersiz bir uğraş olarak görmekten kendini alamamaktadır. Serenus'un dile getirdiği bu durum, gerçekten üstesinden gelinmesi zorunlu olan bir durumdur; çünkü kamusal görevleri bir kenara iterek, insanlardan uzaklaştığında ve kendini tümüyle özel çalışmalarına adadığında Serenus, stoa öğretisinin en önemli ilkelerinden birini çiğnemektedir. Onu rahatsız eden de budur zaten. Gerçi daha sonra okuduğu bazı yazıların etkisiyle yeniden kamusal çalışmalara dönme isteği duymaktadır; ama bu, sorunu çözmemektedir; çünkü bir süre sonra yine aynı bocalamaları yaşamaktadır.

Serenus'un ağzından dile getirilen üçüncü şikayet oldukça düşündürücü olması nedeniyle ek bir açıklamayı gerektirmektedir. Annesi Helvia'ya yazdığı teselli mektuplarında annesinden çok kendine teselli verir gibi görünen Seneca, burada da benzeri bir tavır takınarak zaman zaman onu rahatsız eden bir sorunu Serenus'un ağzından dile getirmektedir. Bildiğimiz gibi Senecaya göre insan, mutlaka yaşamını başkaları için yararlı kılmalıdır. Bu nedenle bilgenin her ne olursa olsun kamusal yaşamdan uzak kalmaması ve vatandaşlık görevlerini mutlaka yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu eserinde Seneca, az sonra üzerinde duracağımız gibi, Serenus'a kamusal işlerle uğraşmasını ve yurttaşlık görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesini söyleyecektir. Bir şekilde engellenirse, hemen sırtını dönüp kaçmamalı, başka bir şekilde devlete yararlı olmanın yolunu bulmalıdır.

Saraydan ayrıldıktan sonra yazdığı *De Otio* adlı eserde (İ.S.62) bildiğimiz gibi Seneca'nın görüşleri değişmiştir. Yaşamının önemli bir kısmını sarayda geçiren ve en yüksek kamusal görevleri üstlenen bir insan olarak Seneca artık, içinde yaşadığı toplumsal ve politik atmosferi çok iyi tanımakta ve o ortamda kamusal görevleri üstlenen bir kişinin vatandaşlarına yararlı olabileceğine inanmamaktadır. Bu nedenle *De Otio* adlı eserde Seneca, düzeltilemeyecek kadar kötülöklere batmış bir devlette bilgenin çabalarının bir işe yaramayacağını söyleyerek, bilgenin kamu işlerinden uzak durarak kendisini felsefeye vermesinin daha iyi olacağını söyleyecektir. Böylece politikaya katılmayarak kendini siyasal yaşamın bozucu etkilerinden kurtaran bilge, kalan tüm zamanını felsefe çalışmalarına ayırarak erdemini ne olduğunu araştırarak ve edindiği

bilgileri insanlara öğreterek yalnızca kendi devletine ve kendi zamanına değil, evrensel devlete ve gelecek kuşaklara da yararlı olma fırsatını yakalayacaktır.

Serenus'un ağzından dile getirilen üçüncü sorunun bize düşündürücü gelmesinin nedeni de budur. Bu ifadelerden anlamaktayız ki, aslında Seneca'nın görüşleri önceleri bir türlü olup da sonradan değişmiş değildir. O, bilgenin, devlet işleriyle uğraşmasının mı, yoksa bu işlerden uzak durmasının mı daha iyi olacağı konusunda bir karara varamamakta ve bocalamaktadır. Bilgenin yalnızca kendi zamanına ve vatanına değil, tüm evrene ve gelecek kuşaklara yararlı olması gerektiğine inanmaktadır; ama yine de zaman zaman bütün bunların ne yararının olacağı sorusu aklına takılmaktadır. Tüm insanların bir gün ölüp unutulması mukadder olduğuna ve aynı şey onun da başına geleceğine göre, etkisini yüzyıllar boyunca sürdürecektir bir şeyler yazmaktansa, daha az yorularak kendisi için bir şeyler yazmanın daha iyi olup olmayacağı sorusu aklını kurcalamaktadır. Dolayısıyla incelediğimiz sorun Serenus'u değil, Seneca'yı düşündüren bir sorundur ve aynı sorun bu eserin yazılmasından çok sonraları da Seneca'yı uğraştıracaktır.

Serenus'un sözü bitince konuşmaya başlayan Seneca, onun bu durumunu, çok yaklaşmasına karşın, henüz bilgeliğe tam erişememiş kişilerin durumuna benzetir. Duygusal davranışlarını bırakmış, tutku ve kusurlarından kurtulmuş olan bu insanlar artık neredeyse bilge olmuşlardır; ama bunun farkında değillerdir ve işte, onların sorunu da budur. Artık tutkularından, kusurlarından onlara bir daha geri dönmek üzere kurtulmuşlardır ama bunu bilmezler ve bu güvensizlik nedeniyle tereddüt, kuşku ve kararsızlık içinde bocalayan ruhları sükunete erişemez. Bulduğu bu noktada Serenus'un yapması gereken şey, tanrıya çok yakın bir durum olan "sarsılmazlık" durumuna erişmek ve ruhunu sürekli bir denge halinde tutmayı başarmaktır. Demokritos'un *euthymia*, Seneca'nın ise *tranquillitate* sözcükleri ile ifade ettikleri bu sükunete erişmenin yolu, iyi ya da kötü hiç bir olaydan etkilenmemek, büyük coşkulara ya da aşırı çöküntülere kapılmamaktır. Seneca Lucilius'a yazdığı mektuplarda da zaman zaman bu konuya değinerek ona bu konuda şunları söyler:

...Ahlakını öylesine bir temele oturtmalı ki insan, ruhu, olabildiğince sükunet içinde kalarak, herhangi bir şeyin kendinden koparıldığını ya da kendine eklendiğini farketmeden, olaylar nasıl gelişirse gelişsin hep aynı davranışı koruyup yetkine erişebilsin¹³⁰

¹³⁰ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.94 (mek.36)

Bilge insan her şeyden önce ne vinlayan oklardan, ne birbirine geçmiş iki ordunun silah seslerinden, ne düşmüş bir kentlin çatırtısından dehşete kapılmayan insandır. Ötekisi ise deneyimsizdir, her gürültüde malı mülkü için korku içindedir; her ses titretir onu, en ufak kıpırtıda yüreği ağzına gelir: sırtındaki yük ürkek yapmıştır onu ... Yaltaklık da etse, tehdit de etse, boş değerleri kaba bir gürültüyle bütün yörende de çınlatsa, sana hiç bir çılgının erişemeyeceği, seni hiç bir sesin sarsamayacağı gün, işte o gün sen, ruh dengeni kurmuşsun artık, billesin!¹³¹

Bu alıntılardan da anlaşılabilceği gibi, Seneca'ya göre bilge olmanın tek şartı kusur ve tutkularından kurtulmak değildir, en az bunun kadar önem taşıyan bir diğer koşul, "ruhun sarsılmazlığı" durumuna erişmektir. Seneca'ya göre sürekli dingin bir ruh hali içinde bulunan bilge, bunu yöresinde gelişen olaylara ilgisiz kalarak başarmaktadır. İnsanı bilgeliğe ve onun dinginliğine ulaştıran şey, hem kendine hem de kendisini ve doğayı yaratan Tanrıya duyduğu güvendir; çünkü o bilmektedir ki, hiç bir kötülük ona erişemez, erişse de zarar veremez; bilge her türlü kötülük ve felakete dayanacak ve onları altedecek güce sahip olduğunu bilir. Doğa insanları yaratırken onları kötülöklere karşı savunmasız olarak yaratmamış, tam tersine her kötülüğü yenmelerini sağlayacak güçle donatmıştır. O halde üstesinden gelinemeyecek ve korkmayı gerektirecek hiç bir şey yoktur. Başına ne gelirse gelsin sükunetini koruyan ve cesaretini asla kaybetmeyen bilgenin sahip olduğu erdemın kaynaklandığı nokta, bu bilginin varlığı; Serenus'u tam bir bilge olmaktan alıkoyan şey ise, bu bilginin yokluğudur. Bu bilgiyi ruhuna tam olarak yerleştirmemiş olan kişi, her ne kadar kusurlarından arınmış olsa da, bilge olamayacaktır; çünkü sürekli değişen olaylar karşısında ruh halinin bu olaylara bağlı olarak değişmesini önleyemeyen kişinin erdemini koruması da mümkün değildir. Serenus biraz düşünse görecektir ki uzun zaman çaba gösterip kurtulmaya çalıştığı kusurlarının başlıca nedeni de, iyi ve kötü olaylar karşısında aynı tavırları ve ruh halini koruyamamış olmasıdır. Bugün o kusurlarından kurtulmuş olmasına karşın, kurtulduğu o kusurların da nedeni olan temel sorunu hala değişmemiştir, aynıdır.

Stoa okulunun ahlak görüşlerini incelerken stoacıların, insan hayatını koruyacak ve yetkinleştirecek görevlerle birlikte, uygun eylemlerin bir listesini de çıkarmış olduklarından ve insanın mutluluğu amacıyla yola çıkan bu akımın gittikçe katılaşıarak, insan eğilimlerine tümüyle kayıtsızlaşıarak, insanın iradesini ön plana çıkardığından bahsetmiştik. Ahlak anlayışında Orta Stoa'dan çok Eski Stoa görüşlerine yakın olan Seneca'ya göre de bilgenin, ruhuna tümüyle hakim olan, hiç istisnasız her zaman akılcı davranan bir insan olduğunu biliyoruz; çünkü o, evrensel aklın bir parçasıdır ve onun

¹³¹ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.127-128 (mek.56)

eylemleri bilgelik kadar, kendini yönetmeyi, yani iradeyi de gerektirir. İncelediğimiz eserde Seneca'nın Serenus'a verdiği öğütler de hep, akıl ve iradeyi ön plana çıkaran öğütlerdir. Seneca'ya göre, ruhu rahatsız eden kusurları, bütünlüğü içinde tanıyıp anlamadan, yalnızca Serenus'un yakındığı konuyla ilgili olarak konuşmanın bir yararı olmayacaktır; çünkü ruhunu, hiç sarsılmadan, tam bir denge halinde tutmak isteyen kişinin, bu sükuneti bozabilecek her türlü etkiye karşı önlem alabilmesi için, bu sükuneti bozan etmenlerin neler olduğunu tam olarak bilmesi zorunludur. Bu nedenle Seneca da, en başından onların etkisine hiç girmemek için, ruhun dinginliğini bozan etkenlerin neler olduğunu topluca ortaya koymaya çalışır.

Üzerinde duracağı konulardan ilki, Serenus'un yakındığı ve kurtulmaya çalıştığı en büyük kusuru olan kararsızlık ve iki ayrı şey arasında bocalamaktır; çünkü Seneca'ya göre, erdeme yönelme ya da kusurlara düşkünlük arasında bocalayan karışık zihinlerin huzura erişmesi olanaksızdır.

...Hiç bir zaman aynı kalmayan, kendine bile benzemeyen, öylesine bir karşıttan ötekine koşan bir tip! Pek çoktur mu dedim? Yok, hemen hemen herkes böyledir. Her gün, herkes kararını değiştirir durur, bir başka dilek diler. Kimi zaman evlenmek ister, kimi zaman sevgilisi olsun ister, kimi zaman hükmetmek ister, kimi zaman da uşaklar iş görmesin ister, kimi zaman nefret uyandıracak kadar azıtır işi, kimi de yatıştır, aşağı düzeydeki insanların yaptığı gibi büzülür kalır; kimi para sağlar, kimi talan eder. Ruhsal dengeden yoksun bir ruhun en önemli belirtisi şudur: ya şu kişinin kimliğine girer, ya da ötekini! Bence en utanç verici olanı da, kendi kendisiyle bir bütün olmamasıdır. Bir tek kişinin rolüne girmeyi büyük bir şey say! Bilgeden başka, hiç kimse, bir tek kişinin rolünde değildir. Geri kalan bizlerse çeşitli kişilikleri oynarız, şimdi düzenli ağırbaşlıyızdır, birden savurgan, gelgeç gönüllü oluveririz. Hiç durmadan rol değiştiririz, çıkardığımız maskenin tam tersini takarız. O halde kendi kendinden yalnız şunu iste: nasıl görünmeye karar verdiysen, öyle kal sonuna kadar: yapabilirsen övülmeyi sağla, ya da hiç olmazsa, herkes tanışın seni¹³²

Seneca'ya göre akıl, değişmeyen bir şekilde ve uygun olarak konusuna nüfuz etmeli, çalışmalarını dış koşullardan hiç etkilenmeyen kesintisiz bir hazla sürdürmelidir. Ruhun sükunetini koruması için kişinin neyle karşılaşarsa karşılaşsın etkilenmemesi, verdiği karardan dönmemesi gereklidir. İnsanlar kimi zaman karşılaştıkları zorlukları aşmaları yolunda vermeleri gereken mücadeleyi kaçındıkları için, kimi zaman da elde

¹³² Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.303-304 (mek.120)

etmeye çalıştıkları şeylerin insanı her zaman mutlu etmediğini bilmedikleri için gelgeç gönüllü davranırlar ve kendilerini gittikçe büyüyen sorunların içinde bulurlar.

Seneca, aktif bir yaşam tarzına eğilimli; ama zorluklar karşısında sebatkar davranamayıp, kamusal çalışmalarını terkederek ve içine kapanan insan örneğini vererek, kararsızlık ve tembelliğin yol açacağı sorunlara dikkat çekmeye çalışır. Yolunda kararlı bir şekilde yürümeyi başaramayan bu insan, karşısına çıkan zorluklar karşısında sebatkar bir şekilde davranmaması nedeniyle arzuladığı şeyleri elde edemez ve kamusal çalışmalarını terkederek adeta inziva yaşamını benimser; ama yapı olarak böyle bir yaşam tarzına uygun olmaması nedeniyle giderek büyüyen umutsuzluk, kırgınlık ve nefret duyguları içine gömülür, kadere karşı büyük bir öfke ve diğerlerinin başarılarına karşı kıskançlık besler. Bu insanın huzuru bulması mümkün değildir; çünkü mevcut durumundan hoşnut olmadığı gibi, istediği duruma gelebilmek için mücadele etmeye de yanaşmamaktadır. İçinde bulunduğu durumdan kurtulmak için yapması gereken şey, en başta göstermesi gereken kararlılık ve sebatı biraz geçikmeyle de olsa göstermekten, o, başlangıçtaki maymun iştahlılığını sürdürerek sürekli yeni değişikliklere başvurur. Kendisini ezen dertlerden kurtulmak için denizler aşarak, memleket değiştirir; oysa yapması gereken şey kendisini değiştirmektir; çünkü kaçınılmaz bir şekilde her gittikleri yere kendini de götürmektedir. Zaten sorun da bulunduğu yer değil, ruhundaki dizginlenemeyen tutkular ve kararsızlıklardır.

İşte Seneca'ya göre insanların çoğu bu durumdadır ve ona göre mutlu ve huzurlu olmanın tek yolu doğru işleyen bir muhakemeye sahip olmak, varlığımızı oluşturan her şeye değer vermeyi akla bırakmaktır. Akıl insana nereye gideceğini, nasıl davranacağını öğretir ve onu hem kendi zaafının hem de talihin kurbanı olmaktan kurtarır. Sorun şudur ki, istediği şeyi nasıl istemeye başladığını bilen insanların sayısı çok azdır. İnsanların çoğu akılla değil içgüdü ile hareket etmekte, iradesini hiç kullanmayıp kendini olurlarına bırakmakta ve bunun doğal sonucu olarak bir girdaba sürüklendiğinde, "Ben buraya nasıl geldim?" diye sormaktadır. Seneca'ya göre sınırsız bir mutluluk ve huzur içinde yaşamak isteyen insan bunun kaynağını kendisinde bulundurmalıdır. Bir kere gelip geçen şeylere gözlerini dikmekten vazgeçerek, dikkatini kendinde bulunan büyük zenginliğe çevirse, başkalarının sahip olduklarına bakacak yerde kendi sahip olduklarının değerini anlasa, o zaman mutluluk ve huzurun bulunduğu yere ve sürekli değişen arzularına bağlı olmadığını anlayacaktır. Tutku ve kusurlarını bırakıp yükseldiği zaman ruh, sükunet ve mutluluğa kavuşacaktır. Gerçek mutluluk ihtiyaçtan fazlasını istememek, karşılaştığı güçlükleri yenmesini bilmek ve şikayet etmemek, en önemlisi kendisi üzerinde sınırsız bir kudret sahibi olmaktır. İnsanın sahip olması gereken tek şey kendisidir, gelip

geçen şeyler değil. Dünyaya gelen her insan karşılaştığı güçlüklerle mücadele etmek ve onları yenmek zorundadır. Seneca'ya göre kişi bunu ne kadar erken anlarsa, onun için o kadar iyi olacaktır; çünkü bundan kaçınmak mümkün değildir. Üstelik Seneca'ya göre asıl kötü olan şey insanın başına gelen felaketler ve karşılaştığı güçlükler değil, ruhun zayıf düşmesi ve kötü denilen şeyler önünde gevşeyerek gücünü ve özgürlüğünü bunlara vermesidir. Seneca'ya göre bilgeliğin en büyük alameti, başına her ne gelirse gelsin, bunların hiç birinin kötülük olmadığını, yalnızca görünüşlerinin kötü olduğunu bilmek ve bunlar karşısında sarsılmamak, ayakta durmaktır.

Seneca'ya göre kendisini topluma ait işlerin yönetimi ve vatandaşlık görevleri ile meşgul eden kişi hem vatanına yararlı olur, hem de can sıkıntısı, bıkkınlık gibi duygularla huzursuz olmaz. Böylece hem yeteneklerini geliştirecek ve hem de saatlerin can sıkıntısı, tembellik ve huzursuzlukla geçmesini önleyecektir. Serenus için en uygun uğraş, gününün büyük bir kısmını tek bir uğraşıya ayırmak ve aklını eğitmeye çalışmak olacaktır. Gerçi Athenodoros'un da belirttiği gibi kimi zaman kamusal hayatın kendisinin bir sıkıntı kaynağı olması da mümkündür; çünkü insanın topluma yararlı olmasına izin vermediği gibi bireysel yeteneklerini de kısıtlayabilir. Bu nedenle Athenodoros, gerçekten büyük eserler meydana getirmek isteyen insanların kamusal hayat ve forumdan uzaklaşmalarını önerir; çünkü ona göre en muhteşem eserler münzevi bir biçimde yaşayan kimselerce meydana getirilmiştir. Hiç bir resmi görev üstlenmeksizin devlete yararlı olmak mümkündür ve gençleri uyan, onların ruhlarına erdem aşılaman kimselerin hizmeti, kamusal görevlerden daha az yararlı değildir. Halkına sabrın ve cesaretin anlamını, ölümü önemsememeyi ve tanrıların bilgisini öğreten kişi, her ne kadar kamusal bir görevi üstlenmemiş olsa da, kendi özel çalışmalarında insanlara yararlı olarak, kamusal bir hizmeti yerine getirmektedir. Buna verilecek en büyük örnek stoanın kurucularının yaşamlarıdır. Onların Atinada yaşayan birer yabancı olarak kamusal bir görev üstlenmeleri mümkün değildi; ama bu, onların kamusal görevleri üstlenenlerden daha az yararlı oldukları anlamına da gelmemektedir. Stoa öğretisini geliştiren bu düşünürler, kendileri politikadan uzak bir yaşam sürdürmekle birlikte, insanlara kamusal görevlerini yerine getirmelerini ve insanlığa yararlı olmalarını öğütlemişlerdir. Athenodoros'un görüşleri de bu düşünürlerle aynı çizgidedir. Görüldüğü gibi Athenodoros, her ne kadar kamusal yaşam ve forumdan uzak kalmanın yararına inansa da, halka tümüyle sırtını dönerek tüm ilginin kendi özel çalışmalarına yöneltildiği bir inziva yaşamına kesinlikle karşıdır; çünkü bu durumda insan bazı şeylerin eksikliğini duyarak yavaş yavaş çalışmalarına karşı ilgisini kaybedecek ve doğanın ona yararlı bir şekilde kullanması için verdiği zamanı boşa harcayacaktır. Topluma hiç bir yararı olmadığı gibi, kendini de büyük bir mutsuzluğa mahkum edecektir.

Seneca genelde Athenodoros'un fikirlerini paylaşmakla birlikte, onun kamusal yaşam ve forumdan uzaklaşmaya ilişkin görüşlerine tümüyle karşıdır. Sürekli olarak vatandaşlık görevlerinin yerine getirilmesi gereğini vurgulayan Seneca'ya göre, Athenodoros çok çabuk geri çekilmiştir. Ona göre insan, koşullar ne olursa olsun yararlı olmanın bir yolunu bulmalı ve yurttaşlık görevlerini yerine getirmelidir. Eğer kaderi onun bu görevlerini yerine getirmesini engelleyecek olursa hemen vazgeçmemeli, tam tersine yararlı olmanın başka yollarını arayıp bulmalıdır. Eğer aktif bir görev üstlenmesi önleniyorsa, o kişinin tedbirli davranarak daha pasif bir şekilde hizmet etmenin yolunu bulması mümkündür. Asker olması engelleniyorsa kamusal bir göreve girebilir. Bu olmuyorsa, avukatlık yapabilir. Konuşması engelleniyorsa, sessiz desteği ile yardımcı olabilir. Tüm vatandaşlık hak ve görevleri elinden alınsa bile, onun, bir insan olarak görevlerini yerine getirmesi mümkündür. Kendi yurdunda yararlı olamıyorsa, bir başka ülkeye gitmeli ve orada yararlı olmalıdır. Erdemli olmaya çalışan kişi kendini yalnızca kendi vatani ve yurttaşları ile sınırlamamalıdır; çünkü onun gerçek vatani tüm evrendir ve bu evrende yaşayan tüm insanlar onun yurttaşdır. O halde bir insanın yararlı olmasını bütünüyle engellemek mümkün değildir, her zaman yapacak bir şeyler vardır ve iyi bir yurttaşın yaptığı hizmetler asla boşa gitmeyecektir.

İyi bir yurttaş, gayretlerini kaderin izin vermesine ve devletin durumuna göre azaltmalı ya da arttırmalı; ama her durumda belli bir çabayı sürdürmelidir. O, devlet sorunlarla parçalanırken ortaya çıkacak ve cesaretiyle çevresindekilere örnek olacaktır. Saklanmayacaktır; ama kendini boşu boşuna tehlikeye de atmayacaktır.

Görüldüğü gibi Seneca, incelediğimiz bu eserde vatandaşlık görevleri ve topluma yararlı olma konusunda ısrarcı bir tutum izlemektedir; ama felsefesinin bütününde o, kamusal işlere ilişkin görüşleri konusunda bir karara varamamıştır. Kimi zaman bilgenin kamusal yaşamdan uzak kalmasını, kimi zaman ise bunun tam aksini savunmuştur. Bizce bunun nedeni, yalnızca Seneca'nın yaşam deneyimlerinin bir sonucu değildir. Bu kararsızlık, bir yandan "kendi kendine yeten bilge" kavramını geliştirerek bilgeye kamusal yaşamdan uzak durmasını öneren, diğer yandan ise bilgenin kamusal görevlerini yerine getirmesi gerektiğini söyleyen stoa felsefesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Peki, kamusal görevlerin yerine getirilmesi ile ruh dinginliği arasında ne gibi bir ilişki vardır? Bu konuşmanın amacı ruh sükunetini bozan etmenleri bütünlüğü içinde tanıyıp anlamaktır. Oysa gördüğümüz gibi Seneca sükuneti bozabilecek etmenlere karşı alınacak önlemlerin en başında kamusal görevlerden bahsetmiştir. Gerçekten de

kamusal görevlerle ruh dinginliği arasında belli bir açıdan bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür; çünkü kendini bütünüyle çalışmalarına adayan kişi, kendisinde nefret ve huzursuzluk uyandıran her şeyden kurtulacağı gibi, bütün gün çalıştığı için günün nasıl geçtiğini anlamayacak ve can sıkıntısı, bıkkınlık gibi duyguların da etkisi altına girmeyecektir. Ne var ki, Seneca'nın bundan sonra üzerinde duracağı konular gibi bu konu da, "Ruh Dinginliği hakkında" gibi bir başlıkla başlayan bir eserden beklenenin aksine, ruh dinginliği ile ilgili olmaktan çok, Seneca'nın genel ahlak felsefesi ve erdemle ilgilidir. Eser boyunca her bölümde farklı bir konuyu inceleyerek, Seneca adeta ahlak felsefesinin kısa bir özetini verecektir.

Örneğin ona göre, huzurlu bir ruha kavuşmak isteyen kişinin kendini iyi tanıması ve gerçekçi olarak bir değer biçmesi zorunludur. Bildiğimiz gibi stoa felsefesine göre en iyi yaşam, doğaya uygun yaşamdır. "Kendini tanıma" ilkesi ile hem stoa felsefesini hem de Seneca'yı çok etkileyen Sokrates de, insanlar için iyi olanın onların arzuladıkları, gereksinim duyduklarını düşündükleri şey değil, insanların doğaları gereği gerçekten gereksindikleri, eksikliğini duydukları, insanlara doğal olarak ait olan ve kendisine sahip olduklarında ya da onu gerçekleştirdiklerinde onları tamamlayacak olan şey olduğunu düşünmektedir. Buna göre insan için iyi olanı, arzular ya da toplumsal olarak benimsenen kurallar değil, insanın kendi doğası belirleyecektir. İnsan yaşamının doğal hedefi, doğasının tamamlanması ve kendine özgü gizil gücünün gerçekleşmesi olduğuna göre, onun mutluluk ve huzuru da doğal olarak kendisine özgü bu yetkinliği kazanmaya bağlı olacaktır. Seneca, düşüncelerini hayata uygulamasından ve bu düşünceleri uğruna çekinmeden ölmeye razı olmasından dolayı büyük hayranlık duyduğu ve eserlerinde tam bir bilge örneği olarak sık sık andığı Sokrates'in düşüncelerini anımsatır bir şekilde Serenus'a kendi doğasını ve giriştiği işin doğasını bilmenin ruh huzuru bakımından önemini anlatacaktır.

Her insan doğadan gelen eğilimlerini dikkate almalı, mizacına aykırı işlere girişerek bu doğayı zorlamamalıdır. Gücümüzün yeteceğinden emin olmadan yükleneceğimiz işlerde başarılı olmamız mümkün değildir. Mizacını ve gücünü iyi tanıyan insan, gücünü aşan ve sonunu getiremeyeceği işlere girmeyerek, aksi halde katlanmak zorunda kalacağı sıkıntılardan daha en başında korunacaktır.

Bundan sonra üzerinde durulması gereken konu, dostunu iyi tanımaktır; çünkü insan ruhuna en büyük sükunet ve mutluluğu veren şeylerden biri, arkadaş canlısı ve sadık insanlarla kurulan dostluklardır. Seneca'ya göre insan kendine dost seçerken onu çok iyi tanımalı, ona en az kendine güvendiği kadar güvenebileceğinden emin olmadan

"dost" dememelidir. Buna dikkat etmeyerek işi tersinden tutanların ve o insana güvenebileceğinden emin olmadan ona "dostum" diyenlerin hayal kırıklığına uğramaları işten değildir; çünkü dostluk mutluluğu, felaketi, kısacası her şeyi her şeyi ortak kılar ve dost ile paylaşamayacağı bir şeye sahip olmak, insanı memnun etmez. Bu nedenle dostlarımızı seçerken onların karakterlerini dikkate almalı ve en az kötü insanları dost olarak seçmeliyiz; ama iyi insanların sayısının azlığı nedeniyle bu konuda fazla müşkülpesent de davranmamalıyız.

Seneca'ya göre Cato'nun çağında yaşayanlar bu konuda, Seneca ve Serenus'un yaşadığı dönemlerde yaşayanlardan daha şanslıydılar; çünkü o dönemde çok kötü insanların yanısıra, çok iyi ve dürüst insanlara rastlamak mümkündü. Seneca, kendi yaşadığı dönemde artık böyle insanlara rastlamanın mümkün olabileceği konusunda pek iyimser değildir ve bu umutsuzluğunu şu sözlerle yansıtır: "Bizim yüzyıllardır arayıp durmakta olduğumuz o insanı nerede bulacaksın?"

Böyle insanlar geçmişte yaşamışlardır ve çektikleri acıların büyüklüğüne aldırmadan, başlarına gelen her türlü felakete kayıtsız kalan bu insanların adları erdemin canlı bir örneği olarak Seneca'nın eserlerinde sık sık geçmektedir. Ruhunu endişelerin kaplamasına izin vermeyerek ruh dinginliğini ve erdemini sonuna kadar koruyan bu insanların başlıcaları Sokrates, Cato, Regulus, Rutilius, Fabricius ve Mucius'tur. Tüm bu insanların ortak yönleri, inandıkları amaçlar uğrunda büyük acıları, sürgünü, hatta ölümü göze almaları, kurtulmaları mümkünken bunu yapmayıp, seve seve kaderlerine boyun eğmeleridir. Örneğin Sokrates, insanların kendi başlarına düşünmelerini sağlamak amacıyla sorduğu sorular nedeniyle, Atina'lı gençlerin kafasını karıştırmak ve gelenekleri sarsmak suçundan yargılanarak ölüme mahkum edilmiştir. Cato, Caesar ile Pompeius arasında çıkan ve diktatörlük alametleri gösteren Caesar'a karşı Pompeius'un tarafını tutarak girdiği savaşta Caesar'a yenilmesi üzerine kendisini, yine kendi elleriyle öldürür. Kartaca savaşları sırasında ordusu yenilerek esir alınan Regulus ise, elçi olarak geri gönderildiği Roma'da, Kartacalıların isteklerinin aksine olarak, anlaşma yapılmaması konusunda vatandaşlarını uyardıktan sonra, öldürüleceğini bildiği halde, vermiş olduğu söz nedeniyle geri döner ve gerçekten de büyük işkencelerle öldürülür. Romalı bir general ve hukukçu olan Rutilius, haksız vergi alınmasını önlemeye çalışması nedeniyle Marius tarafında sürgüne gönderilmiş, daha sonra Sulla tarafından geri çağırılmasına karşın dönmemiş, sürgünde kalmayı tercih etmiştir. Ülkesini pek çok istiladan kurtaran ve daha sonra toprağına geri dönerek, mütevazı yaşamına devam eden Fabricius, istese elde etmesi çok kolay olan serveti küçümsemesi, doğaya uygun olarak sürdürdüğü yaşamı ve tutkularından uzak kişiliği nedeniyle Seneca'nın takdirini kazanmıştır. Mucius'un

anılmasının nedeni, düştüğü yanılgı sonucunda amacına ulaşamaması nedeniyle kendini yargılaması ve cezalandırmasıdır. Yaptığı haksızlıklar nedeniyle vatanından sürülen son roma kralı Tarquinius Superbus'un tekrar başa geçme çabalarında ona yardımcı olan Etrüsk Komutanı Porsena'yı öldürmek isteyen; ama onu tanımaması nedeniyle yanlışlıkla başkasını öldüren Mucius, yaptığı hatadan dolayı kendi kendini cezalandırır ve sağ elini korların üzerine koyarak yakar.

Artık böyle insanlara rastlanmaması nedeniyle kendi döneminden duyduğu memnuniyetsizlik ve umutsuzluk Seneca'nın satırlarında açıkça anlaşılmaktadır. Ömrünün büyük bir bölümünü akli dengesi yerinde olmayan imparatorlarca yönetilen bir sarayda, güç ve servet uğruna birbirlerinin altlarını oymaya çalışan insanlar arasında geçirdiği hatırlandığında, onun bu şikayetlerini anlamak o kadar da zor değildir. Bu nedenle o Serenus'a dostunu iyi seçmesini; ama artık erdemli insanlara pek rastlanmadığı için bu konuda daha az müşkülpesent davranmasını öğütlemektedir.

Şimdi işleyeceği konuda Seneca'nın felsefesindeki kynik unsurlar ön plana çıkmaktadır. İnsanların huzurunu bozan etmenlerin içinde en kuvvetli olanlarından biri Seneca'ya göre insanın azla yetinmek istememesi ve zenginlik arzusu içinde yanıp tutuşmasıdır. Ona göre zengin olma arzusunun yol açtığı acılar, bizi etkileyen diğer tüm acılardan daha fazladır. Oysa para kimseyi zengin yapmaz, tersine insana büyük bir ihtiras aşılıyarak onun, elindekilerin tadını çıkarmasını da engeller. Bu nedenle zenginlik içindeyken daha fazlasına sahip olamamanın acısıyla kıvrılmaktansa, fakirlik içinde olsa bile halinden memnun olmak çok daha iyidir. Kendini doğanın isteklerine göre ayarlayan kişi, asla yoksul olmadığı gibi, yoksulluk korkusu da duymaz; çünkü doğanın istekleri aç gözlü değildir, ihtiyaç giderildiği zaman yatıştır. Oysa insanın istekleri doymak bilmez. Daima daha fazlasını isteyeceği için, kendini bu isteklere kaptıran kişinin ruhunun huzura erişmesi mümkün değildir. İnsanın üzüntüsünün, kaybedilecek şeyin azlığıyla doğru orantılı olması nedeniyle kişi, kendini daha aşağısına inemeyeceği kısıtlı koşullara indirmeli, elindekilerle mutlu olmasını bilmelidir. Çevresindeki zenginliğe ilgisiz kalmasını bilen ve kendini kaptırmayan kişi Seneca'ya göre yüce ruhlu bir insandır. Ona bu servetin kendisinin olduğu söylene bile o bu serveti benimsemez. İşte, zengin olduğu halde yoksul gibi yaşamak da ancak böyle büyük ruhlu insanlara mahsustur. Seneca'ya göre her şeye fazlasıyla sahip olmaktansa, yeteri kadarına sahip olmak çok daha iyidir; çünkü çok şeyi olan daha çoğunu ister. Üstelik bunun için bir bahanesi de vardır; zira yeteri kadarına sahip olamamıştır daha. Oysa Seneca'ya göre en büyük zenginlik, arzu etmemektir; çünkü arzu duymayan insan acı da çekmez. Yeteri kadarına sahip olan kimse, kimseye nasip olmayan bir şeye erişir: ihtirasın sonuna. Yeteri kadarına sahip olmak az bir şey

olmadığı gibi, gerekenden fazlasına sahip olmak da büyük bir şey değildir. Doğaya yeten, insana yetmez. Her şeyi olduğu halde daha da fazlasını ister. Doğanın isteklerini aşan şey zorunlu değildir. Kendini doğanın isteklerine göre ayarlayan kişi, asla yoksul olmadığı gibi, yoksulluk korkusu da duymaz.

Zenginlik arzusunun yol açtığı huzursuzluklar ve acılardan bahsederken tipik bir kynik filozof gibi konuşan Seneca'nın verdiği örnekler de kayıtsızlık ahlakını çağrıştıran türdendir. Bildiğimiz gibi kynikler, dünyanın temelde kötü olduğu varsayımından hareketle başta özel mülkiyet, konforlu yaşam ve zenginlik olmak üzere uygarlığın her türlü meyvesini reddetmişler, mutluluğu tüm bu şeylere karşı geliştirilecek kayıtsızlıkta görmüşlerdir. Seneca da bu noktada kyniklere yaklaşarak, bir şeyi kaybetmenin üzüntüsünün, ona hiç sahip olmamanın üzüntüsünden daha fazla olacağından hareketle, neredeyse yoksulluğu önerir gibidir. Diogenes bu gerçeği görmüş ve kendisini daha aşağısına inemeyeceği kısıtlı koşullara indirerek herhangi bir şeyin elinden alınmasını imkansız kılmıştır. Üstelik hiç bir şeye bağlanmamakla o, kendini bu şeyleri yitirmenin vereceği üzüntülerden de korumuştur; çünkü insanın huzurunu bozan şeylerden birinin, kazandığı şeyleri yitirme korkusu olduğunu ve sahip olduğu şeyleri bir gün yitireceği endişesi içindeki bir ruhun huzurlu olmasının mümkün olmadığını bilmektedir. Kazandığı şeyi bir gün yitirmek korkusu budalaca bir korkudur; çünkü kazanılan her şey bir gün yitirilecektir, bunun önüne geçmek imkansızdır. Bu korku nedeniyle endişeler içinde kıvranan bir ruh, huzurlu olamayacağı gibi, ileride karşılaşacağı kötü olayları düşünürken, mutluluk içinde geçirmesi mümkün olan bu gününü de yitirecektir.

O halde en iyisi Diogenes gibi yaparak, bu gerçeği en başından idrak etmek ve zengin ama korku içinde yaşamaktansa, yoksul ama halinden hoşnut bir yaşam sürmektir. Ayrıca Seneca'ya göre, neşeli bir şekilde yaşanan yoksulluk, yoksulluk olmaktan çıkmaktadır; çünkü asıl yoksulluk az şeyi olmak değil, daima daha fazlasını istemektir. Huzurlu olmak demek, sahip olmadığı şeyi istememek ve elinde olanla memnun olmasını bilmek demektir. Zenginliğin sırrı, gerekli olana, yani yeteri kadarına sahip olmaktır. Bu noktada Seneca'nın yaptığı benzetme çok ilgiçtir. Ona göre yoksul bir yaşam sürmesinden dolayı Diogenes'in mutluluğundan şüphe edenlerin, aynı şekilde ölümsüz tanrıların mutluluğundan da şüphe duymaları gerekmektedir; çünkü tanrıların malikaneleri, toprakları, kıymetli mülkleri yoktur. Onlar insanlara her şeyi verirler; ama kendilerinin hiç bir şeyleri yoktur, son derece yoksuldurlar. Bu sözlerle biz anlarız ki, Seneca'nın asıl karşı çıktığı şey zengin olmak değil, zenginliğin kölesi haline gelmektir. Bazı noktalarda kyniklerle benzer görüşleri dile getirmesine karşın Seneca, bilgeye zenginliği yasaklamaz. O, tüm lütufların, yitirilmeleri durumunda sarsılmayacak bir şekilde kabul edilmeleri

gerektiğini düşünmektedir. Bilge servetin kölesi değil, efendisi olmalı, ona bağlanmamalı, hiç birini kovmamalı; ama giderlerse kayıtsız kalmalıdır.

Görüldüğü gibi Seneca'nın amacı, tam anlamıyla yoksulluk içinde geçen bir yaşamı idealleştirmek değil, dışsal bir takım şeylerin yokluğundan dolayı kendini eksik ve yoksul hissetmenin neden olacağı huzursuzluğa dikkat çekerek, kişinin kendini doyumlu, bütün ve tam hissetmesinin dıştan gelecek şeylere bağlı olmadığını anlatmaya çalışmaktır. Örneğin tanrıların hiç bir şeyleri yoktur; çünkü onlar bu şeylere ihtiyaçları olmadığını bilmektedirler. Bu şeylere ihtiyaç duyanlar, insanlardır; çünkü insanlar yalnızca mal ve mevki gibi şeylere sahip olurlarsa değerli olacaklarına inandıkları ve kendi değerlerini bu gibi dışsal şeylere bağladıkları için, sürekli olarak daha fazla saygınlık ve zenginlik peşinde koşmakta, bunlar olmadıkça kendilerini eksikli, tamamlanmamış ve değersiz hissetmektedirler. Durum böyle olunca, daha mutlu ve huzurlu olabilmek için sarfedilen çabalar mutsuzluğu arttırmaktan başka bir şeye yaramamaktadır. Bu nedenle Seneca, dışsal zenginliklere hiç önem vermeyen insanların tanrısal bir yaşam sürdürdüklerini düşünmektedir; çünkü bu insanlar kendilerini eksiksiz, değerli ve huzurlu hissetmek için dışsal zenginlik ve değerlere gereksinimleri olmadığını bilmektedirler. İşte Seneca'ya göre asıl zenginlik budur. İnsanlara her şeyi veren tanrılar, isteseler kendileri de büyük bir zenginlik içinde yaşayabilirlerdi; ama onlar buna gerek duymamışlardır; çünkü hiç bir şeye ihtiyaçları olmadığını bilmektedirler.

Gerçekten de Seneca'nın bu görüşlerinden sonra ikinci örnek olarak adı geçen Demetrius'un Diogenes'ten daha mutlu bir insan olduğunu söylemek mümkün değildir. Zenginlik belki Demetrius'u yoksulluktan kurtarmıştır; ama bu kez bir başka sefaletin içine atmıştır. Demetrius, aslında Diogenes'in kendisinden çok daha özgür olduğunu, asıl kölenin kendisi olduğunu bilmektedir. Bu nedenle onu yakalamayı düşünmez bile; çünkü onu yakalamak, Demetrius'a kaybettiği özgürlüğünü geri getirmeyecektir. Diogenes kendisinden başka hiç bir şeye sahip değildir ve bu nedenle aslında çok zengin ve üstelik hürdür. O her şeyi bırakıp kaçabilmiştir. Oysa Demetrius, Diogenes'in sahip olduğu ruh gücünden yoksun olması nedeniyle, terketmeyi göze alamadığı zenginliğinin yükümlülüklerini yerine getirerek yaşamak zorundadır.

Demek ki Seneca'ya göre, huzurunu korumak isteyen insan, elde etmeye çalıştığı şeyleri iyice gözden geçirmeli, buna değip değmeyeceğini tartmalıdır; çünkü çoğu zaman peşinden koştuğumuz şeyler mutluluktan çok mutsuzluk getiren şeylerdir. Bazılarının hiç gereği yoktur, bazıları ise harcanan çabaya değmez; ama insanlar bu değerlendirmeyi yapmadıkları için onların değersizliğini farkedemez ve aslında kendilerine çok pahalıya

mal olan şeyleri bedavaya aldıklarını zannederler. İnsanlar yalnızca para karşılığında alınan şeyleri satın alınmış olarak kabul ederek, onlar karşılığında çektikleri sıkıntıyı, yitirdikleri onuru, harcadıkları zamanı hiç hesaba katmaksızın, para vermeden aldıkları şeyleri, bedavaya aldıklarını düşünmektedirler. Karşılığında evini, toprağını vermeyeceği şey için insanın rahatını, güvenliğini, onurunu, zamanını ve sağlığını vermesi budalalıktır; ama ne yazık ki, gelip geçen bu şeylere verilen değer, kişinin kendi huzur ve rahatına verdiği değerden fazladır. Huzurlu bir yaşam sürmek isteyen insanların yapmaları gereken şey, elde ettikleri şeyleri ne pahasına elde ettiklerini ve buna değip değmediğini düşünmek ve her hangi bir şeyin kendilerinden koparılmasına ya da eklenmesine aldırmadan, olaylar nasıl gelişirse gelişsin hep aynı davranışı korumak, yani olaylara kayıtsız kalmaktır.

Başımıza gelince bir şekilde çözeceğimiz sorunları önceden düşünerek bu günü zehir etmenin ve dert üstüne dert yığmanın hiç bir anlamı yoktur. İleride belki mutsuz olabileceğini düşünerek, şimdiden mutsuz olmak akılsızca bir şeydir. Tüm endişelerden kurtularak sükunete erişmek isteyen bir insanın yapacağı en iyi şey, gerçekleşmesinden korktuğu olayın gerçekleştiğini düşünerek, bu durumu soğukkanlılıkla kabul etmek ve sakin bir şekilde bu durumun korktuğu kadar korkunç olup olmadığını anlamaya çalışmaktır. İnsanlar çoğu zaman böyle soğukkanlı bir şekilde davranmadıkları için, başlarına gelmeden önce endişeler içinde kıvranmalarına neden olan olayların, gerçekleştikten sonra hiç de düşündükleri kadar korkunç olmadıklarını ve o kadar zaman boyunca çektikleri acının boşuna olduğunu görürler. Bu sözlerle Seneca'nın söylemeye çalıştığı şey, hiç bir şeyi umursamamak değil, tam tersine elinden geldiğince aklını kullanarak çekeceği acıları aza indirmek ve üzerinde yeterince düşünmediği takdirde kötü sonuçlar doğuracak bir olayı daha başlangıçta engellemeyi bilmektir.

Buraya kadar incelediğimiz konulardan da anlaşılabilen gibi, Seneca'nın incelediğimiz bu eseri, ruh dinginliğinden çok, erdemi anlatan bir çalışmadır. Ruh dinginliğine ilişkin kısa bir girişten sonra, her bölümde farklı bir konu üzerinde durarak, kendi ahlak felsefesinin kısa bir özetini veren Seneca'nın, dengeli ve sarsılmaz bir ruh haline ulaşması amacıyla Serenus'a verdiği öğütlerle, bilgelik ve erdeme ulaşma konusunda söyledikleri arasında hiç bir fark yoktur. Eserinin geri kalan kısmında da Seneca, her bölümde farklı bir konuyu işleyecek, kısa bahislerle kendi ahlak felsefesinin önemli olduğunu düşündüğü noktalarına temas edecektir.

Örneğin bu bölümde üzerinde duracağı konu, azla yetinmek ve ölçülü olmaktır. İstisnasız her durum için geçerli olan bu ilke, harcamanın en onurlu şekli olan öğrenim alanı için bile geçerlidir. Bu alanda bile israftan kaçınmalı, ölçülü olmalıdır. Seneca'ya

göre pek çok yazarı ve her türden kitabı okumak kararsız bir ruhun belirtisidir. Ruhunda sürekli olarak yerleşip kalacak bir şeyler elde etmek isteyen kişi, seçkin değerlerle bir arada olarak onlardan gıdalanmaya çalışır. Her yerde olan hiç bir yerde değildir. Sürekli oradan oraya gezen bir insanın pek çok tanıdığı olur; ama hiç dostu olmaz. Aynı şey, hiç birinin yazdıklarını sindirmeden pek çok yazarın kitaplarını okuyan kişiler için de geçerlidir. Yenir yenmez çıkarılan yemeğin vücuda hiç bir faydasının olmaması gibi, yeterince anlamadan okunan pek çok kitabın da bir yararı olmaz. Gerekli olan şey okuyamayacağı kadar çok kitaba sahip olmak değil, okuyabileceği kadar kitabı elinin altında bulundurmadır. Tıpkı çeşitli, değişik gıdaların mideyi bozması gibi, değişik kitapların da insana bir yararı olmaz. Her ne kadar Seneca'nın bu sözlerinden, çok kitaba sahip olunmasına karşıymış gibi bir anlam çıksa da, onun karşı olduğu şey, öncelikle öğrenme uğruna değil, gösteriş yapmak için kitap biriktirilmesi, ikinci olarak ise, daha çok sayıda kitap okuyabilmek amacıyla daha birini yeterince anlamadan bir diğer kitaba geçilmesidir.

Seneca'ya göre, bir insan için en büyük mutsuzluk, mutsuzluk saydığı bir şeyin olmasıdır. İnsanların acı çekmelerinin nedenlerinden biri, kaderlerine direnmek, olayların kendi tasarladıkları gibi olmasını sağlamak için kaderi zorlamaktır. Seneca'ya göre insanların mutlaka bilmeleri gereken şeylerden biri, ilk başta kendilerine zor ve acı gelen şeylere direnmekten vazgeçip, onlara tahammül etmeyi denediklerinde, bu acı ve sıkıntıların hafifleyeceğidir. İnsan bir kez dertleri ve kendisini zorlayan sorumlulukları konusunda tavır değiştirmeye karar vererek, onları nefretle değil de, severek taşısa, onları taşımanın o kadar da güç olmadığını görecektir. Anlayacaktır ki, her ne kadar zorluklar ve acılar da olsa, bu hayat yalnızca sıkıntılardan ibaret değildir. Tüm sıkıntılara karşın rahatlamalar, eğlenceler ve zevkler de vardır; çünkü doğa, her ne kadar bazen sert olsa da, o kadar acımasız değildir. Doğduğumuz andan başlayarak karşılaştığımız sıkıntıları bildiği için bize bazı kolaylıkları da vermiştir. Bu kolaylıklardan ilki, alışkanlıktır. İkincisi ise, şiddetli başlayan acıların zamanla hafiflemesi, aynı şiddeti muhafaza etmemesidir. Seneca'ya göre uzun süren acıların şiddetli olmaması, şiddetli acıların ise kısa sürmesi, kaderin bize en büyük lütuflarından biridir; çünkü aksi durumda felakete tahammül edebilmek, bilge için bile mümkün olmazdı. Bu bölümde Seneca'nın dikkat çekmek istediği nokta, tüm hayatın bir kölelik olduğudur; çünkü istisnasız her insan kendisi için saptanan kadere zincirlerle bağlıdır ve bu zincirlerden kurtulma olanağı yoktur. Zincirlerin şekillerinin değişik olması, temel gerçeği, yani her insanın zincirle bağlı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. O halde yapılacak en iyi şey, yakınmayı bırakıp, kaderiyle barışmak ve her şeye rağmen, karşılaştığı güzelliklerin değerini bilmektir. Böyle

davranmayı seçen bir ruh, en kötü şeyleri bile iyi yapacak ve talihin sertliğini yumuşatacaktır.

İnsanların bilmesi gereken şeylerden bir diğeri, her ne kadar görünüşleri farklı olsa da, aslında tüm arzuların aynı derecede boş olduğudur. Seneca'nın bunu söylemesinin önemli bir nedeni vardır; çünkü herkesin huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmek istemesine karşın buna erişememelerinin nedeni, mutluluğun araçlarını, mutlulukla karıştırmalarıdır. Böylece mutluluğu arayan bu insanlar, gittikçe ondan uzaklaşırlar. Mutlu olmak için tam bir sükunet ve sarsılmaz bir güven yeterliyken, bu insanlar daha fazlasının gerektiği zannı içinde kendilerini gereksiz sıkıntılara sokarlar, hayatın kendi dertleri yetmezmiş gibi kendilerine fazladan gereksiz dertler yaratırlar. Böylece ulaşmak istedikleri mutluluktan uzaklaşırlar, çabaları arttıkça mutsuzlukları da artar. Bu mutsuzluktan kurtulmak isteyen insanların yapması gereken şey, gerçekleştirmesi mümkün olmayan arzularını terketmektir. Bu nedenle Seneca, bulunduğu yeri beğenmeyen ve yüksek mevkilerdeki insanları kıskanarak, onların buldukları yerde bulunmayı isteyen insanları uyarmaya ve onlara yüksek mevkilerdeki bu insanların sanıldığı kadar mutlu olmadıklarını anlatmaya çalışır. Bu mevkilere ulaşma çabasına girmeden önce, arzuladıkları bu yerin gerçekte hiç de o kadar özenilecek bir yer olmadığını bilmelerini ve ayrıca her çıkışın bir inişi olduğunu da göz ardı etmemelerini ister. Alçak bir yerden düşen insanın hafif bir sıyrıkla olayı atlması mümkündür; ama dik kayalardan düşen birinin kurtulması olanaksızdır. Seneca, sırf daha yüksek bir mevkide olmak için ödenmesi gereken bedelin ağır olduğunu ve buna değmediğini anlatmaya çalışarak, huzur ve mutluluğunu korumak isteyen insanlara, huzurları pahasına elde edecekleri mevki ve zenginliklerden uzak durmalarını önerir.

Seneca'nın verdiği bu öğütlerin hiç biri bir bilgeye yönelik değildir; zaten bilgelik yolunda yürümekle birlikte henüz oraya varmaktan uzak olduğunu sık sık belirten Seneca'nın, kendisinin ulaşmaya çalıştığı yere çoktan ulaşmış bir bilgeye neyi yapıp nelerden kaçınması gerektiğini söylemeye kalkması düşünülemez. Onun seslendiği kimseler, gerekli donanıma sahip olmamalarından dolayı her şeyden korkan, karşılaştığı durumlara nasıl bir tepki vermeleri gerektiğini bilmedikleri için sorunlarla başa çıkamayan kimselerdir. Oysa bilge, her saldırıya karşı donanımlı ve tetiktedir. Başına gelen hiç bir şey karşısında sarsılmaz, sükunetini bozmadan hepsinin arasından geçer, gider. O, kendisine verilen her şeyin bir gün geri alınmak üzere verildiğini bilir ve günü geldiğinde kendisine verilen her şeyi hiç üzülmeden, tam tersine onlardan yararlanmasına izin verildiği için şükran hissi duyarak iade eder. Bilgenin doğadan, kaderden ve talihten korkması için bir nedeni yoktur; çünkü o bunların üçünün de Tanrı olduklarını

bilmektedir. İnsanları en çok titreten ölüm korkusu bile bilgiyi etkilemez; çünkü gideceği yer, geldiği yerden farklı değildir. Bilge nasıl iyi bir şekilde yaşamayı biliyorsa, aynı şekilde ölmeyi de bilir. O, başına gelecek her şeyin daha ana rahmine düştüğü anda hazırlandığını ve değişmeyeceğini bildiği için, kendini olabilecek her şeye hazırlar. Daha ortada hiç bir belirti yokken kendisini olması muhtemel her şeye hazırladığı ve silahlandığı için, başına gelen felaketlerin darbeleri onu sarsmaz. Felaketlerin darbeleriyle yıkılan insanlar, kötülüklerin hep başkalarının başına geleceğini sanarak, kendilerini olabilecek şeylere karşı hazırlamayan insanlardır ve kötülüklerle karşılaştıkları zaman artık onlar için çok geçtir.

Huzurlu yaşamının bir diğer önemli şartı haksız hiç bir şey yapmamak, etrafındaki insanlara zarar vermemektir. Kendisinden nefret edilen bir kişinin huzurlu olması mümkün değildir; çünkü yaptığı kötülüklerin artmasıyla korkuları da artacaktır. Bir yandan zarar verdiği insanların kendisine yapabileceklerinin endişesi, diğer yandan bir gün yakalanarak cezalandırılma korkusu peşini bırakmayacaktır.

Bir başka huzursuzluk kaynağı, sonuç getirmeyen işlerle uğraşmak ve değersiz amaçların peşine düşmektir. Seneca'ya göre her nerede bir başarısızlık varsa ya da başarılan şey onurdan çok utanç duyulmasına neden oluyorsa, zorunlu olarak orada üzüntü de vardır. Hayhuydan hoşlanan bir insanın çalışması, çalışma değil, huzursuz bir ruhun çırpınışlarıdır. Öyle insanlar vardır ki, yalnızca çok çalışıyormuş gibi görünmek ve bu yolla başkalarının takdirlerini toplamak için kendilerini diğer insanların önem verdikleri şeyleri yapmaya zorlarlar. Aslında kendileri için bir önem taşımayan meşguliyetlerle amaçsız ve plansız, dolayısıyla kendileri için değerli olabilecek bir sonuca ulaşma ümitlerini daha en baştan yitirmiş bir şekilde zamanlarını ve enerjilerini harcarlar. Bu insanların huzursuzluklarının nedeni, etkinliğin kendisi değil, bir amaçları ve planları olmaksızın yaptıkları etkinliklerin sonuçsuz kalmasıdır; çünkü iyi planlanmış ve amacına ulaşan bir etkinliğin huzursuzluğa neden olması mümkün değildir. Bu huzursuzluktan kaçınmanın yolu, dikkatini farklı konulara kaydırmadan tüm çabalarını hep aynı hedeflere yönlendirmek, birden fazla meşguliyeti aynı anda üstlenmemektir; çünkü aynı anda bir çok işle birden uğraşanlar, her bir işe gereken zamanı ve ilgiyi veremeyecekleri için, öncelikle kendilerine duydukları güveni yitirerek, başarılarını talihin ellerine bırakmış olurlar. Bu durumda sık sık planlarını engelleyebilecek şeylerin olması endişesi ile sarsılırlar. Oysa onları engelleyen şey talih değil, kendi düşüncesizlikleridir. Kendilerine duydukları güveni yitiren bu insanlar, başarabileceklerine inanmadıkları için, gerçekten de başarısız olurlar.

Sürekli endişe içinde yaşamak da, sürekli vurdum duymaz olmak kadar hatalıdır. Her olaydan bir kötülük beklediği için sürekli endişeler içinde kıvranan insanın ruhu çöküntü ve bitkinlikten kurtulamaz. Seneca'ya göre çoğu zaman kişileri ezen şey olayların kendisinden çok, bu olaylara ilişkin olarak benimsenmiş yanlış kanıların neden olduğu endişelerdir. Yani çekilen acıların sorumlusu yaşanan gerçekler değil, bu gerçeklere ilişkin edinilen yanlış kanılardır. Seneca, dikkatleri çoğunlukla gözden kaçan bu noktaya çekmeye çalışır ve insanları vaktinden önce mutsuz olmamaları konusunda uyarır; çünkü insanların başlarına geleceğinden korktukları felaketlerin çoğu hiç bir zaman gerçekleşmez. Acılarını büyüten, zamanından önce acı çeken ya da acıyı kendileri yaratan insanların, bu hatalarını düzeltmeden huzura ermeleri mümkün değildir.

Şimdi inceleyeceğimiz bölüm, diğer bölümlerden tümüyle farklı bir nitelik taşımaktadır. Görmüş olduğumuz gibi diğer bölümlerde Seneca, ruh dinginliğini korumak için yapılması ve kaçınılması gereken şeyleri anlatırken, stoa felsefesinin ve kendi ahlak öğretisinin ana temaları üzerinde durmuştu. Oysa bu bölümde¹³³ Seneca kendini anlatmaktadır. Hemen hemen her bir satırda Seneca'nın duygularını, düşüncelerini, içinde bulunduğu durumu ve bu duruma karşı takındığı tavırları anlatan bu paragraf, Seneca'ya ilişkin önemli ipuçları içermesi nedeniyle, önemlidir. Zaman zaman karamsarlık ve hatta nefret duygularına kapılan kişi, Seneca'nın kendisidir; çünkü içinde bulunduğu toplum, artık eski roma erdemlerine tümüyle aykırı bir yaşam sürmektedir. Bu erdemler yerlerini tutkuların neden olduğu suçlara bırakarak, yok olmuş gitmişlerdir. Sadelik ve masumiyet hemen hemen tümüyle ortadan kalkmıştır. Artık insanlar, herhangi bir çıkarları olmadıkça hiç bir şeye inanmamaktadırlar. Ahlak bakımından büyük bir bunalım ve yozlaşmanın yaşandığı Roma'da siyasal bakımdan da durum pek parlak değildir. Romanın yönetimi, akli dengesi yerinde olmayan imparatorların ve gözlerini hırs bürümüş saray mensuplarının ellerine terkedilmiştir. Bu karanlık tablo Seneca'nın ruhunu karamsarlığa itmekte, tanık olduğu olaylar karşısında içini nefret kaplamaktadır. Kendisi de bilgelik yolunda yürümekle birlikte, henüz erdeme ulaşmaktan uzak olduğunu düşünen Seneca'nın satırlarında stoa'nın gelenekselleşmiş bilge olanlar ve olmayanlar ayrımı ve insanların çoğunun hiç bir zaman bilge olamayacağına ilişkin bilgiden kaynaklanan umutsuzluk kendini açığa vurmaktadır. Buna ek olarak o, kimi zaman bu erdemlere sahip olmanın da fazla bir yararı olamayacağını düşünmektedir; çünkü az önce de değinildiği gibi akli dengesi yerinde olmayan insanlar tarafından yönetilen bir devletin sorunlarını çözmeye erdemini de gücünün yetmeyeceğinin farkındadır.

¹³³ Bk. paragraf 25

İşte, özellikle böyle derin bir umutsuzluğun yaşandığı durumlarda o, insanlara neşeli ve gülyüzlü bir tavır içine girmelerini öğütlemektedir. Şu ana kadar her bölümde ayrı ayrı konuları işlediği görüntüsünü veren Seneca'nın anlattığı her şey, bu bölümde netlik kazanır. "Bazen hayatın öyle zor bir dönemine denk gelirsin ki, daha sen farkına bile varmadan halkının ya da senin özel kaderin seni, kopararak ya da çözerek kurtulmanın mümkün olmadığı bir şekilde bağlayabilir" ¹³⁴ derken Seneca'nın sözünü ettiği durum bu paragrafta açıklık kazanır; üstü kapalı bir şekilde anlatılan yer Roma'dır. Aynı şekilde daha önce yine ayrı ayrı bölümlerde, "Bilge zamanın koşullarına çok çabuk teslim olmamalı, bir şekilde olmazsa bir başka şekilde; ama mutlaka elinden geleni yapmalıdır"¹³⁵ ve "Bilge insan gücünü devlet sorunlarla parçalanırken gösterir"¹³⁶ diyen Seneca'nın bu satırlarından açıkça anlaşılacaktır ki, insanlara, felaketlere katlanmayı önerirken Seneca'nın kastettiği şey, pasif bir kabullenmeden başka bir şeydir. Başına gelecek olayları seçmek insanın elinde olmasa bile, takınacağı tavırları seçmek elindedir. Bu nedenle, büyük bir umutsuzluğa kapıldığı zamanlarda Seneca, bu umutsuzluğun, var olan durumu daha da kötüleştirmekten başka bir şeye yaramayacağını kendine hatırlatarak, Herakleitos gibi karamsar bir insan yerine Demokritos gibi neşeli birini örnek almakta ve var olan sorunları neşeli ve güçlü bir ruhla çözmeye çalışmaktadır.

Seneca'nın kendi duygu ve düşüncelerini dile getirdiği bu bölüm, bizce gerçekten önemlidir; çünkü zaman zaman Seneca, var olan sorunları güçlü bir şekilde dile getirmek ve eleştirmekle birlikte, bu sorunların çözümü yönünde bir çabaya girmemiş olmakla suçlanmış bir düşünürdür. Son derece realist bir insan ve keskin bir gözlemci olan Seneca, içinde bulunduğu devleti ve toplumu bir çok insandan çok daha iyi bir şekilde tanımakta ve insanlara pasifliği ya da iyimserliği önermekle hiç bir sorunun çözülemeyeceğini her kesten iyi bilmektedir. Zaten onun söylediklerini bu şekilde açıklamak, bizce onun öğretisini fazla hafife almak olacaktır. Daha önce birbirinden kopuk bir şekilde, ayrı ayrı bölümlerde söylediği şeyleri, bu bölümde söylenenlerle birleştirdiğimizde görmekteyiz ki, Seneca, insanlara içinde buldukları durumda koşulları değiştirmelerinin pek mümkün olmadığını; ama bu koşullara karşı benimseyecekleri tavrı seçmelerinin ellerinde olduğunu söylemeye çalışmakta ve adeta, "Dışınızdaki koşulları değiştirememeniz, geri çekilerek, bu koşullara teslim olmanızı gerektirmez. Her ne kadar kader önünüze engeller çıkarsa ya da sitenin koşulları aktif bir şekilde bir şeyler yapmanızı önlese de, bu durum hiç bir şey yapmadan koşullara teslim olmanız için bir neden teşkil etmemektedir; çünkü bir insanın tümüyle, ona yapacak hiç

¹³⁴ Bk. Paragraf 18

¹³⁵ Bk. Paragraf 6- 7

¹³⁶ Bk. Paragraf 8

bir onurlu aktivite bırakılmaksızın engellenmesi mümkün değildir. Dışınızdaki koşulları değiştirmek için elinizden hiç bir şey gelmiyor mu? O halde siz de kendinizi, bu koşullara karşı yargınızı ve takındığınız tavrı değiştirin. Umutsuzluğa kapılarak zaten kötü olan durumu daha da kötüleştirmek ya da güler yüzlü bir tavır takınarak ve ruhunuzu güçlendirerek şiddetli acıları dayanılacak hale getirmek sizin elinizdedir." demektedir. Bildiğimiz gibi Seneca'ya göre, dünyayı değiştirmek isteyen insan, önce kendisini değiştirmelidir. Her ne kadar sorunları ortadan kaldırmasa da böyle bir öğüt, az bir şey değildir; çünkü olayların aktif bir biçimde çözülmesinin mümkün olacağı güne kadar geçecek süre içinde, ruh gücünü ve umudunu tümüyle yitiren insanların, o gün gelip çattığında bir şey yapacak güçleri kalmayacaktır. Bu nedenle Seneca'nın tüm çabası sürekli olarak insanları güçlü ve dayanıklı kılmaya, sorunlarını gözlerinde büyütmemelerini sağlamaya ve ne kadar kötü görünürse görünsün aslında hiç bir olayın o kadar da kötü ve umutsuz olmadığını anlatarak onları cesaretlendirmeye yönelmiştir.

Bundan sonraki bölümde, olduğundan farklı görünerek, içinden geldiği gibi davranamayan insanların karşılaştıkları sorunları ele alıp işleyen Seneca'nın takip eden bölümlerde ele aldığı konular, eserine vermiş olduğu isimle görece daha bir uyum içindedirler; çünkü geçtiğimiz bölümlerde verdiği öğütler, kişinin huzur ve mutluluğundan çok, onun erdemini arttıracak nitelikteydiler.

Örneğin Seneca, insanlara kendilerini sürekli olarak yormamaları, ara sıra çalışmalarına ara vererek ruhlarını zevk aldığı uğraşlarla dinlendirmeleri ve açık havada yürüyüşler yapıp, taze havayı soluyarak bedenlerini canlandırmaları gibi, uygulandıkları takdirde gerçekten insanların gerginliğini gideren, onları canlandırarak yeni çalışmalara güçlü ve rahatlamış bir şekilde, şevk ve arzu ile başlamalarını sağlayan öğütler verir.

Ona göre, huzurunu korumak isteyen kişinin, sık sık kalabalıkların içine girmesi doğru değildir. İnsan, sık sık içine çekilip, kendi kendisiyle baş başa kalmalıdır. Bu konuya zaman zaman zaman diğer eserlerinde de değinen Seneca, Lucilius'a yazdığı mektuplarından birinde şöyle demektedir;

...Şimdi kesinlikle zayıf bir yanımı açıklayacağım sana: kaba gürüha karıştım mı, götürdüğüm iyi huylarımla geri dönemem artık. Derleyip topladığım bir yanım altüst oluverir, kaçındığım kimi kusurlarım geri teper ... Bir çok insanların arasına karışmak zararlıdır bizim için. Hiç kimse bize herhangi bir kusuru salık vermeden ya da aşılımadan ya da biz farkına varmadan içimize işletmeden edemez. Bu yüzden aralarına karıştığımız insanların sayısı ne kadar çoksa, tehlike de o kadar büyük olur

bizim için. Hem iyi huylarımız için de herhangi bir gösteride bulunmak kadar zararlı bir şey yoktur: çünkü işte o zaman, kusurlar hoşumuza giderek, ruhumuza kolayca sokulur.¹³⁷ ...

... ..
Sokrates, Cato, Laellius'un ahlakı bile, düşüncelerine karşı çıkan bir kalabalık önünde sarsılabılırdi: Bu yüzden içimizden hiç birimiz, en çok da kişiliğini bulmaya çalışanlardan hiç birimiz, böyle tüm avanesiyle takım taklavat gelen kusurların saldırısına karşı koyamayız. Bir tek sefahat ve açgözlülük örneği, bir çok kötülüğe yol açar. Soframızda oturan zülpe bizi yavaş yavaş gevşetir, yumuşatır. Zengin komşu aşırı isteklerimizi kamçılar; kötü kişi pasını, arkadaşı ne kadar saf, sade olsa da ona geçirir. Ya bütün halkın saldırdığı ahlak ne hale gelir o durumda, söyler misin? İster istemez ya onları örnek tutarsın sen de, ya da nefret edersin onlardan. Her iki halden de kaçınmak gerek: ne sayıları kabarık diye kötülere benze, ne de sana benzemiyor diye, bir çoklarına düşman ol! Elinden geldiği kadar kendi kabuğunun içine çekil. Seni daha iyi yapacak insanlarla yakınlık kur, senin daha iyi yapabileceğin kişileri al evine!¹³⁸

Kuşkusuz bu satırlarıyla Seneca'nın söylemek istediği şey, insanlardan uzaklaşarak, münzevi bir yaşam sürmek değildir. Daha önce de gördüğümüz gibi Seneca, insanın topluma sırtını dönerek, tüm ilgisini yalnızca kendi özel çalışmalarına yöneltmesine kesinlikle karşıdır. Burada onun söylemeye çalıştığı şey, insan için, hem diğer insanlarla ilişkiye girmenin hem de kendisiyle baş başa kalmanın bir gereksinim olduğu ve birinden birine ağırlık vererek diğerini ihmal etmenin doğru olmadığıdır.

Aynı şekilde ruhu, ona zevk veren uğraşılardan mahrum bırakarak sürekli çalıştırmak, onun verimini düşüreceğinden dolayı doğru değildir. Tıpkı verimli toprakların daha çok ürün alabilmek amacıyla hiç dinlendirilmeden ekilmeleri durumunda, bu toprakların tüm verimliliklerini yitirmeleri gibi, kesintisiz sürdürülen çalışmalar da zihnin tüm enerjisini tüketecektir. Bu nedenle aşırıya kaçmadan, ölçülü bir şekilde ruha, gevşeyip rahatlama için izin verilmeli, onun gücünü yeniden toplamasına olanak tanınmalıdır. Ruhunu dinlendirmek ve onu gerilimlerden arındırmak isteyen insan, zaman zaman her konuda temkinli olmayı bir süre için bir kenara bırakmalı, neşe ve özgürlük duygularını doyasıya yaşamaktan kendini tümüyle mahrum etmemelidir. Açık havada yapılan yürüyüşler ve diğer sportif etkinlikler, araba ile yapılan kısa seyahatler, ara sıra iştirak edilen ziyafet ve toplantılarda içilen içki gibi küçük değişiklikler, insanın ruhunu derinden canlandıracak ve onun üzüntüsünü gidermekle kalmayarak onun adeta

¹³⁷ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.35-36 (mek.7)

¹³⁸ Seneca, a.g.e. , s.37 (mek.7)

kutsal bir ilhamla tutuşmasını ve yükselmesini sağlayacaktır. Her iyiliğin ruhta bulunmasından dolayı, ruhu güçlendiren, yücelten, genişleten her şey iyidir bu nedenle ihmal edilmemelidir; ama kuşkusuz tüm bunlar yapılırken ölçüyü aşacak ve saygınlığı zedeleyecek davranışlardan uzak durulması gerektiği de göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar ara sıra ruhu zincirlerinden kopararak coşturmanın gerekliliğinden söz etse de, Seneca'ya göre tümüyle denetimsiz kalmış ruhun yüceliklere erişmesi mümkün değildir; çünkü başboş kalan ruh yolunu kaybedecektir. Bu nedenle ara sıra, ruhumuzu coşturmayı ihmal etmemekle birlikte, onun tümüyle aklın denetiminden kurtulmasına izin vermemeliyiz.

Bütün bu anlatılanlardan da rahatlıkla anlaşılabilceği gibi Seneca'ya göre, ruh dinginliğine erişmede erdemın rolü, ruhu dinlendirmek ve canlandırmak gibi etkinliklerle kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Esasen bu eserin yazılış amacı, insanların daha huzurlu olmalarından çok, daha erdemli olmalarını sağlamaktır. Seneca'nın bu eserindeki temel varsayım, erdemli bir ruhun huzursuzluk ve mutsuzluk duygularından tümüyle korunacağı, zaten böyle sorunlarla hiç bir zaman yüz yüze gelmeyeceğidir. Bilge bu tür duygulardan tümüyle uzaktır. Seneca'ya göre insanların yaşadıkları acıların ve çektikleri üzüntülerin sorumlusu talih değil, kendi yanlış kanıları, aşırı tutkuları ve alışkanlık haline gelmiş kusurlarıdır. Ruhü sükunete erdirecek şey, tüm boş şeyleri atmak, sağduyuya yönelmektir. İnsanların kendilerine acı getirecek olan felaketli iyilere yönelmelerinin nedeni, halkın, zenginliğin iyi ve özenilecek, yoksulluğun kötü ve kaçınılması gereken bir şey olduğuna ilişkin inançlarıdır. Eğer insanlar halk arasında yaygın olan ve hiç tartışılmadan kabul edilen bu kanıları bir kere eleştiri süzgecinden geçirirler görecektirler ki doğaya uygun yaşadıkları takdirde huzursuz ya da mutsuz olmaları mümkün değildir. Aşırı sevinç ve çöküntülere kapılmadan, kesintisiz bir şekilde hayattan sürekli haz almak yalnızca bilgeye mahsustur ve bunun yolu da erdemli olmaktır.

Görüldüğü gibi Seneca'nın adı geçen eserde dengeli ve sarsılmaz bir ruh haline ulaşması amacıyla Serenus'a verdiği öğütlerle, diğer eserlerinde bilgelik ve erdeme ulaşma konusunda söyledikleri arasında hiç bir fark yoktur. Dolayısıyla onun "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eserini kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Ruh dinginliğine ulaşmanın tek yolu erdemli olmaktır ve erdemi korumanın zorunlu koşulu ise, sarsılmazlık durumuna erişmektir. Seneca'ya göre, sükunet, sadelik, hoşgörü, kararlılık, iyi huylu olma, dayanma gücü vb. gibi tüm erdemlerin temelinde yatan erdem bir ve aynıdır: "ruhu doğru, bükülmez ve sarsılmaz kılan erdem."

Seneca'nın "Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eseri üzerinde yaptığımız incelemeyi, Serenus'a ruhun sarsılmazlığına ilişkin açıklamalarına başlarken, adını anmış olduğu Demokritos'un aynı konuya ilişkin görüşleriyle bitirmek istiyoruz;

İnsanlar gönül ferahlığına, haz konusunda ölçülü davranarak ve yaşamlarını uyumlu şekilde sürdürerek ulaşırlar. Zira kıtlık ve bolluk ansızın tersine dönebilir ve ruhta büyük sarsıntılara yol açabilir. Kesin karşıtlıklardan dolayı sarsılan ruhlar ise, ne sağlam temellere oturur ne de ferah olur. Bu yüzden insan aklını fikrini ulaşabileceği şeylere çevirmeli, elindekilerle yetinebilmelidir. Gıpta edilen, hayranlık duyulan kişilerle fazla ilgilenmemeli ve onları düşünmemelidir. Bakışlarını daha çok zahmet çekenlerin, omuzlarında ağır yük taşıyanların yaşamına çevirmeli, ne kadar acınacak durumda olduklarını düşünmelidir; o zaman kendi durumu insana rahat ve gıpta etmeye değer gelecektir; daha fazlasını istemeyecek, böylece içi içini yemeyecektir¹³⁹

Demokritos'a göre de daima ölçülü, hak, hukuk ve yasalara saygılı yaşayan insanın sahip olabileceği en yüce şey, "gönül ferahlığı"dır. Yılgınlıktan, korkudan uzak olan bu güçlü ve neşeli ruh, asla sarsılmayacak, daima tasadan uzak kalacaktır.¹⁴⁰

¹³⁹ Hazırlayan; Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, (Fragmanlar-Doksograflar), 2.Cilt, Almanca'dan Çev: Oğuz Özügül, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 1995. s.192-193

¹⁴⁰ Capelle, a.g.e. , aynı yer

SONUÇ

Çalışmamız boyunca gördüğümüz gibi Seneca'nın gerek stoa felsefesini benimsemesinin, gerekse kendi öğretisinin altında yatan neden, yunan kent devletlerinin çözülmesiyle başlayan ve etkileri Seneca'nın yaşadığı döneme kadar süren düşünsel, politik ve toplumsal koşullardır. Bu koşulların onun üzerindeki etkisini, hem geliştirdiği öğretide hem de çeşitli sorunlar karşısında takındığı tavırlarda adım adım izlemek mümkündür.

Stoa felsefesi ile, büyük toplumsal yozlaşmaların yaşandığı bir dönemde tanışan ve tüm benliğiyle eski roma erdemlerinin tekrar canlanmasını, vatandaşlarının eski huzurlu yaşamlarına geri dönmelerini isteyen Seneca, insanları sade ama şerefli bir yaşama davet eden ve özlemine duyduğu eski roma erdemlerine çok benzeyen öğeleri içinde barındıran bu felsefeyi hemen benimsedi ve yaşamı boyunca sadık kaldı. Toplumu gittikçe yozlaştıran ve doymak bilmeyen zenginlik ve güç isteğinin yalnızca stoa felsefesi ile yenilebileceğine içtenlikle inanan Seneca'nın da ahlak anlayışının temeli, akıl gibi, tanrılarla ortak bir değer sahip olmalarından dolayı tüm insanların saygıdeğer ve eşit oldukları inancıdır. İnsanları iyi tanıyan, onların acılarını, dertlerini ve zaafalarını çok iyi bilen Seneca, sohbet eder bir tarzda ve sürekli bir şekilde erdem, cesaretin övgüsünü yapmış, insanlara dayanıklı olmayı, azla yetinmeyi, sevgiyi ve iyiliği öğütlemiştir. O, bizzat kendi deneyimleri nedeniyle, tam anlamıyla erdemli olmanın ne kadar zor olduğunu iyi bilmektedir; ama insanın eğer gerçekten isterse ve kendinde bulunan tanrısal öğeye uygun davranırsa, bunu başarabileceğine inanmaktadır. Üstelik tam anlamıyla erdemli olunmasa da, erdeme ulaşmak amacıyla gösterilecek her çaba, kötülükleri azaltacağından dolayı değerlidir. Bu inancının bir sonucu olarak o, eserlerindeki teşvik edici ve cesaretlendirici tonu sonuna kadar sürdürmüştür.

"Ruh Dinginliği Hakkında" adlı eser de bu amaç doğrultusunda yazılmış bir eserdir. Bu eserde Seneca, doğru bir tarzda çözümlendiği zaman insana huzur ve dinginlik veren ahlak problemlerini ele alır; çünkü huzurlu olmanın tek yolu, akla dayanan erdemli bir yaşam sürmektir.

Siyasal yaşamdan kaynaklananlar da dahil olmak üzere, toplumsal yaşamı sarsan her türlü kötülüğün uzun vadede ahlak yoluyla çözümleneceğine inanan Seneca, örneğin köleliğin kaldırılması, eşitliğin sağlanması ve yönetim biçimleri gibi konularda hiç bir politik çözüm önerisinde bulunmamıştır. Köleliğe ilişkin tavırlarıyla çelişik bir görüntü sunan bu tavır, doğal olarak Seneca'nın içtenliği karşısında kuşku uyandırmaktadır.

Gerçekten de siyasal nedenlerden kaynaklanan kötülüklerin çözümünü, tek tek insanların erdemli olacakları bir döneme ertelemek özellikle günümüzde anlaşılması ve kabul edilmesi zor bir tavidir. Bize göre Seneca'nın benimsediği bu tavrın nedeni, temsilcisi olduğu görüşün içerdiği bazı öğeleri destekleyen kişisel yaşamında aranmalıdır.

Bildiğimiz gibi Seneca, bilge kişinin politikaya karışmamasını öğütler; çünkü Tiberius, Caligula, Claudius ve Neron dönemlerini yaşayan Seneca, ayrıca ömrünün önemli bir kısmını sarayda geçirmiştir. Sarayda yaşanan entrikalara tanık olan ve yaşanan bunalmaları çözmek için alınan politik çözümlerin yararsızlığını gören Seneca, bir insanın kamusal bir görev aracılığıyla vatandaşlarına hizmet edebileceğine inanmıyordu. Ayrıca, onun temsilcisi olduğu okulun kurucuları da, Yunanistanda yaşamakla birlikte, yunanlı olmayan kimselerdi. Vatandaşlık hakkından yoksun olmaları nedeniyle, politikaya pek yatkın olmayan bu düşünürler, kamusal görev ve sorumlulukları bir onur olarak görmedikleri gibi, toplumsal sorunların politik önlemlerle düzelebileceğine de pek inanmıyorlardı. Onlara göre bilge kişi politikayla mümkün olduğu kadar az ilgilenmeli, mecbur kalmadıkça politikadan uzak durmalıydı. Görüldüğü gibi, içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında, Seneca'nın tavrını anlamak kolaylaşmaktadır.

Yazmış olduğu eserlerde genellikle ahlaki sorunları ele almasına karşın Seneca'nın etkisi yalnızca ahlak alanında olmamıştır. O, savunduğu evrensel doğal eşitlik ve insan hakları kuramıyla, bir yandan Hristiyanlık Düşüncesini etkileyip, Roma Devletinin hukuk ve siyaset anlayışına katkıda bulunmuş, bir yandan da günümüze kadar gelecek bir düşüncenin yolunu açmıştır. Roma hukukunda kölelerin korunması yolunda tedbirler alınmasında, suçlulara karşı daha insani bir şekilde davranılmasında ve acizlere yardım edecek bir kamu siyaseti güdülmesinde onun köleliğe yönelttiği eleştirilerin ve sürekli vurguladığı, merhamet, iyi niyetlilik ve hoşgörü kavramlarının etkisi büyüktür.

EK

Ruh Dinginliği Hakkında

1. *Serenus'un konuşması*¹⁴¹: Seneca, kendimi sorguladığımda şunu görüyorum: bazı kusurlarım elle tutulacak kadar açık bir şekilde ortaya çıkıp kendilerini gösterirler; bazıları bu kadar açık değildir, bir köşede gizlenirler; bazıları arasına görünürler ve şunu da söylemeliyim ki en kötülerini sonunculardır; çünkü bunlar başıboş dolaşan düşmanlar gibi fırsat bulduklarında insanın üzerine çullanırlar ve onun ne savaşta gibi hazırlıklı olmasına ne de barışta gibi hazırlıksız olmasına izin verirler.

2. Ayrıca kendimi içinde bulunduğum durum hepsinden çok şu -niçin bir doktora olduğum gibi sana hakikati söylemiyeyim ki- nefret ettiğim ve korktuğum şeylerden tam anlamıyla korunmuş olmadığım gibi onların kölesi de değilim. İçinde bulunduğum koşullar çok kötü değil, ne hastayım ne de iyi; ama yine de şikayet ediyorum ve huysuzum. Sana tüm erdemlerin başlangıçta zayıf olduklarını, zaman geçtikçe sağlamlaşıp kuvvetlendiklerini

söylememe gerek yok. Şunun da çok iyi farkındayım ki, mevki ve hitabette ünlü olmak gibi kendini dışsal olarak göstermeye çalışan ve başkalarının yargısına bağlı olan erdemler zaman geçtikçe giderek güçlenirler; bizi güçlü kılan ve hoş gösteren bir tür renkle süsleyen bu erdemler, zaman içinde bu renk iyice yerleşinceye kadar uzun yıllar beklemek durumundadırlar; fakat pek çok şeye durağanlık kazandıran alışkanlığın, erdemlerimi güçlendirirken kusurlarımı da derinleştirebileceği ihtimali beni çok korkutuyor; çünkü uzun süre ilişkide bulunduğu zaman iyi şeylere olduğu kadar kötü şeylere de yakınlık duyularak alışılır.

3. İki şey arasında bocalayan ve ne doğru olana, ne de yanlış olana tam anlamıyla meyletmeyen ruhumdaki bu zayıflığın doğasını sana öyle bir anda iyi bir şekilde gösteremem. Başıma gelen şeyi sana söyleyeyim, sen de hastalığıma bir ad bul. İtiraf

¹⁴¹ Seneca'nın bu diyalogdan önce yazmış olduğu "*De Constantia Sapientis*" adlı eserinde kendisine hitap edilen Annaeus Serenus. Neron'un gece toplantılarında kendisine bazı yetkiler verilmiş olan ve Seneca'nın çok sevdiği bir son sınıf öğrencisidir. Onun M.S. 63 yılında zamansız ölümü, "*Epistles*" adlı eserindeki acıklı bir övgünün konusudur.

etmeliyim ki, çok büyük bir aşkla sade olmak istiyorum. Artık gösteriş için yapılmış bir yataktan, sandıktan çıkarılan gösterişli giysilerden, daha gösterişli olmak ve dış görünümümü parlatmak için mengeneğe girmekten hoşlanmıyorum. Bir zarar gelecek korkusuyla saklanan ya da endişeli bir şekilde giyilen giysiden değil, sade ve ucuz giysiden hoşlanıyorum. Sevdiğim yiyeceğin evdeki köleler tarafından günler öncesinden hazırlanması ya da pek çok kişi tarafından servisinin yapılması gerekmez. O boldur, alınması kolaydır, yapay bir şey değildir ve pahalıya malolmaz. Hiçbir yerde onun kıtlığı olmayacaktır, o ne cüzdandan, ne de insan vücudu için ağır bir yükür. Sevdiğim hizmetçi, bir eğitimi ya da yeteneği olmayan, ailemize ait genç bir köledir. Babamın ağır, memleketimizde çıkarılan gümüşten yapılmış tabağının üzerinde yapımcısının adını belirten hiçbir alamet yok ve masa da, diğer ünlü ve tanınmış çeşitlerine göre bir albenisi olan, ya da şehirde yaşayan kibar zenginlerin sahip olduğu cinsten bir masa değil; fakat işe yarayan bir masa. Ne herhangi bir misafirin gözlerinin ona takılmasına, ne de onun için kıskançlık duyulmasına neden olur; ama tüm bu şeyleri tasvip etmeme karşın, asilzadelere hizmet etmeleri için öğrenci yetiştiren okullar ve tören alayının başındaki kişi ile, törene tüm eşlik edenlerden daha dikkatli bir şekilde süslenen ve altınla donatılan kölelerin görünüşleri ve her tarafa yayılmış, büyük kayaların üzerine inşa edilmiş çatıları parıldayan zengin ve ihtişamlı evler ve tüm şehire kur yapan ve yol üzerindeki harabelere eşlik eden kalıtlar, görkemi ile gözlerimi kamaştırıyorlar. Ya bu dekora yaraşır bir ziyafette yiyip içen konukların etrafında akan, dibi berrak sular hakkında ne söyleyebilirim? Büyüyük ve bollaşarak gelen taşkın sular, etrafımdaki bu görkemli zenginliğe dökülür ve bu suların sesi her yanımda yankılanır. Bakışlarım bir parça duraksar; zira bu güzelliği kalbim gözlerimden daha iyi görür, hisseder. Böylece daha kötü değil; ama daha hüznü bir şekilde geri dönerim ve kendi mütevazı varlığım arasında yürürken artık başım önceden olduğu gibi dimdik değildir. Az önce gördüğüm bu görkemli yaşam biçiminin daha iyi olup olmayacağı konusunda içime esrarlı bir sızı ve şüphe girmiştir. Yine de bunların hiçbiri beni değiştiremedi, hiç bir surette düzenimi bozmayı başaramadı.

4. Örneğin öğretmenimin tavsiyelerine uyarak kamusal yaşamın ortasına atılmaya, resmi bir görev bulup çalışmaya; ama bunu bir imparatorluk alameti ya da yüksek memurların esasına sahip olmak için değil, arkadaşlarıma, akrabalarıma, vatandaşlarıma ve tüm insanlığa daha yararlı olabilme arzusuyla yapmaya niyetleniyorum. Kendileri kamu yaşamına iştirak etmemekle birlikte, diğer insanları kamusal yaşamla ilgilenmeye teşvik eden Zenon, Kleanthes ve Khryssippos'un tavsiyelerini tutmaya karar veriyor ve kendimi buna hazırlıyorum; ama bir şeyler şoklara alışık olmayan ruhumu altüst ettiğinde, örneğin tüm insanların hayatında ortaya çıkan türden hak etmediğim bir

olayla karşılaştığımda ya da kendime seçtiğim yolda kolayca ilerleyemediğimde, veya zamanımın çoğunu verdiğim uğraş buna pek değmediğinde, herşeyden vazgeçerek kendi çalışmalarına dönüyor ve tıpkı yorgun kalabalıkların yaptığı gibi, eve doğru adımlarımı hızlandırıyorum. Hayatımı, onun kendi duvarları içine hapsedmeye karar veriyorum. Diyorum ki: "Hiç kimsenin tek bir günümü bile çalarak beni yeniden değersizleştirmesine ve kayba uğratmasına izin vermeyeceğim. Tüm dikkatimi kendi ruhum üzerinde toplayacak, onu geliştirecek, onu kendisi dışında dışsal, herhangi bir hakemin onayına ihtiyaç duyacak hiçbir şeyle meşgul etmeyeceğim. Ruhumu kamusal ve özel ilgilerden uzak olan dinginliği sevmeye yönelteceğim." Fakat ruhum büyük bir cesaret örneğinden bahseden bir yazı okuyarak heyecanlandığında, beni tahrik eden bu soylu örneklerin etkisiyle forum'a gitmek, sesimi oradaki birine ödünç vermek ve ona yardımcı olamasam bile en azından buna çalışmak ya da forumda, başarılarıyla kurumlanan birinin gururunu kırmak istiyorum.

5. Yine aynı şekilde, örneğin edebi çalışmalarında dikkatimi konunun kendisi üzerinde yoğunlaştırmamın ve konuşmaya başladığımda da bu durumu sürdürmemin, bu arada, konunun kendisine uygun kelimeleri bulacağına ve böylece konu nereye götürürse götürsün, dilin zorlanmadan onu izleyeceğine güvenmemin daha iyi olacağını düşünüyorum. Kendi kendime diyorum ki: "Etkisini yüz yıllarca sürdürecektir bir şeyleri yazmaya ne gerek var ki? Nasılsa eninde sonunda gelecek kuşakların senin hakkında suskun kalarak seni unutmalarını önlemeye çalışmaktan vazgeçmeyecek misin? Ölmek için doğdun, sessiz bir cenaze töreni daha az can sıkıcıdır. Sonuç olarak, zaman geçirmek amacıyla, sadelik içinde, basılıp dağıtılması için değil, kendin için yaz. Kısa vadeli amaçlar için çalışanlar daha az yorulurlar." Sonra yine ruhum, kendi içinden gelen düşüncelerin büyüklüğüyle yükselip, kelimelere tutkun hale geliyor ve daha yüksek şeyleri emel edinen daha yüksek ifadeleri arzuluyor. İşte o zaman kendi kurallarımı ve kısıtlayıcı yargılarımı unutarak, artık benim olmayan, beni aşan fikirlerin etkisiyle daha yüksek fikirlere doğru sürükleniyorum ve kullandığım dil konunun değerine uygun olarak şekilleniyor.

6. Daha fazla ayrıntıya girmek istemiyorum, içinde bulunduğum bu durumun nedeni iyi niyetimin zayıflığı. Korkarım ki üzerinde durduğum zemini yavaş yavaş kaybediyorum. Beni daha da üzen şey, devamlı düşmek üzere olan biri gibi sallanmam ve belki de sandığımdan daha ciddi bir durumda olmam; çünkü biz kendimizle ilgili şeylerin daima güzel yanlarını dikkate alırız ve bu taraflılığımız, daima yargılarımızı bozar. Öyle sanıyorum ki, pek çok insan, eğer oraya ulaşmış oldukları kuruntusuna kapılmamış ve karakterlerindeki belli özellikleri görmezlikten gelerek onların yanından kapalı gözlerle

geçip gitmemiş olsalardı, bilgeliğe ulaşacaklardı. Bizim için yıkıcı olan, diğer insanların değil, kendimizin mübalağa ile övülmesidir. Kim kendine doğruyu söylemeye cesaret edebilir ki? Kendisini daima öven dalkavuklar güruhu ile kuşatılmış olsa da, onların hepsinin içindeki en büyük dalkavuk kendisi değil midir? Bu nedenle senden, eğer benim bu dalgalanmalarımı durdurabilecek bir çaren varsa, bana sağlayacağın bu sükunet için sana duyacağım şükran borcuna layık olduğumu farzederek, bana yardım etmeni diliyorum. Benim bu ruhsal rahatsızlığımın tehlikeli olmadığını, onun bir fırtınanın geleceğini haber vermediğini biliyorum. Şikayet ettiğim şeyi, onu bir fırtınaya değil, deniz tutmasına benzetererek, mecazi bir şekilde açıklayabilirim. Tüm gücüyle çabalayan birinin imdadına yetişerek, o her ne olursa olsun, beni bu dertten kurtarır mısın?

1. *Seneca'nın konuşması*: Aslında Serenus, aklının bu durumunu neye benzetmem gerektiğini uzun zamandır kendime sessizce sormaktayım ve buna insanların uzun ve ciddi bir hastalıktan kurtulduktan sonraki durumlarından daha fazla benzeyen hiçbir şey bulamadım. Bu insanlar bazan ateş nöbeti ve hafif rahatsızlık nedeniyle müteessirdirler ve her ne kadar mezardan kurtulmuş olsalar dahi yine de şüphe nedeniyle endişelidirler ve şimdi, oldukça iyi durumda oldukları halde, bileklerini bir doktora uzatarak, artık ateşleri olmamasına karşın rahatsızlıktan yakınırılar. Bu durum, bunların bedenlerinin oldukça iyi durumda olmadığı anlamına gelmez; fakat bunlar iyi olmaya henüz alışmamışlardır. Tam anlamıyla sakin bir deniz bile bazen hafif hafif dalgalanacaktır, özellikle bir fırtınadan sonra, tam sakinleşirken... Bu yüzden senin ihtiyacın olan şey, sert tedbirler alarak bu konuda kendi kendinle sert bir şekilde mücadele etmek, kendine kızmak, haşın bir biçimde kendini başka bir şekilde davranmaya zorlamak değildir. Tam tersine kendine ve doğru yolda olduğuna dair inancına güvenmelisin ve kendi doğru yollarına çok yakınken yanlış yola sapanların, her yönde dolaşarak birbirine zıt yönlerde gidenlerin izini takip ederek, onlar tarafından yanlış yollara götürülmemeye dikkat etmelisin. Senin arzuladığın şey; büyük, mükemmel ve tanrılığa çok yakın bir durum olan sarsılmazlıktır.

2. Ruhun bu sürekli denge haline Grekler "ruh dinginliği" anlamında *euthymia* derler ki, bu konuda Demokritos tarafından yazılan mükemmel bir risale vardır. Kelimeleri grek tarzında taklit etmeyi ve tekrarlamayı gereksiz gördüğüm için, ruhun bu dinginlik durumunu ben *tranquillity* olarak adlandırıyorum. Tartışılan şeyin kendisine, yunanca terimin biçiminden farklı; ama anlam gücü onunla aynı olan herhangi bir isim verilmelidir. Bizim aradığımız şey, aklın nasıl değişmeyen ve uygun bir tarzda konusuna nüfuz edeceğini; kendi çalışma koşullarını, kesilmesine izin vermediği bir haz ile gözlemleyeceğini; büyük bir coşkuya ya da tersine aşırı bir çöküntüye kapılmaksızın

huzurlu bir durumda kalabileceğini bulmaktır. Bu, ruhun dinginlik durumu olacaktır. Şimdi bu dinginlik durumuna nasıl ulaşabileceğimizin genel yollarını arayalım, daha sonra bu genel çarelerden istediklerini kullanırsın. Bu arada bu rahatsızlığı bütünlüğü içinde idrak etmeye çalışmalıyız ki, herkes ondan kendi payına düşeni görebilsin. Aynı zamanda sen de, gösterişli konuşmalar yapan ve büyük ünvanlı işlere kalkışanlara, bu amaçla yüklendikleri ağır sorumlulukların altında ezilenlere; ancak tüm bu çabalarıyla, amaçladıkları gösterişten çok utanca gömülenlere göre senin sorununun ne kadar daha küçük ve önemsiz olduğunu anlayacaksın.

3. Şimdi sayacağım insanların tümü, ruh hali olarak benzer durumdadır. Gösterişli konuşmalar yapan ve yüklendikleri ağır sorumlulukların altında ezilen ünvan düşkününü bu insanlar, bir yandan kararsızlık, cansıkıntısı ve durmadan niyet değiştirmenin getirdiği sıkıntılar nedeniyle bunalırlar, diğer yandan ise, tembel ve gevşektirler. Bunlara, uyumakta zorluk çeken insanları da ekle. Bunlar tıpkı sefil ruhlu insanlar gibi, yatış pozisyonlarını sürekli değiştirirler. Sonunda bitkin düşüp uykuya dalıncaya dek, bir o yana bir bu yana döner dururlar. Yaşamlarının koşullarını sürekli değiştirerek onlar en sonunda bu değişken tavırlarını terkederler; ama bunu sürekli değişiklik yapmaktan hoşlanmadıkları için değil, yeniliklerden ürkülen yaşlılık çağına girdikleri için yaparlar. Bunlara bir de karakterlerinin sağlamlığından dolayı değil, tam tersine gevşekliği nedeniyle pek hevesli olmayanları da ekle. Bunlar arzuladıkları gibi değil, başlamış oldukları şekilde yaşamaya devam ederler. Bu illetin özellikleri sayılamayacak kadar çoktur; fakat en önemli neticesi kişinin kendisinden hoşnutsuzluğudur. Bu durum, sözkonusu insan arzuladığı şeyleri elde etmeye cesaret edemediğinde ya da cesaret ettiği halde istediği kadarını elde edemediğinde ortaya çıkan akli dengesizlik ile ürkek ve doyurulmamış arzuların kaynaklanır ve o insanı tümüyle umutlarına bağımlı hale getirir. Böyle insanlar daima kararsız ve deşışkendirler ve zorunlu olarak şüphe içinde yaşayan insanın kaderini paylaşırlar. Onlar kendilerini haysiyetsiz ve zor şeyleri yapmaya zorlayarak ve bu yolda eğiterek her ne şekilde olursa olsun amaçlarına ulaşmaya çalışırlar ve bu gayretlerinin mükafatını göremeyince, bu semeresiz gayretlerin ayıbı ve kederi altında kendi kendilerine eziyet ederler; ama bunu yanlış arzuların peşine düştükleri için değil, onu boşu boşuna istedikleri için yaparlar. Daha sonra, yanlış başlayan ve öyle devam eden seylerden pişmanlık duyarak ve aynı şeylerin tekrar başlayacağı korkusuyla dalgalanmalar içinde ve yönünü bulamamış bir zihin ile, ihtiyatlı bir şekilde hareket ederler; çünkü onlar arzularını ne dizginleyebilirler ne de onlara itaat edebilirler ve izleyeceği yolu belirlemede başarılı olamamış, tereddütlerle dolu bir hayat tarzı içinde, huzursuz bir ruhla terkedilmiş umutların arasında uyuşuk bir şekilde kalırlar. Emeklerinin boşa gitmesinden kaynaklanan nefretle kendi çalışmalarına ve yalnızlıklarına sığınırırlar ve

tüm olumsuz eğilimleri daha da şiddetlenir. Münzevi bir şekilde sürdürdükleri çalışmalar, onların toplumsal işlere düşkün ve mizaçları gereği hareketli yaşamdan hoşlanan ruhlarına dayanılmaz gelir; çünkü yaptıkları iş onlara doyum vermez. Bu yüzden meşguliyetlerinden aldıkları zevk azaldığında, ruhları eve, yalnızlığa ve odanın duvarlarına tahammül edemez ve hoşnutsuzlukla kendi kendilerine bırakılmış olduklarını farkederler.

4. Bundan sonra can sıkıntısı, memnuniyetsizlik ve hiç bir yerde huzur bulamayan ruhlarının tereddütleri başlar. Üzgün ve gayretsiz bir şekilde kendi çalışmalarına katlanmaya çalışırlar. Özellikle içinde buldukları durumun gerçek nedenini itiraf etmeye utandıklarında ve bu mahcubiyetleri onların içlerinden işkence çekmelerine neden olduğunda, arzuları kendisinden hiç bir kaçışın olmadığı dar sınırlar içinde kapanıp kalarak, birbirlerini boğarlar. Sonra keder ve arzuları tarafından belirsizliğe sürüklenen kararsız ruhun binlerce dalgalanmaları gelir ve hayal kırıklığı melankoliye dönüşür. Daha sonra çalışmalarından da nefret etmeye başlayan bu insanlar, kendileriyle meşgul olmaya geçecek hiçbir şey olmadığından yakınmaya başlarlar ve başkalarının gelişmelerine karşı büyük bir kıskançlık beslerler. Onları mutsuz eden tembellikleri, kıskançlıklarını büyüttükçe herkesin kendileri gibi başarısız olmasını arzu ederler. Başkalarının yükselmelerine karşı duydukları nefret, kendilerine ilişkin ümitsizlik, kadere karşı duyulan öfkeye dönüşür ve bir köşeye çekilerek sıkıntıları üzerinde, ta ki en sonunda yorgunluktan bitkin düşüp hastalanıncaya dek, uzun uzun düşünürler; çünkü insan aklı doğası gereği devamlı düşünür ve bu düşünce değişkendir, hep aynı çizgide sürmez. Heyecan verici ve eğlendirici her fırsatı hoş karşılar ve insan doğasının çalışmamaktan hoşlanmak gibi kötü huylarını hoşnutlukla benimser. Tıpkı kendilerini kaşıyarak inciten ellerin temasından zevk alan bazı yaralar ve bedenin kendisine zarar veren şeylerden hoşlanan zararlı istekleri gibi, bazı ruhlar da vardır ki, bunlar zahmet ve sıkıntılardan zevk alırlar; zira devamlı yatış şeklini değiştirmek ve yorulmadan bir yandan diğer yana dönmek gibi, yaptığımız bazı şeyler vardır ki, bir tür acıyla birlikte de olsa, bedenimiz bunlardan zevk alır. Örneğin Homeros'un kahramanı Achilles¹⁴² böyledir - yatış şeklini devamlı değiştirir; bazan yüzükoyun yatar, bazan sırtüstü ve tıpkı hastalar gibi hiçbir şeye uzun süre dayanamaz, çare olarak değişikliklere başvurur.

5. Bu nedenle insanlar geniş bir alanı kapsayan seyahatlere çıkarlar, uzak kıyıları dolaşırlar; onların maymun iştahlılıkları ve varolan şeyle yetinmemeleri, kimi zaman karada, kimi zaman ise denizde olmalarının açıklayıcı nedenidir. Örneğin, " haydi

¹⁴² *Achilles* : Homeros'un *İlyada* adlı eserinin ve eserin konusunu oluşturan Truva savaşının baş Kahramanı.

şimdi konaklayalım " derler. Sonra bu sakin hayattan bıkmınca, "Haydi biraz da kırlara gidelim, Bruttium ve Lucania geçitlerini arayalım" derler. Daha sonra ise bu sert yaşamın içinde hoş bir şeylerin eksikliğini hissederler, tekrar refah ve bolluğu özleyerek bu çorak, bakımsız bölgelerin sefaletinden kurtuluş yolu ararlar: "Haydi Tarentum'un ünlü limanlarına, ılımlı kış iklimine ve her zaman büyük kalabalıklarla dolu olan topraklarına gidelim" derler. Çöllerin sessizliğinden sonra, uzun zamandır, onların kulakları insan sesi ve bağırışlarının yokluğunu hissetmekte ve insan kanının dökülmesini görmek bile onlara haz vermektedir. Böylece " Haydi kente gidelim " derler. Kısacası, onlar bir yolculuktan diğer bir yolculuğa, bir manzaradan bir diğerine yönelirler. Lucretius'un "Nesnelerin Doğası Üzerine" adlı eserinde söylediği gibi: " Böylece bu insanların her biri, durmadan kendilerinden kaçarlar." Fakat eğer insan kendisinden kaçamıyorsa, bunun ne yararı olur ki; çünkü tıpkı can sıkıcı bir yoldaş gibi, nereye giderse gitsin, kendisi kendisini izler. Anlamalıyız ki, sorunumuz bulunduğumuz yerle değil, kendimizle ilgilidir. Bir şeye tahammül etmemiz gerektiğinde biz dayanıksızdır ve çalışıp yorulmaya, zevke ya da kendimize yahut uzun süren herhangi bir şeye tahammül edemeyiz. Bunun anlamı, böyle insanların ölüme sürüklendiğidir; çünkü amaçlarını sık sık değiştirerek onlar, daima başladıkları noktaya geri dönerler ve kendilerini yeni olan hiçbir şeye yer bırakmayan bir yaşama mahkum ederler. Giderek hayattan ve yaşamın kendisinden bezmeye başlarlar ve onları iyice yıpratın bu kusurları şu düşüncenin doğmasına neden olur: "Aynı şeylere daha ne kadar zaman katlanacağım?"

6. Anladığıma göre, benden istediğin şey, bu bıkkınlığın üstesinden gelmede sana yardımcı olmam. Bunun için en iyi yol, Athenodorus'un¹⁴³ dediği gibi, kendini topluma ait işlerin yönetimi, vatandaşlık görevleri gibi pratik işlerle meşgul etmek olacaktır. Bazı insanlar, tıpkı atletler gibi, en yararlı uğraşın, günün en büyük kısmını kaslarını geliştirmeye ve kuvvetlendirmeye ayırmak olduğu kanısındadırlar. Böylece onlar günlerini yalnızca güneşte egzersiz yaparak ve vücutlarına bakım göstererek geçirirler. Bu durumda, senin gibi politik yaşamın mücadelesi için aklını eğiten biri için en arzu edilir şey, besbelli ki tek bir görevle meşgul olmaktır; çünkü bir insan her ne zaman vatandaşlarına ve tüm insanlara faydalı olmayı amaç edinse ve aktif görevler üstlense, hem toplumsal hem de bireysel alanla ilgili yeteneklerinin en iyisini kullanarak yararlı işler yapar. Athenodorus şöyle devam eder: "Ne var ki, hilenin doğruyu yanlışla dönüştürdüğü bu çılgın tutku dünyasında iyi niyet pek güvenli bir şey değildir ve genellikle insana yardımcı olmaktan çok, onu engeller. Bu nedenle biz forum ve kamusal hayattan uzaklaşmalıyız; çünkü büyük bir beynin özgürce kendini göstermek için özel hayatta bile

¹⁴³ Kim olduğu tam olarak bilinmiyor. Genç Cato'nun (Cato Major'un yeğeni olan ve Seneca'nın büyük saygısını kazanan Cato Uticensis) arkadaşı olarak Roma'yı ziyaret eden Tarsus'lu Stoa filozofu olabilir.

fırsatı vardır. Tıpkı aslanların ve hayvanların inlerinin, onların etkinliklerine mani olmaması gibi, aynı durum insanlar için de geçerlidir. Bu muhteşem insanların en başarılı eserleri, bu münzevi yaşantılarında meydana getirilmiştir. Ruhunu ve sürdürdüğü çalışmalarını forum ve kamusal hayattan uzakta tutup, gizlemekle birlikte, yine de böyle bir insan fikir, görüş ve öğütlerinden tek tek bireylerin ve insanlığın yararlanmasına istekli olmalıdır; zira devletine iyi hizmet eden insan, sadece yeni fikirler ortaya atan, sanıkları savunan ve barış ve savaş için oy kullanan insan değildir. O, aynı zamanda gençleri uyaran, onların ruhlarına erdemleri aşıl原因, iyi öğretmenlerin yokluğunun doğurduğu o büyük eksikliği tamamlayarak onların ruhlarına erdem aşıl原因, çılgınca paranın ve lüksün peşinde koşan gençler üzerinde etkili olan ve onları bu yoldan döndüren ve başka hiçbir şey yapamasa bile en azından bu gençlerin yalnız yola sapmalarına engel olan biridir. Böyle bir adam kendi münzevi yaşamında bile kamusal bir hizmeti yerine getirir. Praetor'un¹⁴⁴ ofisinde oturarak gerek yurttaşlar ve yabancılar arasında, gerekse yalnızca yurttaşlar arasında istekli olanlara kendi kanılarını, düşüncelerini, yardımcısının formülleştirdiği bir şekilde ileten kişi halkına adaletin, merhametin, sabrın, cesaretin anlamını, ölümü önemsememeyi, Tanrıların bilgisini ve özgürlük ile güvenin nasıl iyi bir vicdanın lütfü olduğunu öğreten kişiden daha mı çok hizmet etmiş olur? O halde eğer toplumsal yükümlülüklerinden çalmış olduğun zamanı, bu çalışmalarına ayırmışsan, bu durumda ne vazifeden kaçmış ne de sorumluluklarını reddetmiş olursun; çünkü, örneğin bir asker yalnızca sınırda duran ve sağ ya da sol tarafı koruyan biri değil; fakat aynı zamanda şehrin kapılarını koruyan ve bu kapılar önünde düşmanların içeri girmemesi için setler oluşturan biridir; tehlikesi az olmasına karşın askerin yaptığı bu işler önemsiz değildir; çünkü o, nöbet beklerken boş durmaz, daha sonra geceleri silahlı bir şekilde nöbetini sürdürür. Tüm bu görevler, kan dökmeden yapılan görevler olsalar da, yine de askeri bir görev olarak kabul edilirler. Eğer kendini tümüyle çalışmalarına adarsan, sende nefret uyandıran her şeyden tümüyle kurtulacaksın. Bütün gün çalıştığın için, gecenin gelmesini özlemle beklemeyeceksin. Ayrıca kendin için bir yük ve başkalarına yararsız olmayacaksın, içlerinde en mükemmeli sen olacağın için senin etrafında toplanacak olan bir çok insanın dostluğunu kazanacaksın; zira erdem, bazan anlaşılması güç olsa da, asla gizlenemez, tersine her zaman, varolduğuna dair işaretler verir ve değerli insanlar onun izlerini bularak takip ederler; fakat eğer halktan tamamen uzaklaşıp, insan ırkına sırtımızı dönerek, tüm dikkatimizi yalnızca kendi düşüncelerimiz üzerinde yoğunlaştırırsak, içinde hapsolüp kalacağımız bu yalnızlık bizi, bir şeylerin eksikliğini duyarak, o konularda

¹⁴⁴ *The Praetor Peregrinus*; içinde yabancıların da bulunduğu, tüm ahaliyi ilgilendiren hukuk davalarına başkanlık eder.

The Praetor Urbanus; yalnızca kendi ülkesine ait vatandaşlarla ilgili davalar üzerinde yetkili olan kişi. Her iki Latin terimi de kısaltılmış formunda " office " kelimesiyle ifade edilir.

başarılı olmaya yönlendirecek her türlü ilgiden mahrum eder. Böylece bazı binaları kurmaya, diğer bazılarını yıkmaya, denizi gerisin geri itmeye, doğanın engellerine rağmen suların akmasını sağlamaya ve doğanın bize yararlı bir şekilde kullanmamız için verdiği zamanı kötü bir biçimde kullanmaya başlarız. Kimileri zamanı tedbirli, onun hesabını verebilecek bir şekilde kullanır, diğerleri ise, -ki hiç bir şey bundan çirkin olamaz- onu dengesizce harcarlar. Uzun yıllar yaşayıp da, yaşından başka, bunun kanıtı olacak hiç bir eseri olmayan insanlarla sık sık karşılaşırız."

7. Bana göre, benim en sevgili Serenus'um, Athenodorus zamanının koşullarına çok çabuk teslim olarak, geri çekilmiştir. İnsanın bazan geri çekilmesi gerektiğini inkar edemem; fakat bu kendini geri çekme tedrici bir şekilde ve standartlarından fedakarlık etmeksizin, örneğin eğer bir askersen, askerlik onurunu yitirmeden yapılmalı. Ellerinde silahları ile ve onurlarını koruyarak pazarlığa oturanlar daha emniyettedirler ve düşmanları tarafından daha çok hürmet görürler. Erdem hakkında ve erdemli insanların nasıl davranmaları gerektiği konusunda ben böyle düşünüyorum. Eğer kader galip gelir ve onu, meşguliyetini sürdürmesini sağlayacak bazı olanaklardan mahrum ederse, o zaman, bu adam dosdoğru geriye dönüp silahlarını bırakacak ve sanki kaderin ona erişemeyeceği herhangi bir yer varmış gibi saklanacak bir yer arayacak yerde tam tersine, kendini daha tedbirli bir şekilde görevlerine adanmalı ve tercihini yaptıktan sonra devletine faydalı olabileceği bir şeyler bulmalı. Asker olmasına izin verilmiyor mu? O zaman devlet dairesinde bir görev arasın. Devlete ait olmayan bir işte mi çalışmak istiyor? Avukatlık yapabilir. Sessizliğe mi mahkum edildi? O zaman yurttaşlarına sessiz desteği ile yardımcı olsun. Foruma gitmek bile tehlikeli mi? Bu durumda; iyi bir arkadaş, güvenilir bir dost, ölçülü bir davetli olarak özel evlerde, halka açık yerlerde, şöenlerde kendini gösterebilir. Vatandaşlık görevleri elinden mi alınmış? Öyleyse insanlık görevlerini icra etsin. Yüce gönüllülük, kendimizi bir şehrin duvarları içine hapsedmek değil; erdemlerimizi yayabileceğimiz daha geniş bir alana sahip olabilmek için ilgimizi tüm yeryüzüne yayarak, dünyanın bizim vatanımız olduğunu iddia etmektir. Mahkeme kürsüsü sana kapalı ve hatiplik kürsüsünden konuşma yapman engelleniyor mu? Bak, arkanda sana açık ne kadar çok yabancı memleketler, ne kadar çok insan var. Madem ki kendi ülkende konuşman engelleniyor, o zaman sen de başka ülkelere git. Hiç bir zaman, bu kadar geniş bir alanın hiç olmazsa bir kısmı, bile sana kalmayacak bir şekilde engellenemezsin. Devlete, yalnızca bir *consul*, *prytanis*, *herald* ya da *sufete*¹⁴⁵ olmak şartıyla hizmet etmeye gönüllü olmadığın sürece, bu hizmete pek

¹⁴⁵ *Prytanis*; Çeşitli özgür Yunan sitelerinde en yüksek memuriyet.

Sufete; Kartacalılarda hükümetin baş makamlarını işgal eden salahiyet sahibi sivil memurlardan biri.

Consul; Eski Roma Cumhuriyeti'nde her yıl seçilen iki devlet reisinin her biri, konsolos.

istekli olmaman, yalnızca senin kusurun değil. Eğer bir general ya da *tribune* olmak hariç, orduda hizmet etmeye istekli değilsen, bu durumda ne yapmalısın ? Diğerleri ön safları tutacak olabilir ve senin payına; insanları teşvik edebileceğin, cesaret verebileceğin, onlara örnek olup ruh verebileceğin bir yer olan üçüncü sıralarda bir yerlerde bir pay düşebilir ya da ellerin kesilmiş olabilir. Yine de yapacak bir şeyler bulman mümkündür; örneğin vücudunun yan kısmı ile savaşabilir, ayaklarının üzerinde sağlam durabilir, gur bir şekilde bağırarak onlara yardım edebilirsin. İşte, senin yapman gereken de buna benzer bir şeydir. Eğer kaderin seni devletteki en önemli mevkilerden uzaklara fırlatıp attıysa, sen yine de ayakların üzerinde durmalı ve bağırmanla yardım etmelisin. Eğer birisi sesini keserek, sana engel olmaya çalışırsa, sessizce; ama ayaklarının üzerinde dimdik durarak etrafındakilere yardım etmelisin. İyi bir yurttaşın yaptığı hizmetler asla boşa gitmez. Dinleyerek, gözlemleyerek, düşüncelerini ifade ederek, hareketleriyle, sessiz direnişiyile ve hatta bizzat yürüyüşüyle bile o, yurttaşlarına yardım eder. Biz onları tatmamış olsak da, onlara dokunamasak da yalnızca bize ulaşan güzel kokularıyla bile, bize faydalı olan bazı yararlı şeyler vardır. Erdem de böyledir, uzakta ve gizli bile olsa, faydalarıyla bize ulaşır, diğer ülkelere kadar uzanabilir ve kendi doğruları, onun faaliyetlerini belirler. İnsanları kendine doğru çekebilir ya da hareketsiz kalabilir, dar sınırlar içinde kapanır kalır veya açıkça kendini gösterir. Onun içinde bulunduğu koşulların nasıl olduğu önemli değildir; çünkü erdem daima iyi olanı yapar. O halde niçin şerefli bir inziva yaşamı sürdüren birinin değerini küçümsüyorsun? Buna uygun olarak en iyi yol; boş vakitlerini meşguliyetinle birleştirmektir. Her ne zaman kader insanın önüne engeller çıkarsa ya da sitenin koşulları insanın gerçekten aktif bir şekilde yaşamasını önleyecek olsa da, bir insan asla tümüyle, ona yapacak hiçbir onurlu aktivite bırakılmayacak bir biçimde engellenemez.

8. Otuz Tiran tarafından parçalandığı zaman, Atina'lıların şehrinden daha kötü bir durumda bulunan başka bir şehir bulabilir misin? Şehri birçok parçaya bölen Otuz Tiran, bin üç yüz vatandaşı katletti, tüm en iyi adamları... Durmaya istekli değillerdi; fakat bizzat kendi zalimliklerinin ateşi, onları yaktı. En dindar hakem heyetini barındıran Akropol'un olduğu şehirde bir senato ve bir senatoya benzeyen bir halk meclisinin olduğu hükümdar sarayı vardı. Orada hergün üzgün cellatlar grubu biraraya gelirlerdi ve meşum senato binası tiranlar¹⁴⁶ tarafından çok dar yapılmıştı. Pek çok tiranın ve bu tirana yaranmaya çalışan uşak ruhlu insanların bulunduğu bu şehrin barışa

Herald; Haberci, müjdecî, teşrifatçı. Asilzadelerin ünvanları ile nişan ve armalarını kaydeden memur.

Tribune; Halkın çıkarlarını soylulara karşı korumak, hak ve hürriyetlerini savunmak için tayin olunan memurlardan biri.

kavuşması imkansızdı. Özgürlükler yeniden canlansa ya da her hangi bir yardım ihtimali belirse bile bu kötü adamların zorlu kuvvetine karşı hiç umut yoktu; zira bu perişan devletler, kendilerine yardımcı olacak yeterli *Harmodius*'ları¹⁴⁷ nerede bulacaklardı? Fakat Sokrates onların ortasındaydı ve ağlayıp sızlayan şehrin kurucularına yardım ediyordu, umutsuzlara cesaret veriyordu, tehlikeli boyutlara varan hırsların geciken pişmanlığı ile şimdi zenginliklerini korku ile bekleyen zenginleri azarlıyordu. Büyük bir örnek olarak Sokrates, diğerleri onu taklit etmeye çalışırlarken, çevresindekileri cesaretiyle etkiliyordu. Özgür bir adam olarak otuz tiranın arasında hareket ediyordu. Bu adam, atinalıların hapisanede öldürdükleri adamdı ve özgürlüğün kendisi, bütün bir tiranlar grubuna, güvenlik içinde meydan okuyan bir adamın özgürlüğüne tahammül edemezdi. O halde şu iki şeyi öğren: bilge insan gücünü devlet sorunlarla parçalanırken gösterir. Devlet refah ve mutluluk içindeyken ise arsızlık, kıskançlık ve daha binlerce alçakça kusur hüküm sürer. Akıllı ve cesur adamlar, genellikle devlet sorunlarla parçalanırken ortaya çıkarlar. Devlet refah ve mutluluk içindeyken ise yüzüstlük, kıskançlık ve buna benzer birçok ahlak bozuklukları meydana çıkar. Bu nedenle bizler gayretlerimizi, devletin ve kaderin bize izin vermesine göre arttırmalı ya da azaltmalıyız; fakat her durumda da belli bir çabayı sürdürmeli ve korkuya teslim olarak özgürlüğümüzü kısıtlamamalıyız. Ayrıca, tehlikeler her yandan tehdit ederken, etrafında zincirler şakırdarken, ne boşuboşuna tehlikeye atılan ne de saklanan kişi gerçek bir insan olabilir; zira kişinin kendini koruması, kendini gömmesi anlamına gelmez. *Curius Dentatus*¹⁴⁸, yaşayan bir ölü olmaktansa, bir ölü olmanın daha iyi olduğunu söyler. Bu düşünceye ben de katılıyorum, zira ölmeden önce yaşamı terketmek, olabilecek en kötü şeydir. Fakat eğer devlete hizmet etmenin kolay olmadığı bir zamana denk gelirsen kendi uyumun için zorunlu olarak tutacağın yol, boş vakitlerin ve edebiyat çalışmalarının için daha fazla zaman istemek ve tehlikeli bir yolculuk yapıyormuş gibi zaman zaman bir limana sığınmak, memuriyet işlerinden kalacak boş zamanı beklemeksizin kendini bu işlerden ayırmaktır.

9. Bununla birlikte, dikkat etmemiz gereken şeyler bu kadarla kalmaz. Bunların dışında: önce kendimizi sorgulamalıyız, sonra üstleneceğimiz sorumlulukları ve son olarak uğrunda sorumluluklar yükleneceğimiz insanları ya da topluluğu iyice incelemeliyiz.

10. Hepsinin üstünde bir insan için öncelikle gerekli olan şey, kendine gerçekçi olarak bir değer biçmektir, çünkü genellikle biz elimizden gelenden daha fazlasını yapabileceğimizi düşünürüz. Bir adam konuşma gücüne fazlasıyla güvenir, diğeri

¹⁴⁶ *Tyrants*; Her biri bir tiran kadar kötü olan insan kalabalığı yüzünden bina dar gelirdi.

kaderinden, onun sunabileceğinden daha fazlasını talep eder, bir diğeri zayıf vücudunun üstesinden gelemeyeceği zor görevleri yüklenir. Çekingenlikleri nedeniyle bazı insanlar büyük girginlik gerektiren toplumsal işlere hiç uygun değildir, inatçı gururları nedeniyle de bazı insanlar mahkemelerde çalışmaya uygun değildir. Bazıları öfkelerini kontrol altında tutamaz ve herhangi bir tahrik karşısında hiç düşünmeden düşüncesiz kelimelerle onlara karşılık verir. Bazıları şakalarını ayarlayamaz ve tehlikeli nükteleri yapmaktan kendini alıkoyamaz. Bu durumlarda, hemen karşılık vermektense geri çekilmek daha iyidir. İnatçı ve sabırsız insan doğası, zarar vereceği kanıtlanmış konuşmalardan kaçınmalıdır.

11. İkinci olarak, sorumluluğunu üstleneceğimiz konuların mahiyetini iyi anlamalı ve girişeceğimiz işle, kuvvetimizi mukayese etmeliyiz; zira kişi daima, üstleneceği görevin gerektirdiğinden daha güçlü olmalıdır; taşıyıcısının kaldırdığından çok daha fazla ağır olan yükler, zorunlu olarak onu ezer. Bundan başka, üstlenilen bazı sorumluluklar vardır ki, daha sonra doğurabilecekleri sorunlar kadar büyük değildir. Çeşitli yeni işlere yol açacak bu tür işlerden kaçınman yeterli değil, aynı zamanda daha sonra geri çekilemeyeceğin işlerden de uzak durmalısın. Çözdükçe arkası gelen ve bırakmaya niyetlendiğin noktada bırakamayacağın konuları değil, ya bitirebileceğin ya da en azından bitireceğini umduğun işlere el atmalısın.

12. Son olarak ise, bilhassa seçeceğimiz adam hakkında dikkatli olmalı, uğurlarına ömrümüzün bir kısmını adayacağımız ve zamanımızı feda edeceğimiz insanların bu fedakarlığa değip değmediği konusunda iyice düşünüp taşınmalıyız; zira bazı insanlar bizi kendilerine yaptığımız hizmetlerden dolayı suçlarlar.¹⁴⁹ Athenodorus, karşısındaki adama minnettarlık duymayacak bir insanla yemeğe gitmeyeceğini söyler. Böyle derken Athenodorus, arkadaşlarının hizmetlerine masa donatarak karşılık vermeye çalışanlarla ve bunu yaparken onları onurlandırma konusunda büyük bir cömertlikle davrandıklarını düşünerek, yemek öğünlerini bahşiş gibi düzenleyenlerle yemeğe gitmeyeceğini kastetmektedir. Zaten, izleyicilerle tanıkları bir kenara bırakın, tek başına yapılan oburluk da onlara hiç bir zevk vermeyecektir.

13. Mizacının aktif işlere mi yoksa acele etmeden, yavaşça ve derin düşünerek yapılan işlere mi daha uygun olduğunu da hesaba katmalısın ve yeteneklerinin seni yönlendirdiği konulara yönelmelisin. Örneğin; İsokrates Ephorus'un¹⁵⁰ tarihi belgeleri

¹⁴⁷ *Harmadius*; Bir kahramanın adıdır.

¹⁴⁸ *Curius Dentatus* : (İ.Ö.3.yy.) Samnitlere, Pyrrhus'a karşı savaşan romalı kumandan ve devlet adamı. Sert bir ahlakı varmış.

derleme işinde daha yararlı olacağını düşünerek onu forumdan uzak tuttu; zira insanın doğuştan gelen eğilimleri zorlanmaya gelmez ve insanın eğilimlerini dikkate almayan çalışmalar boşunadır.

14. Şuna da dikkat et; hiç bir şey insan ruhuna, arkadaş canlısı ve sadık insanların kurduğu dostluk kadar zevk vermez. Kalbinin tüm sırlarını güvenle emanet edebileceğin ve senin hakkında bildikleri seni, senin kendin hakkında bildiklerinden daha az korkutan, konuşmasıyla endişelerini yatıştıran, vereceğin kararlara verdiği fikirlerle yardımcı olan, gülyüzleri ile üzüntünü dağıtan yalnızca onu görmenin neşelenmen için yeterli olduğu dostlara sahip olmak ne büyük mutluluktur. Elbette mümkün olduğunca, bencil arzulardan uzak insanları seçmeliyiz; çünkü erdemsizlikler hiç farketmeden yayılır ve çabucak en yakındaki insana geçerek onunla olan ilişkiye zarar verir. Bu nedenle, tıpkı veba salgınının olduğu zamanlardaki gibi bedenleri hastalanmış ve iltihaplanmış olan insanların yanına oturmamaya dikkat etmeliyiz; çünkü biz de riske gireriz ve onların solukları bile bizi etkileyebilir. Bu yüzden arkadaşlarımızı seçerken onların karakterlerini dikkate almalı ve en az lekeli insanları arkadaş olarak seçmeliyiz; çünkü hastalıkların yayılmasına neden olan şey hasta ile sağlam insanın yanyana gelmesidir; ama ben sana bizzat izlemen gereken ya da kendini bağlayacağın bir kural koyamam; çünkü bunu ancak bir bilge yapabilir. Ne var ki, bizim yüzyıllardır arayıp durmakta olduğumuz o insanı nerede bulacaksın? Bu nedenle sen, en iyi insan yerine en az kötü olanı seç. Gerçi, eğer Platon ve Ksenophanes ile Sokratik kaynaklı o muhteşem topluluktan geri kalanlar arasında iyi bir insan arıyor olsaydın, ya da kendi zamanında doğmuş olan pek çok değerli insanın yanısıra o zamana kadar bilinenlerden çok daha kötü ve canice suçların failleri olan pek çok kişiyi canından bezdiren Cato'nun¹⁵¹ çağında iktidarda sen olsaydın, daha mutlu bir seçim yapma fırsatına sahip olabilirdin; zira Cato'nun anlaşılabilmesi için her iki sınıf da gerekliydi; onaylarını elde edebilmek için iyi insanlar ve kudretini kanıtlayabilmek için kötü insanlar... Ne var ki, iyi insanların böylesine kıt olduğu bir zamanda, senin seçimini yaparken daha az müşkülpesent davranman gerekli, ayrıca melankolik ve herşeye ağlayan, her fırsatta şikayet etmekten zevk alan insanlardan da kaçınmalısın. Sadakati ve dostluğu güven verici olmasına karşın daima sinirli ve kederli olan bir arkadaş, sükunetin düşmanıdır.

¹⁴⁹ Bu insanlara göre biz onlara borçluyuzdur ; zira bizim iltifatlarımızı kabul ederken onlar, zamanlarını feda ettiklerini düşünmektedirler.

¹⁵⁰ M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan ünlü bir tarihçi.

15. Şimdi biraz da insan üzüntüsünün en büyük kaynağı olan zenginlikten söz edelim; zira eğer paranın getirdiği kötülükleri, bizi etkileyen ölümler, hastalıklar, korkular, özlemler, acıya tahammül etmek zorunda kalmak ve güç çalışmalar gibi dertlerle kıyaslırsan, paranın yol açtığı dertlerin, diğerlerinden çok daha fazla olduğunu göreceksin. Bu nedenle, onu kaybetmektense, hiç sahip olmamanın üzüntüsünün ne kadar daha hafif olduğunu düşünmeliyiz ve anlamalıyız ki, kaybedecek şeyimiz ne kadar azsa, üzüntümüz de o kadar az olur; ama eğer sen, zenginlerin bir zarar karşısında daha metanetli olduklarını zannediyorsan yanılıyorsun. En iri ve en küçük bedenlerde, bir yararın sebep olduğu acı aynıdır. Saçlarının koparılması bir kel başa da, saçlı başa da aynı acıyı verir diyerek Bion¹⁵² bu durumu güzel bir şekilde ifade eder. Şundan emin olabilirsiniz: zengini de, fakiri de aynı şeyler etkiler, onların kederleri tümüyle aynıdır. Her ikisi de paralarına çok düşkündürler ve paralarını kaybetmek her ikisine de acı verir; ama yine de, daha önce söylemiş olduğum gibi, bir zamanlar sahip olup da sonradan onu kaybetmektense, ona zaten sahip olmamış olmak katlanılması daha kolay bir durumdur, bu nedenle senin de göreceğin gibi kaderin hiçbir zaman yüzüne gülmediği insanlar, bir zamanlar gülüp de sonradan terkettiği insanlardan daha neşelidirler. Yüce ruhlu bir insan olan Diogenes bunu gördü ve herhangi bir şeyin zorla elinden alınmasını imkansız kıldı. O, hiç bir şeye bağlanmayacağı için, bir takım şeyleri yitirse de, bu onu üzmeyecekti. Böyle bir durumu sıkıntı, yokluk ve fakirlik olarak isimlendirir ve yoksul olmakla birlikte güvenli olan bu durumu, insanlara hoş gelen herhangi bir itibarsız isimle değiştir misin? Eğer kaybedecek hiç bir şeyi olmayan başka bir insan bulabilirsen, Diogenes'i mutlu saymayacağım. Ya ben yanılıyorum ya da cimriler, açığözler, soyguncular ve çapulcular arasında yaşayıp da kendisine zarar verilemeyen tek kişi olmak harika bir şeydir. Eğer bir insanın, Diogenes'in mutluluğu hakkında bir şüphesi varsa, o kişi aynı zamanda ölümsüz tanrıların mutluluğundan, onların tamamen mutlu bir şekilde yaşayıp yaşamadıklarından da şüphe edebilir; çünkü onların ne malikaneleri, ne bostanları, ne yabancılara kiralayabilecekleri kıymetli mülkleri ve ne de pazar yerinde satabilecekleri mahsulleri vardır. Zenginliğe boyun eğen insanlar hiç utanmıyorlar mı? Gözlerini semaya kaldır ve bak, tanrıların her şeylerini verdiklerini, hiçbir şeye sahip olmadıklarını, son derece yoksul olduklarını göreceksin. Talihin vereceği lütuflarla ilgilenmeyen biri sence ya bir zavallı ya da tıpkı ölümsüz tanrılar gibi tanrısal biri midir? Pompeius'un¹⁵³ azatlı kölesi olan ve Pompeius'dan daha zengin olmaktan utanç duymayan Demetrius'un daha mutlu bir adam olduğunu söyleyebilir misin? Demetrius'un emrinde çalışan köleleri ve geniş bir odası vardı. Sanki orduda bir generalmiş gibi, hergün kölelerinin sayısı kendisine bildirilirdi;

¹⁵¹ *Cato Maior* : (İ.Ö.234 -149) Dürüst ve devletine olağanüstü bağlı bir komutan ve devlet adamı. Lükse ve ahlaki yozlaşmaya karşı çıkmış, sıkı prensiplerine uymayan bir çok kişiye şiddetli hücumlarda bulunmuş ve bir çoklarını da şiddetle cezalandırmıştır.

fakat bir gün, Diogenes ondan kaçtı. Demetrius bunu farketdiğinde, onu yakalayıp geri getirme zahmetine değeğini düşünmedi. "Manes,¹⁵⁴ Diogenes olmadan da yaşamını sürdürürken, Diogenes'in Manes olmadan yaşayamaması ayıp olurdu." derken o, daha çok şöyle haykırır gibiydi: "Kader, sen kendi işine bak. Diogenes'in artık senin yardımına ihtiyacı yok. Benim kölem kaçtı -asında özgür olmayan benim!" Evde barındırılan kölelere giysi ve yiyecek temin etmek gerekir, daima açlıktan ağrıyan karınları doyurulmak ister, onlara giysi almak, hırsızlık yapmalarına engel olmak ve çalıştırdığın bu insanların ağlamalarına, beddua etmelerine alışmak gerekir. Tek sorumluluğu, kendisini kolayca terkeden¹⁵⁵ ve kendisinin de¹⁵⁶ kaybı ile üzülmediği birine karşı olan bir insan daha ne kadar mutlu olabilir? Madem ki bizim böyle bir ruh gücümüz yok, hiç olmazsa, kaderin incitmelerine daha az maruz kalmak için, malımızı mülkümüzü sınırlamalıyız. Bedenleri zırhlarının içine kolayca sığınan insanlar savaşta, bedenleri zırhlarına sığmayan insanlardan daha yararlı olurlar; çünkü iri bedenlilerin incinmesi daha kolaydır. Para ile ilgili olarak en arzu edilir miktar, tümüyle yoksulluğa düşürmeyecek; ama yoksulluktan da çok uzaklaştırmayacak bir miktardır.

16. Kendimizi herşeyden tümüyle mahrum etmemekle birlikte, daha önce bize yeterli gelen miktar yine yetmeli; çünkü biriken tasarruflarla, yoksulluk zenginliğe dönüşür. Yapmamız gereken şey ihtişamdan vazgeçmek ve nesnelere yararlarına göre değer verme alışkanlığını oluşturmaktır, dekoratif niteliklerine göre değil. Yiyecek açlığımızı bastırır, içecek susuzluğumuzu giderir. Doğaya uygun yaşamalı, organlarımıza güvenmeyi öğrenerek, giyimimizde ve yaşam tarzımızda yeni modaları değil, atalarımızın adetlerine uygun bir yaşam tarzını benimsemeliyiz. Kendimizi daha çok kontrol etmeli, lüksü sınırlamalıyız. Tutkularımızı ve öfkemizi yumuşatmalı, yoksulluğa önyargı ile bakmamalı, pek çok insan tarafından kınansak bile sade bir şekilde tarlamızı sürüp ekmeliyiz. Sunduğu çözümler pahalıya mal olmayan doğanın gereklerine gittikçe daha çok uymalı, ruhumuzu ve geleceğe ilişkin umutlarımızı diri tutarak, kendimizi bu umutlara bağlamalı ve zenginliğimizi kaderden beklemeyip, onu kendimiz oluşturmalıyız. Tüm şanssızlıklardan ve bu şanssızlıkların neden olduğu haksızlıklardan kurtulmanın mümkün olmaması gibi, büyük yelkenlerle açılanların, bir çok fırtınalara maruz kalmaları da önlenemez. Ayrıca biz etkinliklerimizin sınırlarını daraltarak, kendimizi kaderin saldırılarından koruyabiliriz. Önemli olan bu saldırıları nasıl karşılayacağımızdır; zira en kötü felaketler karşısında takınacağımız iyimser tavır, bu felaketleri bir nimete dönüştürebilir. Ruh kurallara itaat etmediği ve yumuşak çarelerle düzeltilemediği zaman,

¹⁵² *Bion* : İ.Ö.3. yy.da yaşamış kynik okula mensup yunanlı bir filozof. Önceleri köle olan bu filozofu efendisi azat ederek, tüm servetini de ona bırakmıştır.

¹⁵³ *Pompeius* : Ünlü Roma devlet adamı. İ.Ö.48'de Caesar'a yenilince Mısır'a kaçmış, orada öldürülmüştür.

kader niçin kötülüğe kötülükle cevap vererek, kendi iyiliği için onu yoksulluk, gözden düşme ve şiddetli bir yıkım ile cezalandırmazın? O halde, daha az görkemli yemeklere, bağımlılıklarımızı azaltmaya, giysileri yalnızca yapıldıkları amaç için kullanmaya ve daha dar sınırlar içinde yaşamaya alışmalıyız. Yalnızca yarışlarda ve eğlenceli müsabakalarda değil, tüm yaşamda ¹⁵⁷ daha dar sınırlar içinde yaşamalıyız.

17. Harcamanın en onurlu olduğu çalışmalar bile yalnızca ölçülü olarak yapıldıkları taktirde haklılık kazanabilirler. Öğrenim alanında bile, israftan kaçınmalı, ölçülü olmalıdır. Eğer sahipleri yaşamları boyunca yalnızca kitapların isimlerini okuyacaklarsa, sayısız kitaba ve kütüphaneye sahip olmanın ne yararı var? Bu kitapları alan kişiye, onların okunması da gerektiğini söylemek gerekli olmamalı; çünkü kitaplar okunmak içindir. Ayrıca kendini bir kaç yazarla sınırlamak, birinden diğerine gezmekten çok daha iyidir. İskenderiye'de¹⁵⁸ kırk bin kitap yakıldı. Bu anıtın, kralın ince zevkinin ve merakının en önemli örneği olduğunu söyleyen Titus Livius'tan¹⁵⁹ başkaları da bu kütüphaneyi, kralın zenginliğinin en mükemmel abidesi olarak övmüşlerdir. Oysa bu kütüphane ne ince bir zevkin ne de bir ilginin ürünüdür, burada yalnızca bir lüks hakimdir. Bu insanlar bu kitapları öğrenme uğruna değil, gösteriş yapmak için; bir öğrenme aracı olarak değil, bir yemek odası dekoru olarak biriktirirler. Bu nedenle, hiç biri gösteriş için olmamak şartıyla, yalnızca yeterli miktarda kitap tedarik edilmelidir. "Korint heykellerine ve tablolarına israf etmektense, parayı kitaplar için israf etmek daha saygıdeğerdir." diyebilirsin; ama hangi konuda olursa olsun, ifrat yanlıştır. Limon ağacı ya da fildişinden bir kitaplık elde etmeye çalışan, bilinmeyen ya da ihmal edilmiş yazarların eserlerini toplayan ve topladığı bu binlerce kitabın arasında tembel tembel oturarak bu ciltlerin dış görünüşlerine ve kitap isimlerine bakmaktan büyük zevk alan bir adamın kusuruna bakmamak mümkün mü? Sonuç olarak en tembel insanların evlerinde yukarıda tavana kazıklarla bağlanmış sandıkların içinde nutuklar ve tarihi eserlerin oluşturduğu geniş bir koleksiyon görürsün. Bunlar büyük bir evi donatmak için gerekli dekoratif malzeme olarak kullanılırlar. Eğer bu koleksiyonları, aşırı öğrenme istekleri nedeniyle biriktirenler olsaydı, onlardan seve seve özür dilerdim; ama tüm tablolarla birlikte, hürmete layık yazarların eserlerinin koleksiyonları, yalnızca gösteriş yapmak ve duvarları süslemek için satın alınmışlardır.

18. Bazen hayatın öyle zor bir dönemine denk gelirsün ki, daha sen farkına bile varmadan halkının ya da senin özel kaderin seni, kopararak ya da çözümlenerek kurtulmanın

¹⁵⁴ *Manes*: Eski Romalılarda ölmüş ecdadın mabutlaştırılmış ruhlarına verilen ad.

¹⁵⁵ Diogenes'e karşı olan (ç.n.)

¹⁵⁶ Demetrius'un da (ç.n.)

mümkün olmadığı bir şekilde bağlayabilir; ama ayaklarındaki yükler ve zincirler, mahkumlara yalnızca ilk başlarda büyük acı verir, daha sonra bu sıkıntılara sinirlenmekten vazgeçip, onlara tahammül etmeye karar verince, acıları hafifler. Zorunluluk onlara yüklerini cesurca taşımaya öğretir, alışkanlık ise onların taşınmasını kolaylaştırır. Eğer dertlerini nefretle değil de severek taşırsan, bu hayatın yalnızca sıkıntı ve gerginliklerden ibaret olmadığını, rahatlamalar, eğlenceler ve zevklerin de bulunduğunu farkedeceksin. Doğduğumuz andan itibaren karşılaştığımız üzüntüleri bildiği için doğa, felaketlere karşı alışkanlığı bir teselli olarak icat eder ve böylece bizi karşılaşacağımız en ciddi kötülöklere çabucacık alıştıırır. İşte tam da bu nedenle, bizim teşekkürlerimize başka hiç bir bakımdan olmadığı kadar layıktır. Eğer ilk zamanlardaki şiddetini, devam ettiği süre boyunca aynen muhafaza etseydi, felaketlere hiç kimse tahammül edemezdi. Biz hepimiz kadere zincirle bağlıyız. Bazıları daha gevşek ve altın bir zincirle, diğerleri daha kalın metalden yapılmış sert zincirle; fakat ne farkeder? Tüm insanlar aynı esirlik ağı içindedir, kadere zincirle bağlı olan bu insanlar ayrıca diğer insanlara da bağlıdırlar; ama sen bu iki yönlü esaretin bir yönünün, diğerine göre daha hafif olduğunu düşünebilirsin. Bazıları devlet memurluğu tarafından zincirlenmiştir, diğerleri zenginlik tarafından; bazıları mensubu oldukları asil soyun yükünü taşırlar, bazıları daha aşağılardaki bir soyun; bazıları yabancı bir imparatorun boyunduruğu altındadır, bazıları kendi imparatorlarının; bazıları sürgünde yaşamaya mecbur edilirler, diğerleri keşişlerin gözetiminde yaşamaya... Tüm hayat bir köleliktir. Bu yüzden bir adam kaderiyle barışmış olmalı, ondan mümkün olduğunca az yakınmalı ve karşılaştığı her güzel şeyin değerini bilmelidir. Hiçbir durum, bir ruhun içinde bir takım teselli vesileleri bulamayacağı bir durum kadar acı verici değildir. Bir çok durumlarda en elverişsiz yerler bile, hünerli bir planlama ile işe yarar hale gelebilir ve iyi bir düzenleme, olabilecek en küçük boyutlardaki bir yeri bile kullanılacak hale getirebilir. Güçlüklerde akla başvur, böylece zor olanı kolaylaştırmak, dar olanı genişletmek mümkündür ve mesuliyetlerini taşıırken hünerli olanların yükleri daha hafifler.

19. Eğer gerçekleşmelerini istiyorsak, isteklerimizi ulaşabileceğimizden daha uzak yerlerde değil, erişebileceğimiz yerlerde aramalıyız. Bu isteklerimizden tümüyle

¹⁵⁷ Harfi harfine söylenecek olursa; "hayatın bu dönüşlerinde, çemberlerinde." Antik araba yarışlarında arabalar genellikle arenada yedi kere dönerlerdi ve mümkün olduğunca daha içte olan koşu yolunu takip etmeye çalışırlardı. Çok kullanılan bir benzetme ile "*Spatium*" hayatla ya da burada, hayatın bir bölümü ile özdeşleştirilmiştir.

¹⁵⁸ Julius Caesar M.Ö.47 yılında Alexandria'ya saldırdığında, ortaya çıkan zarardan bahsediliyor. Zararın büyüklüğü hakkında söylenenler farklı olmakla birlikte, hiçbir otoriteye göre zarar bu kadar düşük değildir.

¹⁵⁹ *Titus Livius* : (İ.Ö.64-İ.S.17) Başlangıcından 9 yılına kadar Roma tarihini yazan ünlü tarihçi.

vazgeçmemiz ya mümkün değildir ya da mümkündür; ama zordur. Gerçekleşmesi mümkün olan umutlarımızı gerçekleştirmeye çalışalım; ama şunun farkında olmalıyız: aslında bunların hepsi aynı derecede boştur, dıştan görünüşleri çeşitlidir; ama içten hepsi benzer şekilde boşurlar. Ayrıca yüksek mevkilerde olanları kıskanmayalım; onların buldukları yüksek tepelerde uçurumlar, dik kayalar vardır.

20. Diğer yandan, kaderleri tarafından oldukça zor bir pozisyona yerleştirilmiş insanlar vardır ki, bu insanlar debdebelerini, gurur ve servetlerini azaltarak, mümkün olduğu kadar ortalama bir düzeye indirecekleri ölçüde emniyette olacaklardır. Buna karşın onların, bu yüksek mevkilerinden zorla düşürülmeksizin, kendi istekleriyle ayrılmaları mümkün değildir. Onların en büyük sıkıntıları, başkaları için bir yük olmaya zorlanmalarındır; çünkü onlar, buldukları bu yüksek mevkilere sonradan, başkalarının onları yükseltmesiyle gelmemişlerdir; bu yerlere sıkı sıkıya bağlı olarak dünyaya gelmişlerdir. Bu soylular, insanların şüphe içinde kalmaktan kurtulacaklarını umarak, onların ilerde olabilecek kazalara karşı hakkaniyet, şefkat, yumuşaklık, cömertlik ve kibarlıkla önlemler almalarına izin verirler; ancak yine de hiç bir şey bizi bu zihinsel dalgalanmalardan, ilerlememize ilişkin bir sınır tesis etmek, beklentilerimizi sınırlamak ve bu sınırın nerede biteceği kararını, ne kaderin ne de başkalarının belirlemesine bırakmadan, kendi iç uyumumuzdaki aksaklıkları gözönüne alarak belirlemek kadar etkili bir şekilde kurtaramaz. Böylece zihni rahatsız eden bazı istekler olacaktır; ama önceden onların sınırları belirlenmiş olduğu için, belirsiz ve şüpheli sonuçlara yol açmayacaklardır.

21. Benim bu ihtarlarım, bilge insanlara değil, henüz yeterince mükemmel olamamış, orta derecede ve sığ insanlara yöneliktir. Bilge, ürkek ve ihtiyatlı yürümeye gerek duymaz; zira onun kendine güveni o kadar büyüktür ki, başına gelen talihsizliklere direnmekte tereddüt etmez ve onlara asla yenilmez. Onlardan korkmak için bir nedeni de yoktur; çünkü o, tahammül gücünün artması için kendisine verilen şeyler arasında yalnızca malvarlığını, servetini ve işgal ettiği mevkiyi değil, bunlardan başka bedenini, gözlerini, ellerini ve bir insana yaşamı değerli kılan her şeyi göz önüne alır, hatta kendisini bile... Ayrıca o, kendisine ödünç verilmiş olan bu şeyleri, bunlar geri istediklerinde hiç bir üzüntü duymadan geri verebilecek bir şekilde yaşar. Bu nedenle o kendini küçümsemez de... Hiç bir şeyin, bu arada kendisinin bile kendine ait olmadığını bilir fakat üzerine düşen tüm görevleri dikkatli ve tedbirli bir şekilde yerine getirir. Samimi ve inançlı bir adam olarak o, kendisine emanet edilmiş zenginliği koruma alışkanlığındadır. Bununla birlikte, kendisine bunlardan vazgeçmesi emredildiğinde buna karşı çıkmaz, onun yerine şöyle der: "Mülkiyetini elimde tuttuğum, bana verilen şeyler için teşekkür ederim. Sana ait şeyleri kullandım, bunlardan istifade ettim; fakat sen bana

emrettiğin için, bunlardan vazgeçiyorum, bunlardan minnettarlık ve memnuniyetle feragat ediyorum. Eğer yine senin olan şeylerden bazılarına sahip olmamı istersen, bir müddet onlara göz kulak olurum, eğer istersen tabii; ama eğer istemezsen gümüşümü, emeğimi ve paramı, ev halkımı iade eder, kısa bir süre için bana verilen bu şeylerden vazgeçerim." Eğer doğa, daha önce bize emanet ettiği şeyleri geri istiyorsa ona ayrıca şunu da söylemeliyiz; "Verdiğin ruhu, özü geri alman, onu vermenden daha iyidir. Bunu görmezden gelecek ya da tereddüt edecek değilim, kendi özgür irademle, daha ben biliçlenmeden bana verdiğin her şeyden vazgeçmeye hazırım." Daha önce geldiğin yere tekrar geri dönmende ne gibi bir acı vardır ki ? Nasıl iyi bir şekilde ölüneceğini bilmeyen bir insan, kötü bir şekilde yaşayacaktır. Bu nedenle bu şeylerin kendilerinde varsaydığımız değerleri geri almalıyız ve yaşamı çok önemsememeliyiz. Cicero'nun dediği gibi, nasıl olursa olsun, hayatlarını korumaya çalışan gladyatörlerden pek hoşlanmayız, hayatlarına önem vermeyen gladyatörler ise saygımızı kazanırlar. Aynı şey bize de uygulanır. Çoğu zaman ölümün nedeni ölme korkusudur. Kader, bizimle eğlenirken şöyle der: "Sizin gibi korkak ve alçak yaratıkları niçin koruyayım? Bir çok acılar sizin içinize işleyecek, sizi yaralayacak; çünkü siz kendinizi kadere teslim etmeyi bilmiyorsunuz; fakat içinizden çelik bıçağı yüreklice kabul edenler ve boynunu geri çekmeyenler ya da elleriyle onu durdurmaya çalışmayan bu iki gurup insan var ya: onlar daha uzun yaşayacaklar ve can vermeleri de daha kolay olacak." Ölümden korkanlar asla yaşayan bir insana yaraşır hiç bir şey yapamazlar; fakat başına gelecek şeylerin daha başlangıçta, ana rahmine düştüğü anda kendisi için hazırlanan ilişkiler olduğunu bilen kimse, bu ilişkilere uygun bir yaşam sürdürecektir. Bu insanlar kendilerini kadere teslim etmenin onları hayatın güç koşullarına hazırladığını ve kendilerine bu sıkıntılara dayanma kuvvetini verdiğini bilirler; çünkü başlarına gelen hiç bir şey sürpriz değildir. Kendilerini önceden olabilecek herşeye karşı hazırlayanlar, muhtemel kötü olayların darbelerine karşı kayıtsızdırlar; çünkü önceden hazırlıklı olmaları, başlarına gelen felaketin darbelerini yumuşatır; fakat kaderlerinden hep güzel şeyler umanlar var ya, işte onlar büyük sıkıntılara maruz kalırlar. Bunlar hastalıklarla, sürgünle, felaketlerle, yangınlarla yüzyüze gelirler; fakat aslında bunların hiçbiri beklenmedik değildir; çünkü mahiyeti itibariyle düzensiz cemiyetlerin beni kısıtladığını, dar sınırlara hapsettiğini hep farketmişimdir. Bulduğum yerde çok zamanlar ölüm acısından dolayı feryatlar duyulur, çok kereler benim evimin önünden geçen vakitsiz ölümlere bir meşale ve mum yol gösterir, çöken binaların uğultuları yankılanır; anlarım ki forum, senato binası ve yaptığımız konuşmaların bana bağladığı bu insanlar birer birer benden koparılıp götürüleceklerdir. Şimdi, daima etrafımda var olan tehlikelerden bazıları, bir gün gelip bana da ulaştığında şaşırırmam gerekir mi? Çok sayıda insan, fırtınaların ne kadar büyük olduğunu hiç hesaba katmaksızın bir deniz yolculuğu planlarlar. Söylediklerinin iyi olması şartıyla, kötü bir yazarın sözlerini alıntı yolu ile

söylemek bana hiç de utandırıcı bir şey olarak gelmediği için kendini coşkuya kaptırdığı zamanlarda bir çok komedi, trajedi ve dram yazarlarından daha tesirli ve çarpıcı şeyler söyleyen Publilius'un¹⁶⁰ bir sözünü burada anmak istiyorum:

"Bir insanın başına gelebilecek her şey, diğer insanların başına da gelebilir."

Günlük yaşamda örneklerini her gün gördüğümüz bu acılar ve diğerlerinin kötülükleri üzerinde düşünen bir kimse bu kötülüklerin bir gün kendisinin de başına gelebileceğini düşündüğü ve hatırladığı zaman, kendini, onlar saldırıya geçmeden çok önce onlara karşı silahlandırır. Eğer ruhu, kendisinin de başına gelebilecek olan kötülüklerle karşı hazırlamaya, bu kötülüklerin gerçekleşmesinden sonra başlanırsa, artık bunu için çok geç kalınmıştır. O zaman o insan "Bunun gerçekleşeceğini hiç düşünmemiştim" ya da "bunun olabileceğine inanır mıydın?" der; ama niçin olmasın? Peşi sıra sefalet, açlık ve dilencilik gibi bir akıbetin izlemediği zenginlik var mıdır? Ya o gösterişli kaftanlarının, asalarının ve çizmelerinin¹⁶¹ ardında binlerce ayıbı, rezaleti ve son derece kötü şöhretleri gizlemeyen asiller veya harab olmamış, ayaklar altında çiğnenmemiş ve içinde çok sayıda tiran ve celladın bulunmadığı krallıklar var mıdır? Olsa bile bunların birinden diğerine dönüşmesi uzun zaman almaz. Tahtta oturmak ile, bir başkasının dizleri önünde eğilmek arasında bir anlık bir zaman vardır. Öyleyse şunu anlamalısın: insanın kaderi bir anda değişebilir ve herhangi bir insanın başına gelen herhangi bir olay, senin de başına gelebilir. Diyelim ki sen zenginsin; ama Pompeius'dan¹⁶² daha zengin olabilir misin? Yaşlı bir akrabası olan Gaius,¹⁶³ ona eksiklerini kapatması için bir fırsat verebilmek amacıyla Caesar'ın evini açtığında, onun ekmeği ve suyu bile yoktu. Onun bir çok ırmağı olmasına karşın, o başkalarından bir parça su dilenmek zorunda idi. Üstelik bu ırmakların membarları ve haliçleri onun topraklarının sınırları içinde idi. O, yaşlı akrabasının muhteşem evinde, açlıktan ve susuzluktan telef olup, açlık çekerken mirasçıları ona ihtişamlı bir cenaze alayı düzenliyorlardı. Diyelim ki en yüksek mevkidesin; ama Sejanus'un sahip olduğu kadar büyük, görülmemiş ve geniş imkanlara sahip olabilir misin? Yine de, bir gün senatoda, onu korur gibi davranan muhafızlar¹⁶⁴ onu parçaladılar. Maiyetindeki adamlar onun

¹⁶⁰ *Publilius* : (İ.Ö.1.yy.) Ünlü romalı mimus yazarı.

¹⁶¹ *Patrician boot-laces* : *Lorum* farklı anlamlarda kullanılabilirdiğinden dolayı, *Lora Patricia* terimiyle anlatılan şeyin ne olduğu, tam olarak anlaşılammakla birlikte, " deri şerit " olduğu sanılmaktadır. Burada kabul edilen yorumunda *lora* diye anılan şey, *mulleus* teriminin karşılığıdır. Roma'da devletin en yüksek kademesindeki memurları önemli günlerde kırmızı renkli çizme giyerlerdi.

¹⁶² *Pompeius* : Dessau'ya göre, Seneca'nun sözünü ettiği bu kişi, İ.S.14 yılında konsüllük yapan Sextus Pompeius'dur. (Prosopogr. İmp. Rom. iii.450)

¹⁶³ *Gaius* : Eğer bu Pompey'in, Büyük Pompeius'un oğlu Sextus Pompeius'un bir akrabası olduğunu kabul edersek, onun Gaius ile akrabalığı: Augustus'un karısı ve Gaius'un ninesi Scribonia'nın yeğeni olan Sextus'un karısı yoluyla temellendirilebilir. Fakat Sextus'un bir erkek akrabası olduğuna ilişkin bir bilgiye, hiç bir yerde rastlanmamıştır.

¹⁶⁴ *Sejanus* : Tiberius'un imparatorluğunun ilk günlerinde gözde bir bakan iken, sonraları askerlerinin gücüne dayanarak hükmetmeye başlaması üzerine 31 yılında, Tiberius tarafından verilen emirle Senato'nun toplanmasından önce resmi korumaları tarafından zorla hapsedilerek öldürüldü. Onun

üzerine öyle bir saldırdılar ki, Tanrılar ve insanlar, onu nehre sürükleyip atması için cellada verecek hiç bir şey bulamadılar. Bir kral olduğunu düşünelim: sana, krallığı ortadan kalkmasına ve kendisi de ölüm cezasına çarptırılmasına karşın yaşamaya devam eden Croesus'u¹⁶⁵ ya da romalıları korkutan; ancak bir yıldan daha az bir süre sonra onlar tarafından bir esir olarak görülen Jugurtha'yı¹⁶⁶ örnek olarak gösterecek değilim. Bizler görmekteyiz ki, Afrika Kralı Ptolemeius da, Ermenistan Kralı Mithridates de Gaius'un komutanlarının emri altındadır. Bunlardan birisi sürgüne gönderilmiştir, diğeri ise kendisinin de sürgüne gönderilebileceği endişesi ile yaşamıştır¹⁶⁷. Bir insan, kaderin insanları bazen aşağılara indiren bazen de yükseklere çıkartan büyük değişimleri karşısında, olması mümkün herşeyin bir gün kendi başına da gelebileceğini düşünmezse, kendisini ilk ortaya çıktığında rahatlıkla üstesinden gelebileceği felaketlerin gücüne teslim etmiş olur.

22. Bundan sonra ilgileneceğimiz şey yararsız, elde edemeyeceğimiz, elde etsek bile büyük bir utançla bunun için artık çok geç olduğunu anlayacağımız şeyler uğruna uğraşmamak ve bunları arzulamamak olacak. Diğer bir deyişle, ne çabamız boşuna ve sonuçsuz, ne de çabamızın sonucu değersiz olsun; zira bir kural olarak nerede bir başarısızlık varsa ya da bundan utanç duyuluyorsa, orada üzüntü de vardır. Huzursuzluğumuzu azaltmalıyız; ev, tiyatro ve forum arasında gidip gelen, kendilerini diğer insanların önem verdiği şeyleri yapmaya zorlayan ve her zaman meşgul görünen çok sayıda adam vardır. Eğer bu insanlardan birine, evinden çıkarken, "nereye gittiğini", "ne yapmayı düşündüğünü" sorsan, sana şöyle cevap verecektir; " Vallahi gerçekten bilmiyorum, bazı arkadaşlarımı görürüm, bir şeyler yaparım." Onlar yapacakları işlerle ilgili olarak hiç bir plan yapmaksızın dolaşırlar ve önceden belirledikleri şeyleri değil, rasgele bir şeyler yaparlar. Onların davranışları tıpkı çalılar arasında yürüyen karıncalar gibi amaçsız ve boştur. Bu karıncalar boş bir telaşla dalların tepesine ve aşağısına gider, gelirler. Pek çok insanın yaşam tarzı da böyledir, bu nedenle onlara "meşgul aylaklar" demek, pek adaletsiz sayılmaz. Onları sanki yangına gidiyorlarmış gibi koşuşurken gördüğümüzde, onlar için üzülsünüz. Birbirleriyle o kadar sık çarpışırlar ki, karşı karşıya geldiklerinde kendilerinin ve diğerlerinin yüz üstü ya da sırt üstü düşmelerine neden olurlar. Kendilerine karşılık vermeyecek olan insanları ziyaret ederler, tanımadıkları insanların cenazelerine katılırlar ya da durmadan dava açan birinin duruşmasına veya durmadan evlenen bir kadının nişanına giderler. Sonra eve dönerlerken amaçlarını gerçekleştirememenin bıkkınlığı ile kendilerine kızarak evden niçin ayrıldıklarını ve gittikleri yerlerde ne işleri olduğunu bilmediklerini düşünürler; ama ertesi

dramatik ölümü daha sonraki edebiyatın beylik konularından biridir. Ben Jonson'un " Sejanus'un Düşüşü " adlı eserinin konusunu da aynı tema oluşturur.

gün yine aynı yerlerde dolaşırlar. Gördüğün gibi senin yapman gereken şey, dikkatini farklı konulara dağıtmadan, tüm çabalarını hep aynı hedeflere yönlendirmek, hep aynı şeyleri gözönünde tutmak olmalı. İnsanları huzursuz yapan şey etkinlikleri değil, bu etkinlikleri hakkındaki yanlış kanıdır. Çılgınlar bile herhangi bir umutları olmadan harekete geçmezler. Onlar, hasta zihinleriyle sahteliğini farkedemedikleri bir nesnenin görüntüsüyle heyecanlanırlar. Aynı şekilde kentteki kalabalığı arttırmaktan başka bir şeye yaramayan bu insanların her biri değersiz ve önemsiz nedenlerle şehre doğru yönelirler. Yapacak bir işleri olmamasına karşın, gün doğarken evden çıkarlar, pek çok insanın kapı eşiğinde oyalandıktan, boş yere sıra ile onların nüfuz sahibi olanlarının hatırlarını sorduktan ve onlar tarafından baştan savıldıktan sonra tekrar eve dönmek için kendilerine çok zor geldiğini farkederek. Bu kötü davranıştan: başkalarının konuşmalarını gizlice dinleyip, onları gözetleyerek, öğrendikleri sırları başkalarına açıklamamanın, erdemsizliklerin en kötüsü olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu sırları dinlemek de, anlatmak da güvenli değildir.

23. "Eğer bir insan huzurlu bir şekilde yaşamak istiyorsa, resmi ya da özel bir çok meşguliyetleri üzerine almamalıdır." derken, zannederim ki Demokritos bunu düşünüyordu: onun kastettiği, yararsız işlerdi; zira ihtiyaç oluştuğunda, hem resmi hem de özel, sayılamayacak kadar çok şeyle ilgilenmeliyiz; ama çok önemli bir görev yoksa, kendi aktivitelerimize dönmeliyiz; çünkü eğer bir adam, aynı anda bir çok işle birden ilgilenirse, o kendini talihin ellerine bırakmış olur. Nadiren başvurması gereken talihi her zaman hesaba katar, ona güvenmez ve şuna benzer şeyler söyler: "Eğer bir aksilik olmazsa, yelkenliyle açılacağım" , "Eğer bir mani çıkmazsa, giriştiğim işte başarılı olacağım." Bu nedenle biz, bilgenin umutlarına aykırı hiç bir şey olmayacağını söylemiyoruz. İnsanı, beklenmedik aksiliklerden değil; ama insana özgü aptallıklardan, her şeyin insanın arzulamış olduğu gibi sonuçlanacağı inancından değil; ama düşünmüş olduğu gibi sonuçlanacağı inancından kurtarıyoruz; çünkü herhangi bir işe girişen bir insanın ilk düşüncesi, onun planını engelleyecek bir şeyin olabileceğini düşünmektir. Sonuç olarak: yapmayı planladığın şeyi kesinlikle başaracağına söz vermediysen eğer, istediğin şeyi gerçekleştirmende, aklına üşüşen başıboş arzuların etkisi zorunlu olarak yetersiz kalacaktır.

¹⁶⁵ *Croesus* : Karun. İ.Ö.6.yy.da yaşamış olan Lidya Kralı. Herodotos'un öyküsünü anımsatan (i:86 sq) bu sahnede, Croesus üzerinde kendisinin diri diri yakılacağı odun yığınlarının üzerine yerleştirildikten ve bu odunlar alev aldıktan sonra, onu yenen Cyrus (Pers kralı) yumuşayarak merhamet gösterir ve onun serbest bırakılmasını emreder.

¹⁶⁶ *Jugurtha* : (İ.Ö.160-İ.S.104) Marius'a yenilip, zindanda ölen Numidya kralı.

¹⁶⁷ *Ptolemeius* : Mauretania Kralı Ptolemeius, Roma'ya sürüldü ve orada öldürüldü. (Suetonius, Calig. 35) Daha sonra onun yerine geçen Mithridates yönetimi eline aldı ve eski haline getirdi.

24. Dikkat etmemiz gereken şeylerden biri de, kaderin bize sunduklarına çok düşkün olmamak, amaçlarımızın ya da içinde bulunduğumuz pozisyonların değişmesinden korkmamak ve kaderimizin bizi götüreceği duruma uyum göstermeye hazırlıklı olmaktır; zira kadere direnmemiz endişe ve mutsuzluğa neden olur. İnsanların yakasını kolay kolay bırakmayan kararsızlık ise daha da keder vericidir ve böyle davrandığımız durumlarda kader bize verdiklerini geri alır. Bunların her ikisi de ruh sükunetinin düşmanıdır ve değişebilme ve tahammül kuvvetinin yetersizliğinden kaynaklanırlar. Ruhumuz, kendi dışımızdaki ilgilerden kendini uzaklaştırmalı ve hepsinden çok kendine yönelmelidir. O zaman kendine güvenebilir, kendinden hoşnut olur, kendi sahip olduğu niteliklerin değerini bilir ve diğer şeylerden olabildiğince uzaklaşarak kendini, kendine adar. Üstelik bunu yaparken bir şeyleri yitirdiğini düşünmez, felaketleri bile daha iyimser karşılar. Ustamız Zenon, gemisinin kaza yaptığını ve tüm mallarının battığını duyduğunda şöyle demiştir: "Kader, bana daha az mülk sahibi olmaya çalışmam gerektiğini söylemek istedi." Bir Tiran, filozof Theodorus'u onu öldürmekle ve hatta cesedini gömmemekle tehdit ettiğinde, Theodorus şöyle demişti: "İsteddiğini yap. Ancak bedenime zarar verebilirsin, ruhuma değil. Cesedimi gömmemene gelince, eğer benim bedenimin toprağın altında ya da üstünde çürümesinin benim için önemli olduğunu zannediyorsan, sen bir ahmaksın." Çağımızda doğmuş olması, ona hayran olmamızı engellemeyen ve nadiren rastlanılan büyük insanlardan biri olan Julius Canus'un, Gaius¹⁶⁸ ile uzun bir dövüşmesi olmuştu ve Phalaris¹⁶⁹ ona: "Aptalca umutlarla kendini rahatlatma şansına sahip değilsin, sana ölmeni emrediyorum." dediğinde, o, dövüşü terkederken, şöyle cevap verdi: "Büyük Prensim, size şükranlarımı sunarım." Bunun anlamının ne olduğundan emin değilim, aklıma bir çok açıklamalar geliyor. Ölümü yumuşak bir şekilde kabul etmekle o, prence hakaret etmek ve ona zalimliğinin büyüklüğünü mü göstermek istedi? Yoksa onun deliliğinin günlük kanıtlarından birini kullanarak onunla alay mı ediyordu? Çünkü çocukları öldürülen ve mallarına el konulan insanlar ona teşekkür ederlerdi. Yoksa bunun anlamı, onun ölümü mutlu bir kurtuluş olarak kabul ettiği miydi? Bununla birlikte bu, yalnızca asil bir cevaptan ibaret olabilir. Bu durumda biri şunu söyleyebilir: "Bu cevaptan sonra Gaius ona yaşamasını emredebilirdi." Ama Canus korkmuyordu. Gaius'un, dediğini yapan biri olduğu ve kendi koyduğu kuralların gereğini yerine getirdiği iyi biliniyordu. Canus'un on günü vardı ve nüfuzunu kullanarak Gaius'u kararından vazgeçmesi için ikna etmeye çalışabilirdi; ama bunu yapmadı. Geri kalan ömrünü kendine zehir etmeden ve kurtulma çabasına hiç girmeden, huzur içinde geçirdi. Kurbanları ölüme götüren yüzbaşı içeri

¹⁶⁸ *Gaius* : Seneca burada , imparator Caligulayı kastediyor.

¹⁶⁹ *Phalaris* : Vahşiliği ile ünlü olan Agrigentum'lu tiran. Onun adı ile anılan bir işkence aleti de vardır.

girip, onu da götürmek üzere çağırdığında, o, dama oynuyordu. Çağrılmasından sonra, taşlarını saydı ve oyun arkadaşına dönerek şöyle dedi: "Ben öldükten sonra beni yendiğini iddia etme, ben senden daha iyi durumdayım." Sonra yüzbaşıya dönerek: "Sen benim önde olduğuma şahitsin." dedi. Gerçekten Canus'un o masada oynadığı oyunu ciddiye aldığı zannediyor musun? Hayır, o sadece iyi vakit geçirmeye ve arkadaşlarının morallerini düzeltmeye çalışıyordu; çünkü arkadaşları böyle bir adamı kaybedecek olmanın üzüntüsü içindeydiler. Canus onlara dönerek şöyle konuştu: "Niye böyle kederlisiniz? Ruhumuzun ölümsüz olup olmadığını merak ediyorduk. İşte ben bunu birazdan öğreneceğim." O, en son ana kadar gerçeği aramaktan ve kendi ölümünü bir sohbetin konusu yapmaktan vazgeçmedi. Canus'un yanında felsefe hocası da vardı ve üzerinde Caesar'a adanan kurbanların öldürüldüğü alçak tepeye yaklaştıklarında Canus'a sordu: "Şimdi ne düşünüyorsun ya da neler hissediyorsun Canus?" Canus şöyle dedi; "Bedeni terkettiği o kısacık anda ruhun bilinçli olup olmadığına dikkat etmeye karar verdim." Ve o, eğer bu konuda bir şey öğrenirse, sıra ile arkadaşlarının hepsini dolaşarak, ruhun gerçek durumunun ne olduğunu onlara açıklayacağına söz verdi. İşte fırtınanın tam ortasında ruh dinginliğine sahip olmak budur, ölümsüzlüğe yakışır ruh budur, öyle bir ruh ki bu: kendi kaderini gerçeğe teslim olmaya çağırıyor, son bir adım daha atarak, bedeni terkeden ruhu sorguluyor ve yalnızca ölüm anına kadar öğrenmeye çalışmakla yetinmeyerek, bizzat kendi ölümünden sonra bile bir şeyler öğrenme arayışından vazgeçmiyor. Şimdiye kadar hiç kimse onun kadar uzun bir süre, bir filozof gibi davranmadı. Bu kadar büyük bir adamın unutulması, pek o kadar kolay olmayacaktı ve ondan saygı ile bahsedilecekti. Gaius'un katillerinin baş kurbanı olan en muhteşem ruh: Seni bütün zamanların anılarına emanet ediyorum!

25. Yine de bazen bireysel üzüntülerden kurtulmaya çalışmanın bir yararı olmaz; zira insanın ırkına mahsus nefretlere kapıldığı zamanlar da vardır. Sadeliğe ne kadar az rastlanıldığını, masumiyetin ne kadar az bilindiğini, insanın bir çıkar sağlayabileceğini düşündüğü durumlar dışında samimi bir inancın ne kadar güçlkle varolabildiğini; buna karşılık başarıyla işlenen suçların çokluğunu ve tutkuların fayda ve zararlarını düşündüğün zaman, her ikisinin de aynı derecede kötü olduğunu ve belli sınırlar içinde tutamadığımız arzularımızın birer tutku haline geldiğini, alçaklığın şeref perdesi altında gizlendiğini görürsün. Bunları hatırladığımızda ruhumuzun karanlıklar içine gömüldüğünü hissediyoruz. Biz aslında bu erdemlerin kendisine sahip olamayacağımızı; olsak da bunun bize bir çıkar sağlamayacağını düşünürüz. Kısacası erdem kötülüğe yenilmiş ve her yeri karanlıklar istila etmiştir. Bu nedenle biz, kendimize Herakleitos'dan çok Demokritos'u örnek olarak almalı, kalabalıkların ahlaki kusurlarını nefret uyandıran şeyler olarak görmekten çok, gülünecek şeyler olarak görmeliyiz.

Herakleitos halkın arasına her gidişinde kederlenir, Demokritos ise forumdakilerin hali karşısında kederlenmez, onların haline gülerdi. İnsanların yaptığı her şey birine bedbahtlık, diğerine ise budalalık olarak görünürdü. Biz de başımıza gelen şeyleri gözümüzde büyütmemeli ve onlara hoşgörülü bir ruhla tahammül etmeliyiz. Hayata karşı güleryüzlü bir tavır takınmak, feryat figan etmekten daha iyidir; zira diğerleri umutsuzluğa kapılarak, düzeleceğine inanmadıkları kötülöklere aptalca ağlarken, gülen insan umut doludur. Bu insanlar büyük bir ruh gücü göstererek, olayları gözyaşları ile değil, gülererek karşılarlar; çünkü gülmek şiddetli acıları hafifleterek onları dayanılacak hale getirir. Aslında hayata bir bütün olarak bakıldığında, hiç bir şey o kadar da önemli, ciddi ve kötü değildir. İnsan önce mutluluk ve kedere sebep olan olayların nedenlerini araştırır ve başına gelebilecek olayları önceden görürse, Bion'un söylediği şeyin doğru olduğunu öğrenecektir. İnsanların tüm yapıp ettikleri, başladıkları gibi sürer ve onların yaşamları, hiçten doğan ve tekrar oraya dönen kavramlarından daha hürmete layık ya da ciddi değildir. Ve yine, kendini sevinç duygusuna ya da gözyaşlarına kaptırmaksızın, sakın bir şekilde halkın adetlerini ve insanların kusurlarını kabul etmek daha iyidir; zira diğer insanların talihsizliklerine üzölmenin sonu gelmez. Başkalarının felaketlerinden keyiflenmek ise, gayrı insani bir zevktir. Tıpkı oğlunu gömen birinin yanında ağlamak ve surat asmanın boş bir insanlık gösterişi olması gibi. İnsanın kendi başına gelen üzüntülü olaylarda da takınacağı en doğru tavır, adetlerin ve çevrenin zorlamasına aldırmaksızın, doğasının gerektirdiği kadar bir üzüntüye yer vermesidir; zira pek çok insan diğerlerine gösteriş yapmak için gözyaşı döker; çünkü herkes ağlarken bazılarının gözyaşı dökmemesi kınandığı için seyirci varken gözleri nemlidir, seyirci olmadığı zaman ise kuru. Başkalarının onaylarına bağlı olmanın sebep olduğu bu kötölük insanları öyle derin bir şekilde etkiler ki, dünyanın en doğal şeyi olan keder bile, bir gösteriş konusu haline gelir.

26. Şimdi de iyi niyetlerle başlayan; ama üzüntü ve endişelere neden olan olaylardan söz edelim. Kastettiğim şey, hak etmediği kötü bir sona maruz kalarak, haksız bir şekilde ödüllendirilen insanlar. Örneğin, Sokrates ölüme, Publilius ise sürgünde yaşamaya mahkum edildi. Pompeius ile Cicero boyunlarını, koruyucularına sunmaya, tüm erdemlerin canlı bir heykeli olan Büyük Cato¹⁷⁰ ise, hem kendisinin hem de devletin sonunun geldiğini göstermek için hançerini kendi göğsüne saplamaya zorlandılar. Talihin ödülleri böylesine adaletsiz bir şekilde dağıtması bizi kederlendirmeli. Şimdi, bu erdemli insanların, erdemli davranışları sonucunda maruz kaldıkları kötü sonları gören bir insan,

¹⁷⁰ *Cato Uticensis* : (İ.Ö.95 - İ.S.47) Cato Maior'un yeğenidir. Senatonun gücünü yıkmak isteyen Caesar, İ.Ö.49 yılında Pompeius'u yendiğinde, Cato Afrika'da direnmeye devam eder. Tüm yaşamınca tam bir stoacı gibi davranan Cato, Thapus'ta Caesar'a yenilince, kendi kendini hançerleyerek öldürür.

kendisi için nasıl bir gelecek umabilir ki? Bu soruyu cevaplayabilmek için yapman gereken şey, her birinin kaderleri karşısında takındıkları tavrı incelemektir. Cesurca bir tavır takındıklarında, onlar, erdemlerine karşı duyulan hayranlığa layıktırlar ve etraflarındaki insanların kalpleri onlar gibi olmak arzusuyla çarpar; ama eğer, onlar bir kadın ya da bir korkak gibi davranarak, bir çok acılara katlanmaktan kaçınmışlarsa, korkaklık pek arzulanır bir şey olmadığı için, senin hayranlığını da kazanamayacaklardır; çünkü etrafindakilerin korkaklığı nedeniyle, erdemli bir insanın cesurca ölümü kabullenmek zorunda kalmasından daha çirkin bir şey olabilir mi? Tekrar tekrar övgü ile anılmayı hak eden bu insanları, yine büyük bir saygıyla analım ve diyelim ki: " Bir insan cesur olduğu oranda mutludur. Başına gelen kıskançlıklar, hastalıklar ve hapiste yatmak gibi kötü olaylar karşısında, korkaklığa kapılmaz, bunlara cesurca göğüs gerersen, kader artık seninle uğraşmaktan ve sana saldırmaktan vazgeçer." Fakat ölümle karşı karşıya geldiklerinde, geri adım atarak, yaşamlarının sürmesini isteyenler ondan kaçamaz ve daima kaderin zorlamasına maruz kalırlar. Bu nedenle kaderi karşısında cesur bir tavır takınan kimse için de, gözyaşı dökken kimse için de ağlamam, zira ilki onun için ağlamamı istemez, gözyaşlarımı kendi elleriyle siler; ikincisi ise, döktüğü gözyaşları ile kendini gözümde değersizleştirir. Canlı canlı yakıldığından dolayı Hercules için ağlamam gerekir mi? Ya da çarpmıha gerildiğinden dolayı Regulus¹⁷¹ için? Ya da kendi yaralarını deşen Cato için? Tüm bu örnekler, ölümsüzleşerek ebediyete ulaşmanın yolunu göstermek için zamanın seçtiği kurbanlardan yalnızca bir kaçıdır.

27. Endişenin en büyük nedenlerinden biri de: tümüyle gösterişten ibaret, sahte bir yaşam sürdüren bir çoklarının yaptığı gibi, olduğundan başka türlü görünüp, hiç bir zaman içinden geldiği gibi davranamamaktır; çünkü hiç durmadan kendi çıkarlarını kollamak ve alıştığımız sosyal statümüzü kaybetmekten korkmak, bazı çarpıklıklara neden olur. Devamlı bir şekilde, karşılaştığı insanlarca ölçüldüğünü düşünen insan, gizlemek istediği yönlerinin ortaya çıkması ihtimalinden dolayı, sürekli olarak maske taşımak zorunda kalır ve bu uğurda gösterdiği çabalar başarılı olsa bile, mutlu ve endişeden uzak bir yaşam süremez. Oysa namuslu insanların sadeliği, olduğu gibi görünmesi ve karakterini gizlememesi ne büyük bir zevktir. Ne var ki, yapmacıksız ve içten olan her şeyi hor gören insanların varlığı nedeniyle, böyle bir yaşam, küçük görülme tehlikesi ile karşı karşıyadır; fakat nasıl bir şey olduğu anlaşıldığı zaman erdemini hor görülmesi söz konusu değildir. Ayrıca devamlı sahte davranışlarla insanları

¹⁷¹ *Regulus* : İ.Ö.256 yılında Kartaca ile yapılan savaşlarda konsül olan Regulus; Kartacalılar tarafından esir alınarak anlaşma isteklerini iletme üzere Roma'ya yollanır; ama Regulus Roma'da, Roma'nın anlaşmayı kabul ettiği taktirde büyük bir zaferi kaybedeceğini söyler. Roma, onun sözünü dinleyerek barışı kabul etmez; ama Regulus söz verdiği için Kartaca'ya geri döner ve insanlık dışı eziyetlerle öldürülür.

kandırmaktansa, içtenliği nedeniyle küçümsenmiş olmak daha iyidir; fakat bunu yaparken aşırıya kaçmamalıyız; zira doğallık ile düşüncesizlik, aynı şeyler değildir.

28. Bundan başka sık sık içimize çekilip, kendi kendimizle başbaşa kalmalıyız; çünkü farklı yapıdaki insanlarla sık sık birlikte olmak, içimizde yerleştirmeye çalıştığımız sükunetimizi bozar. Tutkularımızı yeniden canlandırarak, özellikle ruhumuzdaki henüz tümüyle üstesinden gelememiş olduğumuz bir zayıflığımızı yeniden canlandırır. Aslında insan için, kendi kendisiyle başbaşa kalmak da, başka insanlarla ilişkiye girmek de gereklidir. Kimi zaman birini, kimi zaman ise diğerini tercih edebiliriz. Birisi bize diğer insanları, öteki ise kendimizi özletir ve birinin sıkıntısını diğeri giderir. Kendimiz ile başbaşa kalarak, kalabalığa karşı duyduğumuz nefretten kurtuluruz, insanlarla biraraya gelince ise, yalnızlığın verdiği bıkkınlıktan...

29. Ayrıca ruhumuzu sürekli yormamalı, ara sıra onu zevk veren bir takım uğraşlarla dinlendirmeliyiz. Örneğin Sokrates küçük çocuklarla oynamaktan çekinmezdi, Cato ise devlet meselelerinden yorulduğu zamanlarda, ruhunu şarap ile rahatlatırdı. Scipio¹⁷² ise, kahraman birer asker olan arkadaşlarıyla, o zamanlarda moda olan, hatta bazı erkeklerin yürürken bile yaptıkları gibi kadınsı tavırlara girmeden, kışkırtıcı şekillere bürünmeden ve kıvrılıp bükülmeden; tam tersine olgunluk çağındaki insanların spor karşılaşmalarında ve festival zamanlarında yaptıkları gibi erkeksi tavırlarını bozmadan ve saygınlığını hiç kaybetmeden müzik eşliğinde dansedip eğlenirdi. Bunu yaparken de, düşmanları kendisine bakıyor bile olsa, yine de saygınlığından hiç bir şey kaybetmezdi. Zaman zaman ruha gevşeyip rahatlaması için fırsat verilirse, dinlenen ve rahatlayan ruh daha da yükseklerle çıkarak, yeni çalışmalara daha bir şevk ve arzu ile başlar. Örneğin verimli topraklar da daha çok ürün almak için zorlanmamalı, arada dinlendirilmelidirler. Tıpkı yeteri kadar dinlendirilmemeleri durumunda bu toprakların tüm verimliliklerini yitirmeleri gibi, kesintisiz sürdürülen yorucu çalışmalar da zihnin tüm enerjisini tüketir. Oysa arada kısa sürelerle serbest bırakılan ve dinlendirilen zihin, gücünü yeniden toplar. Zihnin parlaklığını ve keskinliğini yitirerek körelmesinin ve zayıflamasının nedeni, ara vermeksizin sürdürülen zihni çalışmalardır.

30. İnsanlar spor ve eğlencenin verdiği o bir çeşit doğal zevk olmaksızın, sürekli çalışmaya pek eğilimli ve istekli değildir; fakat bunların her ikisinde de aşırıya kaçmak aklın tüm gücünü ve kuvvetini çalar; çünkü ruhun dinlenip canlanması için, uyku da zorunludur; ama yine aşırıya kaçmadan. Bütün gün ve gece boyunca süren uyku, artık

¹⁷² *Scipio* : Kartaca'ya son darbeyi vuran romalı filozof. Yunan Kültürüne büyük bir yakınlık duyan Scipio'nun çevresinde şairler ve edebiyatçılar toplanmış, ondan büyük bir himaye görmüşlerdir.

uyku değil, ölümdür. Çalışmaya belli bir süre ara vermek ile ondan tamamen uzaklaşmak arasında büyük fark vardır. Kanun koyucularımız, insanların kısa aralarla meşguliyetlerine ara vermelerinin önemini düşünerek, keyif verici eğlencelerle zaman geçirmeleri için festivaller düzenlemişlerdir. Bunun öneminin farkında olan, bilgisi derin insanlar arasında bazıları her ay belirli günleri tatil olarak ayırırdı. Bazıları ise günlerini çalışma ve dinleme saatleri olarak taksim ediyorlardı. Örneğin büyük bir hatip olan Asinius Pollio'nun¹⁷³ böyle bir kuralı olduğunu hatırlıyorum. O ,asla on saatten¹⁷⁴ fazla çalışmaz, gün batımına iki saat kala tüm çalışmasını durdururdu. Öyle ki, ilgilenilmesi gereken yeni bir şey çıkar korkusuyla, bu saatten sonra mektup bile okumaz, böylece takip eden iki saat içinde bütün bir günün yorgunluğunu üzerinden atardı. Bazı insanlar günün ortasında bir mola verirler ve daha az çaba gerektiren bazı işleri öğleden sonraki saatlerde yapmak üzere, sonraya ayırırlardı. Atalarımız da senato'da onuncu saatten sonra yeni yasa tekliflerinin yapılmasını yasaklamışlardı. Aynı şekilde askerler de nöbet saatlerini taksim etmişlerdi. Buna göre, görevi bittiği andan itibaren gecenin geri kalan saatlerinde bu askerlere yeni bir görev verilmezdi. Ruhumuza karşı anlayışlı davranmalı ve kendini toplayıp, beslenmesi ve kuvvetlenmesi için zaman zaman onu serbest bırakmalıyız.

31. Ruhumuzun taze havayı soluyarak canlanması ve kuvvetlenmesi için açık havada yürüyüşler de yapmalıyız. Ara sıra araba ile kısa seyahatler yapmak, ziyafet ve toplantılara katılarak içki içmek, insanın yeniden enerji ile dolmasını sağlayabilir. Zaman zaman içkiye boğularak, onun tutsağı haline gelmemek şartıyla, sarhoş olmak bile yararlıdır; çünkü böylece ruhumuz derinlemesine canlanır. Hatta ara sıra içilen içki ruhumuzun üzüntülerini giderdiği gibi, bedenimizdeki bazı hastalıklara bile şifa verir, onları iyileştirir. İçkiyi bulan kişiye, "özgürleştirici"¹⁷⁵ denmesinin nedeni, içen insanın dilinin çözülüp serbestçe konuşması değildir. Bunun nedeni ruhu, düşünmeyi engelleyen esaretten kurtararak özgürleştirilmesi, zincirlerinden kurtararak serbest bırakması, ona yeni bir hayat vererek giriştiği her teşebbüste onu daha cesur yapmasıdır. Tıpkı özgürlükte olduğu gibi, şarapta da yararlı bir yumuşatıcılık vardır. Yaygın bir kanaate göre Solon ve Arcesilaus şaraba düşkünlüydü. Cato ise sarhoşlukla itham edilmekteydi; fakat Cato'yu sarhoşlukla suçlayanların kendileri, kınanmayı daha çok hak ediyorlardı. Elbette, bunun bir huy haline gelmesi tehlikesini gözardı etmeden, ayyaşlık derecesine varacak kadar sık içmekten kaçınmamız gerekir. Bununla birlikte her konuda temkinli olmayı bir süre için bir kenara bırakarak, neşe ve özgürlük duygularını doyasıya yaşamayı da ihmal

¹⁷³ *Asinius Pollio* : (İ.Ö.76-İ.S.5) Augustus'un yakın dostu ve Gallia Cisalpina valisidir. Horatius ve Vergilius'u korumuş, hitabet ve tarih kitapları yazmıştır.

¹⁷⁴ Romalılar gün doğumu ile gün batımı arasını oniki saatlik iki periyoda böldükleri için, onun çalışması gün batımından iki saat önce biterdi.

¹⁷⁵ *Releaser* :Latince "*liber*" terimi burada, yunanca "*lyaeus*", ingilizce "*to loose*" fiilinin karşılığıdır.

etmemeliyiz; çünkü eğer bir Yunan ozanının¹⁷⁶ dediğini kabul edersek: "Çıldırmaq da bazan bir zevktir". Platon'a göre ise: "Aklı başında bir ruh, şiirin kapılarını boş yere çalar". Aristoteles ise: "Şimdiye kadar biraz deli¹⁷⁷ olmayan hiç bir dahi varolmadı" der. Belki de ruh heyecanlanmadıkça, sözlerin diğer insanların deneyimlediklerinin üstüne yükselmesi imkansızdır. Kutsal bir ilhamla tutuşarak coşkuya kapılan ruh, yükseltilere çıkarak ve geri kalan her şeyle ilgisini keserek, ölümlü bir dudak için fazlasıyla mükemmel şiirler dile getirir; ancak ona yol gösteren biri olmadığı sürece bu ruhun, bu yüceliklere erişmesi imkansızdır. Bu yönlendirici onu, tek başına olması durumunda tırmanmaktan çekineceği yüksekliklere, daha önce üzerinden hiç geçilmemiş yollardan ve büyük bir coşku ve sabırsızlıkla koşmaya teşvik etmelidir.

32. İşte, sevgili Serenus'um: kendilerine riayet ettiğin takdirde, ruh sükunetini koruyarak kendini geliştirebileceğin ve bir fırsatını bulduğunda hiç sezdirmeden senin gücünü çalan kusurlarına karşı seni koruyarak bunlara mukavemet etmeni sağlayacak kurallar bunlar; ancak şunu unutmamalısın ki, bizzat biz onu dikkatle ve sürekli olarak aklımızın dalgalanmalarından korumadıkça, bu kuralların hiç biri, ruh sükunetimizi koruyamaz.

¹⁷⁶ Menander'in "bazı zamanlar çıldırmaq bir gerekliliktir" (Summanenai d'enia dei./Frag. 421 Kock) dediği dizesinden beri varolan ve Horace'ın "Yerinde aptal olmak hoştur" (Dulce est desipere in loco/ Carm.iv.12.28) dizesinde tekrar ortaya çıkan Yunan zihniyeti.

¹⁷⁷ Antik Yunan'da yaygın olan kanıdır. (cf.Plato, Phaedrus, 245 A; Aristotle, Problemata, 30.1)

ÖZET

Yunan kent devletlerinin bağımsızlıklarını kaybetmeleriyle başlayan Hellenistik-Roma felsefesi, sorunlarının ağırlık merkezine göre iki ayrı döneme ayrılabilir: Aristoteles'in hemen ardından başlayan ilk döneme ahlaki dönem denir. Miladın ilk yüz yılından sonra başlayarak, Ortaçağ felsefesine kadar süren ikinci dönem ise, dini dönem adı altında incelenir.

Ahlaki dönem olarak adlandırılan ilk dönemde felsefenin temel sorunu, bilgece bir yaşamın nasıl olması gerektiğidir. İdeal bir düzen olarak görülen ve hiç yıkılmayacağına inanılan kent yaşamının yıkılmasıyla birlikte hayatlarının ve toplumsal yaşamlarının kontrolünü yitiren yunan düşünürleri, geri kalan her şeye karşı ilgilerini kaybederek, tüm düşüncelerini tek başına kalan bireyin hayatını kendisine göre belirleyebileceği en yüksek değerlerin belirlenmesi üzerinde yoğunlaştırdılar. Teorik ilgilerin büsbütün ortadan çekilmemekle birlikte, başlı başına amaç olma özelliklerini yitirdikleri bu dönem, Hristiyanlıkla sona erecek bir sürecin ilk aşaması olmakla birlikte, bu dönemde incelenen sorunlar, dini olmaktan çok ahlaki niteliktedirler.

Dini dönem olarak adlandırılan ikinci dönem, bir yandan felsefede ortodoksluğa geri dönüşün yaşandığı, bir yandan da dini taleplerin ön plana çıktığı bir dönemdir.

Hellenistik-Roma döneminde varlığını sürdüren okullardan biri olarak aynı tarihsel ve düşünsel koşullarca biçimlendirilmesi nedeniyle stoa felsefesini de aynı gelişim çizgisi içinde incelemek mümkündür. Eski stoa olarak adlandırılan ilk döneminde stoa felsefesi ağırlıklı olarak ahlaki sorunlarla ilgilenir. Orta stoanın temsilcileri ise, dönemlerinde yaygın eğilime uygun olarak eklektik bir tavır sergilerler. Stoanın son dönemi ise, Hellenistik-Roma felsefesinin dini dönem olarak adlandırılan ikinci döneminde yer alması nedeniyle, bu dönemin özelliklerini yansıtır. Stoa felsefesinin son dönem temsilcileri artık yunanlı değil, romalıdır. Stoa öğretisiyle ilk olarak orta stoa düşünürleri vasıtasıyla tanışmalarına karşın bu düşünürler, eski roma erdemlerine olan benzerliğinden dolayı eski stoa öğretisini daha çekici bularak yeniden diriltmeye çalışmışlardır.

Seneca, stoa felsefesinin son dönem temsilcisi olarak döneminin genel eğilimini yansıtan bir düşünürdür. Onun felsefesi, yunan kent devletlerinin yıkılışıyla başlayan ve tüm hellenistik döneme damgasını vuran bir sürecin ürünüdür. Dolayısıyla Seneca'nın

felsefesinde tüm bu sürecin etkilerini gözlemlemek mümkündür. Seneca'nın felsefesini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, onun görüşlerini oluşturan düşünsel, kültürel, toplumsal ve politik koşulların neler olduğunu ve bunların Seneca'yı nasıl etkilediğini anlamak amacıyla Hellenistik dönemin başlangıcından Seneca'nın dönemine kadar geçen süre içindeki tarihsel ve düşünsel atmosferi kısaca özetleyen ve bu atmosferin Seneca'nın felsefesi üzerindeki etkisini, nedenleriyle anlatmayı amaçlayan bir çalışmadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Arat, Necla, *Etik ve Estetik Değerler*, 2. Basım, İstanbul, Say Yayınları, 1987
- Arnold, E. Vernon, *Roman Stoicism*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd., 1958
- Blunt, A. W. F. *Batı Uygarlığının Temelleri*. Çev: Müzehher Erim. 3. Baskı. İstanbul: İ. Ü. Ed. Fak. Yayınları, 1984.
- Bréhier, Émile *The Hellenistic and Roman Age*. İngilizceye çev: Wade Baskin. Chicago. The University of Chicago Press, 1965
- Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 1990.
- Capelle, Wilhelm, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, (Fragmanlar-Doksograflar), 2. Cilt, Almanca'dan Çev: Oğuz Özügül, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1995.
- Cassirer, Ernst *İnsan Üstüne Bir Deneme*. Çeviren: Necla Arat. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Cassirer, Ernst, *Devlet Efsanesi*, Çev: Necla Arat. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi - Hellenistik Felsefe*, Cilt: 1, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul. İdea Yayınları, 1990.
- Ducasse, Pierre, *Büyük Felsefeler*, Çev: Nihal Önel. İstanbul, Varlık Yayınevi, 1972.
- Dürüşken, Çiğdem, "Seneca'nın De Providentia'sında Tanrı ve İnsan", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1986)
- Erim, Müzehher, *Latin Edebiyatı*. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987
- Ertop, K. ve Yetkin, Ç. *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi*. 1. Cilt İstanbul: Say Yayıncılık, 1985.
- Guthrie, W. K. C. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çev: Ahmet Cevizci, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1988.
- Kurtoğlu, Zerrin *Plotinos'un Aşk Kuramı*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992
- Lange, Friedrich Albert *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*. 1. Cilt, Çev: Ahmet Arslan. İzmir: E. Ü. Ed. Fak. Yayınları, 1982.
- Paksüt, Fatma, *Seneca'da Ahlak Görüşü - Zevk Anlayışı*, Ankara: Ulusal Basımevi, 1971.
- Paksüt, Fatma. *Platon ve Platon Sonrası*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 1982.
- Sabine, George, *Siyasal Düşünceler Tarihi-1 Eskiçağ-Ortaçağ*. Çev: Harun Rızatepe, Ankara. Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını No: 16, 1969.
- Sena, Cemil, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, 4. cilt, R-Z. Okat Yayınevi, 1969.
- Seneca, *Medeia*, Çev: Samim Sinanoğlu. Ankara, Maarif Matbaası, 1945.
- Seneca, *Seçme Epigramlar ve İmparator Claudius'un Kabaklaşması*, çev; Samim Sinanoğlu, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1947.

- Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 1-125 Mektup, Çev:Türkan Uzel. Ankara:T. Tarih Kurumu Yayınları,1992.
- Sunar, İlkey,*Düşün ve Toplum*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.1986.
- Şenel,Alaeddin,*Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Teori Yayınları,1986.
- Timuçin, Afşar*Düşünce Tarihi*. İstanbul; BDS Yayınları, 1992.
- Tunçay, Mete, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi-1* Eski ve Orta Çağlar, Ankara, Teori Yayınları,1985.
- Ülken,H.Ziya, *Felsefeye Giriş*, Ankara Üniversitesi,İlahiyat Fakültesi Yayınları,1958.
- Versenyi,Laszlo, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, Çev:Ahmet Cevizci.Ankara,Gündoğan Yayınevi,1988.

ÖZGEÇMİŞ

1961 İzmir doğumluyum. İlk,orta ve lise öğrenimimi İzmir'de tamamladım. 1987-1988 öğretim yılında E.Ü.Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünde öğrenim görmeye başladım. Lisans eğitimimi 1991 yılında tamamlayarak, 1992-1993 öğrenim yılında Felsefe Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans öğrenimime başladım. 1993 yılından bu yana Adnan Menderes Üniversitesinde felsefe bölümü araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

